

UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA
Socialna pedagogika

Katarina Rupar

BREZDOMNE ŽENSKE NA POTI SKOZI INSTITUCIJE

Magistrsko delo

Ljubljana, 2020

UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA
Socialna pedagogika

Katarina Rupar

BREZDOMNE ŽENSKE NA POTI SKOZI INSTITUCIJE

Magistrsko delo

Mentor: dr. Bojan Dekleva

Ljubljana, 2020

Bojan, hvala, da je bila ob tvojem mentorstvu ta izkušnja veliko več kot le pisanje magistrske;

hvala moji družini – *Lukatu, mami Joži, očiju in mami* – za podporo;

in nenazadnje hvala *Društvu Kralji ulice* za vse priložnosti
ter *ženskam*, brez katerih te naloge ne bi bilo.

POVZETEK

Magistrska naloga se osredotoča na ženske z izkušnjo brezdomstva, ki so se na svoji poti skozi institucije znašle v sistemu vrtljivih vrat. V teoretičnem delu sem najprej predstavila ključna spoznanja o brezdomstvu in natančneje pojasnila značilnosti brezdomstva, kot ga doživljajo ženske, nato pa osvetlila koncept vrtljivih vrat. Empirični del v ospredje postavlja izkušnje štirih žensk z življenjem na ulici in potmi skozi različne institucije, širino pa mu dodaja pomožni kvantitativni del s krajšim anketnim vprašalnikom, čigar vzorec je številčnejši. Z nalogo želim osvetliti teme ženskega brezdomstva in preko raziskovalnih ugotovitev opozoriti na problematiko neuspelega kroženja med institucijami ter morda odpreti prostor za razvoj drugačnih praks.

Ključne besede: brezdomne ženske, izkušnje nasilja, vrtljiva vrata, potrebe, institucionalno obravnavanje

ABSTRACT

The thesis focuses on homeless women experiencing a revolving door effect on their journey through institutions. Firstly I introduce key findings on homelessness in general. Then I describe women's experiences of homelessness and highlight the revolving door concept. The empirical part focuses on four women's experiences with their pathways through homelessness and their journey through different institutions. For a broader perspective the empirical part includes a short questionnaire based on a more numerous sample of homeless women. I expect the thesis will highlight the problematic revolving door effect amongst homeless women and encourage discussion on developing different practices.

Key words: homeless women, experiences of violence, revolving door effect, needs, institutional treatment

KAZALO

1 UVOD	3
2 TEORETIČNI DEL	5
2.1 BREZDOMSTVO	5
2.2 BREZDOMSTVO ŽENSK	9
SPREMEMBE V OZADJU	9
FEMINIZACIJA REVŠČINE	10
SPOL IGRA POMEMBNO VLOGO	12
BREZDOMNE ŽENSK NISO HOMOGENA SKUPINA	13
OBSEG BREZDOMSTVA ŽENSK	13
TEMELJNE RAZISKAVE	16
POTI, KI ŽENSK PRIPELJEJO V BREZDOMSTVO	17
(NEVIDNO) MATERINSTVO	21
TELESNO ZDRAVJE	22
DUŠEVNO ZDRAVJE	23
UPORABA DROG IN/ALI ALKOHOLA	24
PROSTITUCIJA	24
DOLGOTRAJNO BREZDOMSTVO ŽENSK	26
2.3 INSTITUCIONALNI VIDIK BREZDOMSTVA ŽENSK	27
IZKUŠNJE ŽENSK Z INSTITUCIJAMI	27
INSTITUCIONALNO KROŽENJE	29
INSTITUCIONALNA ODVISNOST	30
DVOJNE DIAGNOZE IN UČINEK VRTLJIVIH VRAT	30
2.4 STORITVE, NAMENJENE ZGOLJ BREZDOMNIM ŽENSKAM	35
3 EMPIRIČNI DEL	41
3.1 OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA	41
3.2 CILJI RAZISKAVE	41
3.3 RAZISKOVALNA VPRAŠANJA	41
3.4 RAZISKOVALNA METODOLOGIJA	42
3.5 KVANTITATIVNI DEL	42
3.5.1 OPIS VZORCA	42
3.5.2 OPIS POSTOPKA ZBIRANJA PODATKOV	42
3.5.3 POSTOPKI OBDELAVE PODATKOV	44
3.5.4 REZULTATI IN INTERPRETACIJA	44
3.5.5 POVZETEK	56
3.6 KVALITATIVNI DEL	57
3.6.1 OPIS VZORCA IN POSTOPEK IZBIRE	57
3.6.2 RAZISKOVALNI INSTRUMENT, POSTOPEK ZBIRANJA PODATKOV IN IZVOR DRUGIH PODATKOV	59
3.6.3 PROCES OBDELAVE PODATKOV	60
3.6.4 REZULTATI IN INTERPRETACIJA	60

Nina.....	61
Petra	65
Sara.....	69
Katja.....	74
3.6.4.1 ODGOVORI NA RAZISKOVALNA VPRAŠANJA	78
3.6.4.1.1 RV1: Kateri dogodki so se ženskam zgodili na poti v brezdomstvo?	78
3.6.4.1.2 RV2: Kakšno je bilo za ženske življenje na cesti? Kakšnih preživetvenih strategij so se posluževale?	80
3.6.4.1.3 RV3 in RV4: Kakšne so bile okoliščine njihovih odhodov v posamezne institucije? Kakšne so njihove izkušnje z odpusti/odhodi iz institucij? Katere (nezadovoljene) potrebe izražajo v povezavi s tem?	84
3.6.4.1.4 RV5: Katere neformalne oblike pomoči prepoznajo kot pomembne in kako so te oblike pomoči povezane s prehodi med institucijami?	94
3.6.4.2 SPREGLEDANE OZIROMA ZAMOLČANE TEME	98
4 SKLEP	99
5 REFLEKSIJA	102
6 LITERATURA.....	103
7 PRILOGA.....	110
7.1 ANKETA O IZKUŠNJAH Z BIVANJEM V RAZLIČNIH USTANOVAH	110

1 UVOD

Naključni mimoidoči pred dnevnimi centri za brezdomne lahko zagledajo pisano množico ljudi, med njimi zagotovo tudi peščico žensk, saj med brezdomnimi njihovo število narašča (npr. Edgar in Doherty, 2001; Mayock in Bretherton, 2016a) oziroma postajajo vse bolj vidne.

Na brezdomstvo se sicer tradicionalno gleda kot na moški fenomen, ki je zelo viden v javni sferi in ga v največji meri povezujemo s tistimi, ki spijo na prostem ali uporabljajo zavetišča za brezdomne (Edgar, 2001), o brezdomstvu žensk pa največkrat govorimo v kontekstu skritega brezdomstva. Medtem ko slednje sicer označuje poskuse reševanja stanovanjskega problema z začasnim zatekanjem k prijateljem¹, sorodnikom ali k drugim neformalnim stikom (Löfstrand in Quilgars 2016), pa raziskave z Irske pokažejo, da je velik del brezdomnih žensk skrito brezdomstvo doživljalo dolgotrajno in ne zgolj kratek čas (Mayock in Sheridan, 2012a).

Baptista (2010) pojasni, da skrito brezdomstvo žensk med drugim lahko razumemo kot posledico interakcij med strukturami moči (npr. patriarhalnimi odnosi, spolno zaznamovanimi pričakovanji) in poskusi žensk, da bi se izognile vidnemu brezdomstvu, kar v praksi pomeni, da so številne ženske zaradi odsotnosti varne namestitve primorane živeti v nezaželenih odnosih oziroma v situacijah, kjer so podvržene družinskemu in/ali spolnemu nasilju (Enders-Dragässer idr., 2000, v Löfstrand in Quilgars, 2016). Brezdomstvo žensk tako ostane skrito pred javnostjo, s tem pa pogosto ostane neobravnano tako v praksi kot v akademskem svetu, posledično pa tudi v političnem prostoru (Mayock in Bretherton, 2016a).

V Sloveniji brezdomstvo žensk z izjemo nekaj diplomskih (npr. Pirec Sansoni, 2011) in magistrskih nalog (npr. Matić, 2015) v zadnjih letih še ni bilo raziskano, a zdi se, da se raziskovanje tega področja tudi v evropskem prostoru šele dobro prebujata. Teme spolno opredeljenega brezdomstva in s tem spoznanja o bistveno drugačnem doživljanju brezdomstva žensk namreč šele v zadnjem času v večji meri začenjajo dobivati pozornost raziskovalcev in političnih odločevalcev.

Lahko bi rekli, da so brezdomne ženske mesto v akademskem svetu dobile leta 2001 z delom »Women and homelessness in Europe«, ki sta ga uredila Edgar in Doherty. Brezdomstvo žensk sta umestila v kontekst družbenih in ekonomskih sprememb, delo pa prepoznavam kot temeljno predvsem zaradi zbranih nacionalnih poročil posameznih držav članic o brezdomstvu žensk, ki prvič omogočijo vpogled v razširjenost pojava v Evropi.

Naslednji pomembni mejnik za njegovo raziskovanje je bila vzpostavitev mreže za brezdomstvo žensk v Evropi WHEN (Women's Homelessness in Europe Network). Cilji mreže, ustanovljene leta 2012, so osveščanje o problematiki brezdomstva žensk, omogočanje skupnih mednarodnih raziskav in spodbujanje razprav, ki lahko neposredno vplivajo na politiko in prakso na tem področju. Mrežo trenutno sestavlja petnajst strokovnjakov iz enajstih držav EU, vključno s Slovenijo (WHEN, b.d.), vidni pa so že prvi rezultati sodelovanja. V okviru združenja je namreč leta 2016 izšla knjiga »Women's Homelessness in Europe«, v kateri sta avtorici Mayock in Bretherton zbrali ključne prispevke vodilnih strokovnjakov, ki z obravnavanjem številnih tem predstavijo najnovejše ugotovitve s področja brezdomstva žensk.

---

¹ Moški slovnični spol se enakovredno nanaša na oba spola, v nalogi pa ga obče uporabljam zaradi poenostavitve, razen, kjer gre specifično za teme žensk.

Pričujoča naloga v teoretičnem delu ponudi celosten vpogled v razumevanje pojava brezdomstva žensk – oriše spremembe v družbi, ki so vplivale na porast njihovega števila, nato pa aktualizira glavne teme, ki zaznamujejo njihovo brezdomstvo. Pri tem uporabim izsledke številnih raziskav iz tujine; tri najbolj ključne tudi natančneje predstavim. V nadaljevanju obravnavam institucionalni vidik brezdomstva žensk, poglavje pa zaključi nekaj dobrih praks žensko specifičnih storitev iz tujine.

Empirični del s pomožnim kvantitativnim delom najprej skuša prikazati sliko o razširjenosti institucionalnih obravnav med brezdomnimi ženskami, nato pa s pomočjo poglobljenih intervjujev osvetli, kakšno je bilo življenje na cesti za štiri ženske ter kakšne so bile njihove izkušnje s prehajanjem med različnimi institucijami. Usmeri se tudi na poskuse prepoznavanja potreb, ki jih ob tem imajo, v sklepnem delu pa spodbuja k razmisleku o smotrnosti institucionalnih obravnav in preizpraševanju vloge, ki jo imajo pri tem ponudniki pomoči na področju brezdomstva.

2 TEORETIČNI DEL

2.1 BREZDOMSTVO

Brezdomstvo je ekstremna oblika revščine in socialne izključenosti in zajema mnogotere oblike in načine življenja (Dekleva idr., 2010). Dekleva in Razpotnik (2007, str. 66) navajata, da »brezdomec lahko postaneš v različnih življenjskih obdobjih, zaradi različnih razlogov in z različnim življenjskim ozadjem«, praviloma pa položaj brezdomstva povezujemo s pomanjkanjem in razpadanjem ustaljenih socialnih mrež, ki bi lahko ublažile slabšo dostopnost do raznolikih družbenih virov (Dekleva in Razpotnik, 2007; Razpotnik in Dekleva, 2007).

Status brezdomstva sicer večinoma ni trajen status, temveč spremenljiv proces, saj se ljudje v različno dolgih obdobjih gibljejo med cesto in raznoraznimi oblikami namestitev in institucijami (Dekleva idr., 2010; Razpotnik in Dekleva, 2007). Po Boškič in Zajc (1997) čas, ko se osebe soočajo z brezdomstvom, sega od relativno kratkih časovnih obdobji do stanja trajne izključitve. Del prebivalstva, ki je vse bolj trajno in nepovratno izključen iz različnih sfer (npr. iz trga dela, stanovanjskega trga in drugih veznih socialnih sistemov) Roberts (2003, v Dekleva in Razpotnik, 2007) poimenuje podrazred in izpostavi naslednje značilnosti; najbolj problematična je vsekakor trajna izključitev njegovih posameznikov iz trga dela, pripadnost podrazredu pa se lahko prenaša iz generacije v generacijo, pri čemer razlike z vključeno populacijo postajajo vse težje premostljive.

Razpotnik in Dekleva (2007) v povezavi s spremenljivo naravo brezdomstva navajata, da brezdomci v nobenem določenem trenutku niso stalno nekje, ampak so vedno nekje drugje; na cesti, v začasnih skvotih, pri prijateljih ali sorodnikih, v bazah, v podnajemniških nastanitvah, v zaporih, v zavetiščih, v bolnicah itd., kar pogosto rezultira tudi v tem, da jih hitro izgubimo iz evidenc.

S to sliko različnih negotovih in začasnih rešitev že prehajam v polje mnoštva oblik brezdomstva in ugotavljam, da spričo večrazsežnosti in kompleksnosti pojav zahteva celostno obravnavo (Dekleva idr., 2010; Razpotnik in Dekleva, 2007). Prvi korak k temu lahko predstavlja koncept ETHOS (European Typology of Homelessness and Housing Exclusion), ki je nastal pod okriljem Evropske federacije organizacij, ki delujejo na področju brezdomstva – FEANTSA. Koncept, oblikovan kot odgovor na pomanjkljivo začrtane smernice za merjenje brezdomstva, temelji na razumevanju kompleksnosti preučevanega pojava in predstavlja ključno metodologijo za spremljanje, posledično pa služi tudi kot orodje oblikovanja politik na nacionalnih nivojih (Dekleva idr., 2010).

Tipologija, ki je dobro uveljavljena v evropskem prostoru (in izven njega, npr. na Novi Zelandiji), je začrtana na podlagi izključenosti iz treh sfer – fizične (»imeti streho nad glavo«), zakonske (»posedovati zakonito pravico za bivanje«) in družbene (»posedovati zasebni prostor«) (Dekleva idr., 2010; Razpotnik in Dekleva, 2007). V najširšem se deli na štiri kategorije, nato pa na 13 operacionalnih kategorij, ki so jim pripisane še generične definicije (Edgar in Meert, 2005, v Dekleva in Razpotnik, 2007, str. 19):

KONCEPTUALNA KATEGORIJA		OPERACIONALNA KATEGORIJA		GENERICNA DEFINICIJA
Brez strehe (Roofless)	1	Ljudje, ki živijo na prostem, na javnem prostoru (brez zavetja)	1.1	Spijo pod milim nebom, nimajo 24-urnega dostopa do nastanitve/nimajo bivališča
			1.2	Dostopni s terenskim delom
	2	Ljudje, ki živijo v nočnih zavetiščih in so prisiljeni nekaj ur na dan preživeti na javnih prostorih	2.1	Nižkopražna zavetišča, ki vključujejo le nočitve (spanje v Ljubljani v zabojnikih)
			2.2	Poceni penzioni
			2.3	Kratkotrajne hotelske namestitve
Brez stanovanja (Housless)	3	Ljudje, ki živijo v zavetiščih za brezdomce/ kratkoročnih namestitvah	3.1	Zavetišče (hostel) za brezdomce z začasno namestitvijo
			3.2	Začasno bivanje (brez določenega roka)
			3.3	Začasno bivanje (s prehodnim rokom)
			3.4	Začasno bivanje (z daljšim rokom)
	4	Ženske, ki živijo v zavetiščih/zatočiščih/ varnih hišah za ženske	4.1	Nastanitev v zavetiščih za ženske, varne hiše
			4.2	Podprte (razpršene) namestitve
	5	Ljudje, ki bivajo v zavetiščih/azilih za priseljence	5.1	Začasne nastanitve/sprejemni centri (azili)
5.2			Nastanitve za repatriirance	
5.3			Bivališča za priseljske delavce (samski domovi)	
6	Ljudje, ki so pred odpustom iz institucij	6.1	Kazenske institucije (pripori, zapori)	
		6.2	Medicinske institucije	
7	Ljudje s specializirano podporo v zvezi z namestitvijo (zaradi brezdomstva)	7.1	Skupinske podprte (varovane) namestitve	
		7.2	Individualno podprte (varovane) namestitve	
		7.3	Namestitve v foajjih	
		7.4	Nastanitve za najstniške starše	
Negotovo (Insecure)	8	Ljudje, ki bivajo v negotovih bivališčih (brez pravice najema)	8.1	Začasno bivanje s sorodniki/prijatelji (ne po svoji izbiri)
			8.2	Bivanje brez veljavne (pod)najemne pogodbe
9	Ljudje, ki živijo v grožnji pred izselitvijo/deložacijo	9.1	Pravne prisilne izselitve najemnikov	
		9.2	Pravne prisilne izselitve zaradi	

				spremembe lastnine (* ² zaradi denacionalizacije)
	10	Ljudje, ki živijo pod grožnjo nasilja	10.1	Življenje pod grožnjo nasilja s strani partnerja, staršev ali drugih
Neprimerno (Inadequate)	11	Začasne strukture	11.1	Mobilno domovanje (v avtu, prikolici, kolibi, vagonu) Ilegalna zasedba zemljišč (npr. Romi)
			11.2	Ilegalna zasedba stavbe (skvotiranje, *bivanje v bazi, bivaku)
	12	Ljudje, ki živijo v neprimernih bivališčih	12.1	Neprimerno za bivanje (glede na nacionalno zakonodajo ali standarde)
	13	Ljudje, ki živijo v ekstremni prenaseljenosti	13.1	Glede na nacionalno normo prenaseljenosti

Tabela 1: Evropska tipologija brezdomstva in socialne izključenosti, kot jo je oblikovala FEANTSA (Edgar in Meert, 2005, v Dekleva in Razpotnik, 2007)

Löfstrand in Quilgars (2016) navajata, da v splošnem brezdomstvo razumemo predvsem kot kategoriji brez strehe in brez stanovanja, medtem ko negotove in neprimerne oblike bivanja večinoma povezujemo s stanovanjsko izključenostjo.

V luči svojega raziskovanja bi rada osvetlila drugo kategorijo – osebe brez stanovanja, saj namreč prav ta označuje podkategorije, vezane na različne institucije in bivanja v njih.

Ker imajo posameznice in posamezniki v institucijah v grobem streho nad glavo, se izključenost v tem kontekstu poraja predvsem na družbenem in zakonskem področju (ko npr. nimajo zasebnosti, ne morejo prijaviti stalnega bivališča, itd.) (Dekleva idr., 2010).

Kot brezdomne tako prepoznamo osebe:

- ki živijo v zavetiščih za brezdomce,
- ki živijo v ženskih zavetiščih/zatočiščih, zavetiščih za ženske,
- ki bivajo v zavetiščih/azilih za priseljence,
- ki so pred odpustom iz institucij,
- z dolgoročno podporo v zvezi z namestitvijo (zaradi brezdomstva)³.

Veliko ljudi se sooči z brezdomstvom, ko institucije zapustijo, na kar znotraj te kategorije opozarja operacionalna kategorija »Ljudje, ki so pred odpustom iz institucij«. V povezavi s tem je leta 2010 združenje FEANTSA v priročniku »Končanje brezdomstva«, kot enega izmed petih navedla tudi cilj »Nihče naj ne zapusti institucionalne obravnave brez možnosti za nastanitev«. Trditev, da je odpust iz insitucij brez zagotovljene namestitve pereč problem, so podkrepili z izsledki raziskave z Norveške, kjer leta 2004 tretjina zapornikov po izpustu ni imela doma in raziskavo iz Glasgova iz leta 1999, ki je pokazala, da je bilo vsaj enkrat v zaporu 44 % brezdomcev, ki spijo na prostem ali živijo v hostlih (Dekleva in Razpotnik, 2010).

²Za znakom * so navedene nekatere slovenske specifike oziroma specifični izrazi

³ Dekleva idr. (2010) navajajo, da tovrstnih programov v Sloveniji še ni.

V našem prostoru so na to problematiko opozorili leta 2010 v okviru študije Ocena obsega odkritega in skritega brezdomstva v Sloveniji (nosilka projekta Razpotnik). Sledijo ugotovitve, vezane na odpuste iz kazenskih in zdravstvenih ustanov ter iz zavodov in domov za otroke (Dekleva idr., 2010):

- Leta 2008 je pri nas med odpuščenimi obsojenci in mladoletniki tekom prestajanja kazni zapora oziroma vzgojnega ukrepa nastanitev izgubilo 25 oseb, brez urejene nastanitve pa jih je bilo ob odpustu 39. Pomoč pri zagotavljanju namestitve je potrebovalo 87 obsojencev.
- Psihiatrične ustanove in ustanove za obravnavo zasvojenosti ne beležijo sistematičnih podatkov koliko ljudi po odpustu iz psihiatrične bolnice nima urejene namestitve, zato podatki niso na voljo. Poleg tega avtorji ugotavljajo, da skrb za namestitev po odpustu ni zelo pomembna tema psihiatrične bolnišnice.
- Ostale zdravstvene ustanove prav tako ne beležijo teh podatkov.
- V zavodih in domovih za otroke velja, da večina mladostnikov odide nazaj domov oziroma k sorodnikom, pri čemer je problematično to, da se vrnejo v rizično okolje iz katerega so bili v zavod oddani. Mnenja o odgovornosti iskanja namestitve po odpustu so znotraj posameznih zavodov deljena, podatki o tem, kam odhajajo pa so v veliki meri odvisni od odnosa med mladostnikom in vzgojiteljem.

Dodatno Dekleva idr. (2010) navajajo, da bi bilo potrebno ugotoviti, kolikšen je delež ljudi, ki ob zaključku zdravljenja zasvojenosti z drogami nima zagotovljene namestitve, saj gre, glede na ugotovitve (Dekleva in Razpotnik, 2007) o visoki povezanosti kaotične uporabe drog in brezdomstva, za posebej relevantno populacijo.

Avtorji priročnika »Končanje brezdomstva«, ki je sicer namenjen oblikovalcem politik, poudarjajo, da je stabilna namestitev za nekdanje zapornike temelj rehabilitacije in igra pomembno vlogo pri preprečevanju povratništva, velik pomen pa ima tudi na področju duševnega zdravja; posamezniki z zagotovljeno namestitvijo bodo manj verjetneje ponovno hospitalizirani, saj je v teh primerih lažje zagotavljati nadaljno podporo in zdravstveno oskrbo (Dekleva in Razpotnik, 2010).

Ko govorimo o brezdomstvu, v pogovor običajno vnašamo teme z različnih področij. Razpotnik in Dekleva (2009) navajata, da so te predvsem socialne, odnosne, zdravstvene in materialne narave, kar že nakazuje kompleksnost pojasnjevanja vzrokov za nastanek brezdomstva. Po Razpotnik in Dekleva (2007) nastanku skozi daljši čas botruje interakcija različnih individualnih in strukturnih dejavnikov, vzročnost pa je spričo njihovega prepletanja večplastna. Ocenjujeta, da morda vsak posamezni dejavnik ne bi povzročil brezdomstva temveč je prav njihov preplet tisti, ki bistveno radikalnejše omejuje možnosti posameznikov in jih skrči do te mere, da je odhod na cesto edina rešitev.

Edgar (2006, v Dekleva in Razpotnik, 2007) na prvo mesto postavlja strukturne in institucionalne dejavnike, podobno težo pa jim data tudi Dekleva in Razpotnik (2007, str. 22), ko pravita da »strukturne značilnosti vzpostavljajo oder, na katerem lahko nato individualne značilnosti šele odigrajo svojo vlogo v nastanku brezdomstva«. Pri tem razlagata, da so predmet javnih razprav, tako političnih kot tudi povsem laičnih, sicer najpogosteje individualni dejavniki, ki preusmerjajo fokus od strukturnih pomanjkljivosti, saj pripisujejo odgovornost posameznikom ter jih prikazujejo kot neprilagojene in s tem opravičujejo njihovo neupravičenost do pomoči (Dekleva in Razpotnik, 2007; Razpotnik in Dekleva, 2007). Edgar (2006, v Dekleva in Razpotnik, 2007, str. 27) razloči med vzročnimi in sprožilnimi dejavniki

za brezdomstvo, razdelitev, ki sledi pa je pomembna tudi zaradi navedenih pripadajočih fokusov podpore, s katerimi lahko delujemo v nasprotni smeri.

VZROKI	DEJAVNIKI	SPROŽILNI DEJAVNIKI	FOKUS PODPORE
STRUKTURNI	Revščina Nezapravneost Stanovanjska problematika	Dolgovi Finančna stiska Izselitev (prežeča ali dejanska)	PREVENTIVA
INTSTITUCIONALNI	Institucionalizacija Bivanje v rejništvu ali drugi zunajdružinski obliki vzgoje Izkušnja zapora Izkušnja vojske	Zapustitev institucije Zapustitev oblike skrbi Odpust iz zapora Odpust iz vojske	USMERJENOST V STANOVANJA
ODNOSNI	Izkoriščevalski odnos v otroštvu Izkoriščevalski odnos s partnerjem Razpad družine (smrt ali ločitev)	Zapustitev doma staršev Pobeg iz izkoriščevalskega odnosa Posameznik ostane sam	USMERJENOST V OSKRBO
INDIVIDUALNI	Duševna bolezen Motnja v duševnem razvoju Odvisnost od drog Odvisnost od alkohola	Slabšanje stanja/epizoda bolezni Konec podpornega odnosa Zloraba substanc Zloraba substanc	REINTEGRACIJA

Tabela 2: Dejavniki, ki vodijo oz. praporomerjo k brezdomstvu (Edgar, 2006, v Dekleva in Razpotnik, 2007)

2.2 BREZDOMSTVO ŽENSK

SPREMEMBE V OZADJU

Podoba tipičnega brezdomca (moški, zelo verjetno alkoholik, med štiridesetim in petdesetim letom starosti, s srednješolsko izobrazbo in vsaj desetimi leti delovne dobe), ki sta jo v enem izmed prvih prispevkov o brezdomstvu pri nas naslikala Boškič in Zajc (1997), v današnjem času ni več aktualna. Med brezdomnimi, ki so sicer vse prej kot enotna skupina, narašča število žensk (Dekleva in Razpotnik, 2007; Edgar in Doherty, 2001; Mayock in Bretherton, 2016).

Da bi osvetlili in poskušali razumeti pojav ženskega brezdomstva, moramo po Doherty (2001) našo pozornost usmeriti na patriarhalna razmerja, ki prežemajo današnjo evropsko družbo, saj vzrokov za brezdomstvo žensk ne moremo zadovoljivo pojasniti brez družbenih in spolno obarvanih razlag. Zato stopimo korak nazaj. Tradicionalno so ženske do stanovanj dostopale s poroko, pri čemer je moški skrbel za vzdrževanje doma, same pa so prevzemale vloge odvisnih

žena, mater in skrbnic (Järvinen, 1993a; Kristensen, 1994; Watson, 1999, vse po Doherty, 2001). Dandanes v Evropi po Doherty (2001) večinoma ni več tako, s tem pa se strinjata tudi Löfstrand in Quilgars (2016), ki navajata, da je, čeprav ne enako očitno v vseh državah, od leta 1960 v družbenem in ekonomskem položaju žensk prišlo do pomembnih sprememb. Zasluge za to so pripisane feminističnemu gibanju, ki je ženske spodbudilo k izzivanju in spreminjanju tradicionalnih družinskih odnosov in vlog (Edgar in Doherty, 2001; Löfstrand in Quilgars, 2016; Watson, 2000).

Prvi feministični val si je v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja prizadeval za politično emancipacijo žensk in je posredno že vplival na nastanek sprememb, šele drugi val v šestdesetih pa se je z naslavljanjem družbenih in ekonomskih problemov žensk uspel zoperstaviti ustaljenim patriarhalnim strukturam in pripisanim vlogam jedrne družine (de Bruijn idr, 1993; Gonzalez Lopez in Solsona, 2000, vse po Doherty, 2001). Dandanes po Doherty (2001) tako dostop žensk do stanovanj in njihov položaj v gospodinjstvu ni več vezan izključno na razmerja z moškimi, saj so v iskanju finančne in osebne neodvisnosti v zadnjih tridesetih letih progresivno in hitro vstopale na trg dela.

Renner (1997) navaja, da ženske zaposlenosti ne dojemajo več kot le dopolnilo družinskega proračuna, temveč kot pravico in izhodišče za osebno življenjsko avtonomijo. Po Doherty (2001) je vse več žensk vstopilo na trg dela in odložilo materinstvo ali pa so se na delo vrnile kmalu po rojstvu otroka, s čimer so asimetrične družinske odnose v času pred vojno in v zgodnjem povojnem obdobju vsaj v neki meri nadomestili bolj simetrični odnosi. V Sloveniji je bilo leta 2017 med ženskami, starimi od 15 do 64 let, ki so imele dva otroka, delovno aktivnih 87 %, s čimer Slovenija v primerjavi z ostalimi članicami EU zaseda drugo mesto, za Švedsko (SURS).

FEMINIZACIJA REVŠČINE

Kljub temu je prehod iz 'varnega zavetja' doma na 'svobodo', ki jo predstavlja trga dela, močno povezan s feminizacijo revščine, ki mnoge ženske izpostavlja nevarnostim brezdomstva (Millar in Glendinnings, 1989; Agee in Walker, 1990, vse po Doherty, 2001). Edgar in Doherty (2001) feminizacijo revščine označita kot stanje, ki spodkopava zmožnost številnih žensk, da bi same vzdrževale lastna gospodinjstva. Pri tem Edgar (2001) navaja, naj bi gospodinjstva, ki jih vodijo ženske, predstavljala več kot 1/3 vseh gospodinjstev v Evropi, ter razloči tri oblike:

- samske ženske, delovno aktivne starosti, ki živijo same
- starejše, upokojene samske ženske
- matere samohranilke

Vse več žensk sicer (z vse boljšim uspehom) zaključuje vse višje stopnje izobraževanja, vendar pa se ta visoka raven formalne izobrazbe ne odraža v zaposlitvah in položajih, ki jih kasneje zasedajo (Baptista, 2010; Ule in Šribar, 2008). V primerjavi z moškimi so po Zaviršek (1994) ženske na trgu dela manj konkurenčne, s čimer se strinja tudi Doherty (2001), razloge za to pa prepozna predvsem v prekinitvah kariere z avtorizacijo materinstva, ki se odražajo v pomanjkanju znanja in potrebah po dodatnih usposabljanjih. Baptista (2010) dodaja, da so poleg tega za zaposlovanje žensk po vsej Evropi zelo značilne nizke plače, brezposelnost in vztrajna poklicna segregacija ter diskriminacija. Muehlberger (2000, v Edgar, 2001) ob tem navaja, da spol in družinski status, natančneje materinstvo, negativno vplivata na plače žensk in izpostavlja problematičen obstoj plačne vrzeli med spoloma. Povprečna plačna vrzel v EU je v letu 2018

znašala 15,7 %, Slovenija pa z 8,7 % sodi med države članice z nižjimi razlikami v izplačanem plačilu za isto opravljeno delo glede na spol (SURs).

Edgar (2001) nadaljuje, da povečane možnosti zaposlitve le delno ublažijo dovtetnost žensk za revščino, saj je feminizacija revščine povezana tudi s sovpadanjem povečanja števila žensk na trgu dela na eni in izpodrivanjem standardnih pogodb s koncepti fleksibilnega dela na drugi strani. Polne zaposlitve za nedoločen čas so na trgu dela nadomestile pogodbe za začasne zaposlitve s prilagojenim delavnikom. Ženske neproporcionalno zasedajo več takšnih poklicev, kar vodi do njihove marginalizacije in revščine (Schmid idr., 1996, v Doherty, 2001). Nižje plače – povprečna mesečna bruto plača zaposlenih žensk v Sloveniji je bila leta 2018 po začasnih podatkih za 7 % nižja od plače moških (SURs) –, pa praviloma nato pomenijo tudi nižje pokojnine in res Zaviršek (1994) opozarja, da je stopnja revščine pri ženskah v vseh starostnih skupinah večja kot pri moški. Po Hawes (1999, v Watson, 2000) so upokojenci v primeru razpada družine ali morebitnih sporih z otroki že sicer močno podvrženi brezdomstvu, zaradi slabše finančne zaščitenosti pa so v takih okoliščinah stanovanjske rešitve starejših žensk še bistveno bolj omejene (Cox, 1999, v Watson, 2000). Po Rener (1997) so tako starejše ženske socialno ranljivejše od starejših moških in bolj ranljive od mladih ljudi nasploh, hkrati pa zaradi podaljševanja življenjske dobe glede na Watson (2000) predstavljajo največjo skupino samskih ljudi, saj v primerjavi z moškimi živijo dlje. V Sloveniji je bila v letu 2018 povprečna starost žensk ob smrti 81,6 let, s čimer v povprečju živijo 7,5 let dlje kot moški (SURs).

S tem prehajam v drug segment sprememb, ki poleg že naštetih socialno-ekonomskih po mnenju številnih (Edgar in Doherty, 2001; Watson, 2000) še posebej ogrožujoče deluje na ženske z avtonomnimi gospodinjski in ženske nasploh. Po Doherty (2001) so zahteve žensk po enakopravnem obravnavanju in enakih priložnostih doma in na delovnem mestu sovpadale s ti. drugo demografsko tranzicijo, ki jo Lesthaege (1995, v Doherty, 2001) opiše kot spremembe v sestavi družbe in gospodinjstev. Začenši na severu Evrope so demografske spremembe kot na primer podaljševanje življenjske dobe, razlike v umrljivosti žensk in moških, staranje in neplodnost idr. pripomogle k oblikovanju alternativnih razmerij. Sočasno s tem se je od leta 1960 naprej spreminjala narava diadičnega odnosa med moškimi in ženskami, spremembe pa so se odražale v odloženih porokah, spremenjenih načinih sobivanja (living-apart-together⁴), pa tudi v naraščanju števila ločitev in razhodov (prav tam). Švab (2001) to poimenuje družinska pluralizacija in navaja, da pri tem ne gre le za razširitev družinskih oblik, temveč tudi za razširitev življenjskih potekov in življenjskih stilov. Soobstoj različnih oblik in načinov družinskega življenja je tako posledica odločitev posameznikov (in ne vnaprej določenih konvencionalnih struktur), zato so se s tem pojavile netradicionalne oblike gospodinjstev kot recimo enostarševske družine, enočlanska gospodinjsva, žensko centrirana gospodinjsva (Doherty, 2001), pa tudi gospodinjsva brez otrok, reorganizirane družine (Rener, 1997) in istospolne družine (Švab, 2001). Doherty (2001) navaja, da so stanovanjske potrebe takšnih gospodinjstev drugačne od tradicionalnih, ob čemer Dekleva in Razpotnik (2007) denimo izpostavljata močno naraščanje povpraševanja po majhnih stanovanjih ter pomanjkanje le teh in posledično rast najemnin.

A osredotočimo se zgolj na stanovanjsko situacijo žensk. Edgar (2001) navaja, da je ekonomski status gospodinjstev, ki jih vodijo ženske, ključnega pomena za njihovo izpostavljenost tveganju brezdomstva, poudarja pa, da je oblikovanje in vzdrževanje avtonomnega

---

⁴ Oblika razmerja, kjer par v intimnem razmerju živi na ločenih naslovih.

gospodinjstva odvisno tudi od tega, v kolikšni meri sistemi socialne zaščite podpirajo njihove stanovanjske potrebe. Po Watson (2000) imajo namreč ženske zaradi marginalizacije na trgu dela na stanovanjskem trgu nizko kupno moč; različni avtorji (Gilroy in Woods, 1994; Pascall, 1997, vse po Edgar, 2001) trdijo, da ženske večinoma stanovanja najemajo. Doherty (2001) razlaga, da zaradi nizkih prihodkov in prekarne oblike zaposlitev nimajo možnosti najema kredita ter so spričo tega za dostopanje do gotovih namestitev neproporcionalno odvisne od stanovanjskih skladov oziroma podpore s strani države. Slednji pogosto neprimerno naslavljajo ali celo ne prepoznajo nekaterih njihovih potreb, ki so posledica dogodkov kot so npr. nosečnost, razpadi zvez, spolno ali fizično nasilje... V takih okoliščinah se ženske pred pretečim brezdomstvom začnejo zanašati na svoje socialne mreže, takšno reševanje stanovanjskega problema pa uspešno briše mnogo revnih žensk iz polja vidnega brezdomstva ter posledično iz uradnih statistik (prav tam).

SPOL IGRA POMEMBNO VLOGO

Brezdomci, ki jih praviloma družijo položaj velike, večkratne, pogosto pa tudi dolgotrajne socialne izključenosti kot že omenjeno, niso enotna skupina (Dekleva, 2008). Watson (2000) navaja, da smo zaradi globalnih premikov priča sočasemu naraščanju brezdomstva v mnogih državah, kljub temu pa se način, na katerega se brezdomstvo udejanja, močno razlikuje glede na kraj, spol, raso ali etnično pripadnost vsake brezdomne osebe.

Če je bilo pred časom vidik spola ob tematiziranju brezdomstva mogoče zanemariti ter poudariti druge dejavnike, npr. pripadnost različnim družbenim slojem (Drake, 1987, v Bretherton, 2017), so si danes avtorji (npr. Bretherton, 2017; Edgar in Doherty, 2001; Mayock in Sheridan, 2012a; Watson, 2000) enotni; spol igra pomembno vlogo. Ugotoviti, da spol brezdomstvu doda pomembno dimenzijo in da se brezdomstvo žensk močno razlikuje od brezdomstva moških, nista novi (Edgar in Doherty, 2001) kljub temu pa so raziskave na področju brezdomstva šele pred časom začele vključevati in se osredotočati izključno na izkušnje žensk (npr. Baptista, 2010; Mayock in Sheridan, 2012a; Reeve idr, 2007). Brezdomstvo žensk tako ni bilo nevidno le v vsakdanjem, temveč tudi v akademskem svetu (Mayock in Bretherton, 2016a).

V veliki meri je brezdomstvo žensk ostalo neopazno zaradi posebne stigme, povezane z žensko brez bivališča (Wardhaugh, 1999, v Mayock in Bretherton, 2016a; Zaviršek, 1994). Ta stigma je v evropskem in zahodnem kulturnem prostoru posledica neodobravanja posameznice, ki se odmika stran od sprejemljive vloge ženske. Ženska, ki ni žena, mati ali negovalka oziroma skrbnica, predstavlja obliko odklona ne glede na svoje ostale značilnosti ter navkljub sočasni stiski in potencialnemu položaju žrtve. Pred očmi javnosti zato ženske, ki se soočajo z brezdomstvom, izginejo v institucionalne prostore (npr. zavetišča) ter se pri iskanju strehe nad glavo pogosto zanašajo na negotove dogovore z znanci, prijatelji ali družino (Wardhaugh, 1999, v Mayock in Bretherton, 2016a). Kljub temu da se je po Löffstrand in Quilgars (2016) v zadnjih tridesetih letih spoj pojmov kot so dom, družina, ženska razrahljal, se brezdomstvo še vedno najpogosteje povezuje s (samskimi) moškimi, na brezdomstvo žensk pa se gleda skozi prizmo anomalije, saj glede na Caine idr. (1999, v Watson, 2000) problemi diskriminacije, zatiranja in zlorabe žensk nikakor niso bili odpravljeni v celoti.

Drug razlog, da brezdomstvo pogosto povežemo zgolj s podobami samskih moških, je precej manj abstrakten. Spanje na prostem, kot ena izmed najbolj vidnih oblik brezdomstva, je najpogosteje zastopano s strani moških, zato so naše predstave v splošnem povezane z njimi (Edgar, 2001). Prevladujoče podobe brezdomstva po Mostowska (2016) tako niso nevtralne

glede na spol, prav tako pa posledično niso nevtralne socialne politike. Watson (2000) pojasni, da gre pri tem za preplet treh plasti; vidnost/nevidnost, oceno problema in njegovo definicijo, pri čemer vsak posamezen segment določa drugega: če je brezdomstvo opredeljeno v luči moških izkušenj, brezdomstvo žensk postane nevidno. Če je nevidno, ga ne zabeležimo s štetjem in je zato podcenjeno in če ga ne zaznamo kot problem, ne moremo delovati njegovemu reševanju v prid. Loseke (2003, v Löffstrand in Quilgars, 2016) navaja, da politični odločevalci običajno strnjijo k poenostavljenim definicijam, saj je tako lažje načrtati nadaljnje korake in ki po Dekleva in Razpotnik (2007) omogočajo relativno hitro reševanje problematike (oziroma njenega vidnega dela). Avtorji (Löffstrand in Quilgars, 2016; Mandič, 1999; Mostowska, 2016; Razpotnik in Dekleva, 2007) pojasnjujejo, da je oblikovanje definicij brezdomstva sicer vedno odvisno od kulturnih ozadij in aktualnih političnih okoliščin ter je povezano s pripravljenostjo za razvijanje ustreznih socialnih politik. Ob tem Baptista (2010) navaja, da ETHOS tipologija, ki smo si jo ogledali uvodoma (Tabela 1), s svojo kompleksnostjo, predvsem pa spricho uveljavljenosti v mnogih državah, prinaša upanje, da bo brezdomstvo žensk postalo vidnejše tudi na političnih prizoriščih. Ženske namreč večkrat lahko umestimo v kategoriji neprimerno in negotovo (Baptista, 2010; Löffstrand in Quilgars, 2016) zaradi česar so bile pogosto popolnoma spregledane in se je, kot rečeno, ustvarila podoba, da je brezdomstvo problem zgolj moških.

BREZDOMNE ŽENSK NISO HOMOGENA SKUPINA

Čeprav si po Doherty (2001) ženske v soočanju z brezdomstvom številne izkušnje delijo z moškimi, pa njihove izkušnje brezdomstva še dodatno odsevajo podrejen in nepriviligiran položaj, ki ga imajo v družbi, in so zato bistveno drugačne. Neale (1997, v Doherty, 2001) navaja, da je pomembno, da tekom raziskovanja ali obravnavanja žensk ne izgubimo vidika teh skupnih, s spolom zaznamovanih izkušenj, poudarja pa, da je pomembno, da ob tem še posebej prepoznavamo heterogenost žensk in smo občutljivi na kontekst, v katerem se brezdomstvo poraja.

Tudi številni drugi (Bretherton, 2017; Haathela, 2014) opozarjajo, da brezdomne ženske niso homogena skupina ter da brezdomstva ne doživljajo na enak način zgolj zato, ker so ženske. Prepoznavati moramo razlike, ki temeljijo na njihovi starosti, spolni orientaciji, rasi, prisotnosti duševnih bolezni in odvisnosti ipd., pa tudi razlike, ki so posledica različnih situacij, v katerih so se znašle (Fischer in Breakey, 1991; Blasi, 1990, vse po Doherty, 2001). Njihove izkušnje so namreč pogosto zelo različne, zato bi glede na Haathela (2014) vsako brezdomno žensko morali prepoznati in obravnavati kot posamezno in specifično osebo. Tovrstnim obravnavam bom v sklopu storitev za brezdomne pozornost namenila ob koncu teoretičnega dela, zavedanje o različnosti izkušenj pa naj nas spremlja ob branju naslednjih poglavij (mestoma jih bomo tudi izrecno omenila).

OBSEG BREZDOMSTVA ŽENSK

Brezdomne ženske so ena izmed najbolj marginaliziranih skupin v naši družbi (Fabian, 2016; Mayock idr., 2015a). Čeprav ni moč ugotoviti njihovega dejanskega števila, so si avtorji (npr. Edgar in Doherty, 2001; Mayock in Bretherton, 2016a) enotni, da njihovo število narašča, pri čemer še posebej opozarjajo na porast števila mladih brezdomnih žensk in pripadnic različnih narodnih manjšin ali priseljenc (Edgar in Doherty, 2001; Fabian, 2016).

Merjenje ali ocenjevanje obsega brezdomstva nasploh glede na Razpotnik in Dekleva (2007) otežuje njegova procesnost, mnoštvo oblik, pomanjkanje obstoječih registrov, pa tudi stigma,

ki spremlja tovrstne odklonske družbene pojave; večinoma je oteženo merjenje brezdomstva povsod v Evropi (Bush-Geertsema idr., 2014). Pridobivanje podatkov o številu brezdomnih žensk je še dodatno oteženo zaradi narave skritega brezdomstva, saj ženske večkrat pomoč poiščejo šele, ko izčrpajo svoje neformalne vire pomoči (Bretherton, 2017; Edgar in Doherty, 2001), pa tudi zaradi definicij samih. Ženske, ki izgubijo dom zaradi nasilja v družini in ki v povezavi s tem pomoč poiščejo v varnih hišah, so običajno zaznane kot žrtve družinskega nasilja in ne kot brezdomne ženske (Jones idr., 2010; Quilgars in Pleace, 2010; vse po Bretherton, 2017; Baptista, 2010). Kljub temu da ETHOS tipologija kot brezdomne prepoznava osebe brez stanovanja in označuje podkategorije, vezane na različne institucije in bivanja v njih (Edgar in Meert, 2005, v Razpotnik in Dekleva, 2007), v Sloveniji in desetih drugih evropskih državah žensk, nastanjenih v varnih hišah, ne štejemo za brezdomne (Bretherton, 2017). Prav tako so po Edgar (2001) težko dosegljive tudi migrantke, ki jih spremljajo tudi vprašanja legalnosti statusa.

Glede na opisane težave Edgar (2001) navaja, da bo vsaka ocena razširjenosti brezdomstva med ženskami zelo verjetno podcenila njegov resnični obseg, predvsem pa njegovo preučevanje ne more ubežati paradoksu »statistike ponudbe pomoči«, saj je merjenje, ki upošteva uradne statistike prej kot pokazatelj potreb, pogosto zgolj odsev obstoječe ponudbe pomoči. Kljub temu Mostowska (2016) kot primer dobre prakse spremljanja brezdomstva denimo izpostavi Irsko, ki je leta 2014 na državni ravni začela uporabljati sistem PASS⁵ in je na ta način dobila zanesljiv vpogled v porast števila brezdomnih družin.

Raziskave kažejo na to, da so v Evropi podatki o brezdomstvu žensk med sabo v glavnem primerljivi (Edgar, 2001), pri čemer Löffstrand in Quilgars (2016) navajata, da se večina držav loti štetja skupnega števila brezdomcev ter nato oceni delež žensk med njimi. Ta se po najnovejših podatkih giblje med 15 in 41 %, avtorici pa poudarjata, da skoraj vse ocene temeljijo na najbolj vidnih oblikah brezdomstva, kar pomeni, da beležijo le tiste osebe, ki spijo na prostem ali prenočujejo v zavetiščih za brezdomce (prav tam). Pleace (2016a) ob tem opozarja, da ženske v statističnih podatkih lahko umanjajo tudi znotraj kategorije spanja na prostem, saj se, da bi se zavarovale, pogosteje in bolje skrivajo kot moški ter so zato manj vidne. Reeve idr. (2006) izpostavijo dvorezen meč, ki ga tovrstno skrivanje lahko predstavlja; pri poskusu skrivanja pred ljudmi in običajno uporabo nekaterih prostorov (npr. nočnih avtobusov), se ženske lahko nenamerno skrivajo tudi pred službami pomoči, denimo pred terenskimi delavci. Avtorice navajajo, da ima izkušnjo spanja na prostem več kot 60 % v raziskavi sodelujočih žensk, le 12 % izmed njih pa je v tistem času imelo stik s terenskimi službami usmerjenimi na brezdomce, ki spijo na prostem (prav tam).

Zadnja primerjalna študija brezdomstva v EU je bila objavljena leta 2014, zajela pa je podatke 15 držav članic v obdobju od leta 2011 do leta 2014. V spodnji tabeli je po Bush-Geertsema idr. (2014, str. 61) prikazana okvirna porazdelitev med brezdomnimi glede na spol. Moški so v glavnini držav predstavljali večino brezdomcev, približno 75–85 %, ženske pa okrog 15–25 %. V največji meri so bile zabeležene med brezdomnimi v Franciji (38 %) in na Švedskem (36 %), najnižji pa je bil njihov delež v Španiji (12 %) in Italiji (13 %).

---

⁵ The Pathway Accommodation and Support System je spletni sistem, ki ga uporabljajo vsi ponudniki storitev za brezdomce in vse lokalne oblasti na Irskem. Več na <https://www.homelessdublin.ie/info/pass>

Država	Leto	Moški	Ženske
Češka	2012	78 %	22 %
Danska	2013	78 %	22 %
Finska ⁶	2013	76 %	24 %
Francija	2012	62 %	38 %
Irska	2014	66 %	34 %
Italija	2011	87 %	13 %
Madžarska	2011	79 %	21 %
Nemčija	2013	74 %	26 %
Nizozemska	2012	82 %	18 %
Poljska	2011	77 %	23 %
Portugalska	2013	76 %	26 %
Slovenija	-	Ni podatkov	Ni podatkov
Španija	2012	80 %	12 %
Švedska	2011	64 %	36 %
Združeno kraljestvo ⁷	2013/2014	Podatki se razlikujejo glede na populacijo	Podatki se razlikujejo glede na populacijo

Tabela 3: Porazdelitev med brezdomnimi glede na spol (Bush-Geertsema idr., 2014)

Avtorici Löfstrand in Quilgars (2016) sta v svojem prispevku obstoječe podatke dopolnili z nekaj novejšimi, zato jih, zgolj za države, za katere so zadnji podatki na voljo, objavljam v spodnji tabeli.

Država	Leto	Delež žensk
Poljska	2015	23 %
Danska	2015	22 %
Nemčija	2014	27 %
Irska	2016	41 %
Združeno kraljestvo ⁸	2014/2015	Podatki se razlikujejo glede na populacijo

Tabela 4: Porazdelitev med brezdomnimi glede na spol v državah, za katere obstajajo novejši podatki (Löfstrand in Quilgars, 2016)

V Sloveniji ne razpolagamo z natančnimi podatki o številu brezdomnih. Dekleva idr. (2010) predstavijo okvirne ocene znotraj štirih ETHOS kategorij, ki so jih vzeli za podlago obširne analize stanja, ob tem pa opozarjajo, da gre prej za podcenjenost obsega, kot za njegovo precenjenost.

⁶ Za Finsko je porazdelitev glede na spol izdelana zgolj med samskimi brezdomnimi.

⁷ Za Združeno kraljestvo je značilna razlika v številu žensk, v gospodinjstvih pod okriljem stanovanjskih skladov in splošno brezdomno populacijo. V letu 2013/2014 so kar 66 % gospodinjstev pod okriljem stanovanjskih skladov vodile ženske. V drugih oblikah brezdomstva so ženske očitno manj številčne – predstavljajo približno 40 % brezdomnih med tistimi v podpornih stanovanjih in manj kot 20 % med brezdomci, ki spijo na prostem.

⁸ Najmanj 78 % gospodinjstev, ki so na seznamu za dodelitev namestitve s strani države vključuje ženske (47 % matere samohranilke, 10 % samske ženske, 21 % pari); 14 % žensk, ki so spale na prostem.

ETHOS kategorija	Ocena obsega v Sloveniji
Brez strehe nad glavo	Od nekaj sto do nad tisoč
Brez stanovanja	Od dva tisoč do nekaj tisoč
Negotove nastanitve	V tisočih
Neprimerna stanovanja ⁹	Vsaj 76.144

Tabela 5: Okvirne ocene obsega brezdomstva v Sloveniji glede na ETHOS kategorije (Dekleva, idr. 2010)

Ocene, kolikšen je med vsemi brezdomnimi v Sloveniji delež žensk, ni.

Jaušovec (2020) navaja, da je v Ljubljani med vsemi uporabniki dnevnega centra Društva za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice 10 % žensk, kar znaša med 50 in 100 ženskami. Z zavedanjem zgoraj omenjenega paradoksa statistike ponudbe pomoči in upoštevanjem dimenzije nevidnega brezdomstva med ženskami je ta podatek izključno informativne narave in nikakor ne omogoča predstave o dejanski razširjenosti obsega.

TEMELJNE RAZISKAVE

V nadaljevanju na kratko povzamem značilnosti treh raziskav, ki jih bom v nalogi vključevala najpogosteje. Fokus vseh so bile poti, ki so ženske vodile v brezdomstvo in skozi njega, izsledki pa potrdijo, da so njihovi poteki močno zaznamovani s spolom in pokažejo, da je v ozadju žensk, ki doživljajo brezdomstvo, prisotna velika raznovrstnost.

Biografska študija brezdomnih žensk na Irskem – Mayock in Sheridan, 2012a

Primarno kvalitativna raziskava, pri kateri sta avtorici poglobljeno raziskovali življenje in izkušnje brezdomnih žensk s posebnim fokusom na poteh, ki so jih pripeljale v brezdomstvo, vodile skozi in morda iz njega.

V raziskavi, ki je potekala v Dublinu in v dveh podeželskih mestih na Irskem, je sodelovalo 60 žensk med 18. in 62. letom starosti. Pogoj za sodelovanje je bil trenuten status brezdomstva ali izkušanje brezdomstva v zadnjih šestih mesecih pred izvedbo intervjujev.

Poleg poglobljenih intervjujev sta raziskovali podatke pridobili tudi z 1) vprašalniki, 2) etnografskim opazovanjem štirih ponudnikov storitev na področju brezdomstva v Dublinu, 3) vključitvijo manjšega števila žensk v fotografski projekt in 4) z izvedbo fokusnih skupin s strokovnjaki, ki delajo v programih, namenjenih brezdomnim ženskam.

Homeless Women: Still being failed yet striving to survive – Reeve, Casey in Goudie, 2006

Raziskava je bila izvedena med januarjem in julijem 2006, podatke pa so raziskovalke pridobile z anketnimi vprašalniki in poglobljenimi intervjuji. Vzorec raziskave je sestavljajo 144 brezdomnih žensk iz 19 angleških mest. Obsežen vprašalnik je zajemal vprašanja o profilu brezdomnih žensk in o njihovih stanovanjskih situacijah, potrebah in uporabi storitev. Avtorice navajajo, da vse ženske niso vedno odgovorile na vsa vprašanja, zato je število odgovorov pogosto različno.

Poglobljene intevjuje so izvedle s 44 ženskami v Londonu, Leedsu, Norwichu in Sheffieldu. Vzorec je bil namenski, saj so želele vključiti ženske iz etničnih manjšin, vseh starosti, z različnimi izkušnjami namestitev.

⁹Neprimerna stanovanja so definirali kot tista, ki v stanovanju nimajo kopalnice, zajeli pa so tudi osebe, ki bivajo v nekonvencionalnih oblikah nastanitvev.

Homeless Women: Homelessness Careers, Homelessness Landscapes – Reeve, Goudie in Casey, 2007

Poročilo temelji na prejšnji raziskavi (Reeve idr., 2006), analiza pa se osredotoči na trajektorije žensk v brezdomstvu – temi, ki ji v prejšnjem poročilu niso posvetile posebne pozornosti. Avtorice so analizirale 29 od 44 biografij, pridobljenih s pomočjo poglobljenih intervjujev v prejšnji raziskavi. Preostalih 15 biografij ni bilo dovolj obsežnih in natančnih, da bi lahko z gotovostjo predstavile celotno sliko, zato so jih iz analize izpustile. Identificirale in preučile so a) stanovanjsko situacijo in položaj brezdomstva vsake izmed njih, b) pomembne dogodke in izkušnje v življenju, in c) njihov odnos in sodelovanje s storitvami ter analizirale povezave med vsemi tremi.

POTI, KI ŽENSKÉ PRIPELJEJO V BREZDOMSTVO

Na poti, ki ženske pripeljejo v, skozi in iz brezdomstva, vpliva kompleksna paleta procesov, dogodkov, dejanj in interakcij (Baptista, 2010; Mayock in Sheridan, 2012a).

Kot obravnavano uvodoma, Doherty (2001) navaja, da ženske na strukturni ravni ogrožajo

- izkušnja (relativne)¹⁰ revščine, ki je posledica njihovega slabšega položaja na diskriminatornem in fleksibilnem trgu dela,
- težave pri dostopanju do dostojnih in cenovno ugodnih stanovanj,
- pomanjkanje ustrezne in zadostne socialne zaščite s strani države, ki v svojih politikah še vedno v veliki meri sledi tradicionalnim oblikam gospodinjstev,

poleg tega pa se v nastajanju brezdomstva prepletajo še številni osebni dejavniki (npr. težave v duševnem zdravju, nasilje v družini, ...) (Reeve idr., 2007). Avtorici Mayock in Sheridan (2012a) navajata, da se vzroki za nastanek brezdomstva žensk zaradi različnosti in kompleksnosti njihovih izkušenj upirajo preprostim kategorizacijam.

Številne ženske postanejo brezdomne zelo zgodaj, mnoge še preden se osamosvojijo. V raziskavi Reeve idr. (2007) je več kot ¼ sodelujočih prvič izkusila brezdomstvo pred 16. letom starosti, medtem pa nekatere druge sodelujoče brezdomstva niso izkusile do svojih 30 ali 40 let ali kasneje. O brezdomstvu v mladosti poročajo tudi izsledki raziskave Mayock in Sheridan (2012a); več kot polovica sodelujočih žensk je bila ob prvi izkušnji z brezdomstvom starih manj kot 25 let, 30 % izmed njih celo manj kot 18 let. Dekleva (2008) navaja, da je starost ljubljanskih brezdomnih žensk, zajetih v raziskavi, v času njihove prve izkušnje z brezdomstvom nižja od starosti moških, pa tudi sicer avtorji navajajo, da so brezdomne ženske v povprečju pogosto mlajše kot brezdomni moški (Crinall 1999, Cheung in Hwang, 2004, vse po Haathela, 2014).

V Veliki Britaniji glede na Quilgars idr. (2008, v Bretherton, 2017) nekatere raziskave kažejo, da mlade ženske in mladi moški v enaki meri doživljajo brezdomstvo dokler ne dosežejo starosti 20 let. Na tej točki ženske, ki so večinoma socialno in ekonomsko marginalizirane, pogosto zanosijo, to pa jim, kot bomo videli kasneje, omogoča dostop do relativno široke socialne podpore, medtem ko za mlade moške velja, da bodo bolj verjetno še naprej brezdomni. Ob tem avtorji opozarjajo, da ni dokazov, da bi ženske za dostop do socialnih stanovanj

---

¹⁰ Revščina je še eden izmed tistih pojmov, ki jih je težje definirati. Analitiki opredelijo najmanj tri; absolutno, relativno in subjektivno, pri čemer relativno označijo kot neenakost v možnostih. Revščino tako predstavlja odstopanje v smislu »ne-imeti« (Novak, 1994, Bosnič 1996, vse po Šmitek, 2005).

namerno zanosile ter razlagajo, da so nosečnosti bolj verjetno odraz širših vzorcev, ki so posledica sistemske socialne in ekonomske prikrajšanosti (prav tam).

Mlade ženske sicer hitreje kot mladi moški oblikujejo partnerske odnose (Quilgars idr., 2008 v Bretherton, 2017). Wesley in Wright (2005) pojasnita, da lahko zgodnja partnerska razmerja mladim predstavljajo sredstvo za pobeg iz primarne družine, kar se, v primeru, da je dom v otroštvu nefunkcionalen, zdi še posebej nujno. V njuni študiji primerov o ustreznosti partnerjev je 8 od 20 žensk dom zapustilo v najstniških letih, čemur je botrovala poroka ali zanositev. Pri tem so pogosto pričakovale, da jim bo partnerska zveza prinesla nekaj boljšega od izkušenj iz otroštva, v zveze so vstopile med drugim zato, da bi pobegnile iz domačega okolja, da bi sebi in drugim dokazale, da imajo lahko funkcionalne odnose (*»do it right«*), da bi si zagotovile občutek varnosti, gotovosti, udobja ali ljubezni itd. Pričakovanja v glavnem niso bila izpolnjena, celo nasprotno; večinoma so ti odnosi vplivali na porušenje njihove socialne, ekonomske in čustvene stabilnosti. Narava in vrsta odnosov, ki so jih opisovale, so bili sicer izjemno raznoliki in zapleteni ter so na njih vplivali različno, najbolj pa so bili škodljivi tisti, pri katerih je bilo prisotno nasilje in/ali uživanje drog in alkohola (prav tam).

Glede na Enders-DragAsser (2000, v Edgar, 2001) običajno 4/5 žensk za poglavitni razlog svojega brezdomstva označi probleme v odnosih oziroma njihovo prekinitev. Pri tem Edgar (2001) dodaja, da prekinitev odnosov lahko pomeni odhod iz primarne družine, beg pred nasiljem v družini, ločitev in ovdovelost, prevladujoč vtis pa je, da gre najpogosteje za nasilje v družini.

Življenjske zgodbe brezdomnih žensk pogosto vključujejo travmatične izkušnje (FEANTSA, 2015), Mayock idr. (2015b) denimo izpostavljajo, da v splošnem ženske poročajo o dveh ali več težkih travmatičnih dogodkih v zgodnjih obdobjih svojih življenj, prepletajoče se posledice pa negativno vplivajo na njihovo stanovanjsko situacijo. Tudi Dekleva (2008) navaja rezultate, kjer ženske poročajo o več travmatičnih izkušnjah kot moški, kljub temu da ni razvidno, za katere dogodke gre. Travmo v kontekstu brezdomstva žensk tako večinoma povezujemo s preteklimi dogodki in izkušnjami (na primer z zlorabami v otroštvu, nasiljem v družini), ne smemo pa pozabiti, da je nenazadnje travmatično tudi samo izkušanje brezdomstva (FEANTSA, 2015; Reeve idr, 2006).

NASILJE V DRUŽINI

FEANTSA (2015) navaja, da je nasilje v družini najpogostejši razlog, da ženske postanejo brezdomne, pri čemer se nasilje in zlorabe pogosto začnejo že v otroštvu, zato številni (npr. Mayock idr., 2015a; Mayock in Sheridan, 2012a) razlagajo, da lahko nasilje na brezdomstvo vpliva neposredno ali posredno.

Konvencija Sveta Evrope o preprečevanju in boju proti nasilju nad ženskami in nasilju v družini oziroma Istanbulska konvencija (CETS, 2011) definira sledeči obliki nasilja:

- Nasilje nad ženskami se razume kot kršitev človekovih pravic in oblika diskriminacije žensk ter pomeni vsa dejanja nasilja na podlagi spola, ki povzročijo ali bodo verjetno povzročila fizično, spolno, psihološko ali ekonomsko škodo ali trpljenje. Vključene so tudi grožnje s takimi dejanji, prisila ali samovoljni odvzem prostosti, ne glede na to, ali se pojavljajo v javnem ali zasebnem življenju.

- Nasilje v družini pomeni vsa dejanja fizičnega, spolnega, psihološkega ali ekonomskega nasilja, ki se zgodijo v družini ali v domači enoti ali med nekdanjima ali sedanjima partnerja, ne glede na to, ali storilec deli ali je delil isto prebivališče z žrtvijo.

Po Bretherton (2017) se brezdomstvo, ki je sproženo z nasiljem v družini in nasilnim razpadom odnosov, začne s pobegom iz okolja, ki naj bi posameznikom nudilo varnost in zaščito, Zaviršek (1994) pa v povezavi s tem zapiše, da je ženska, ki doživlja nasilje, brezdomka že prej (in ne šele, ko zapusti dom), saj ji njen fizični prostor ne zagotavlja temeljnega občutka varnosti.

Mayock in Sheridan (2012a) navajata, da je v svojem življenju eno izmed oblik nasilja ali zlorabe doživelo 55 brezdomnih žensk (92 %), zajetih v raziskavi. Veliko jih je poročalo o večkratnih nasilnih izkušnjah; 33 žensk (55 %) je denimo nasilje doživljalo tako v otroštvu, kot tudi v odraslosti. O spolnih zlorabah v otroštvu je poročalo 28 žensk (40 %). 2/3 žensk sta poročali o nasilju s strani intimnega partnerja, dvanajst izmed njih je nasilje doživljalo s strani več kot enega partnerja. Večina je poročala o kombinaciji fizičnega, čustvenega, ekonomskega in spolnega nasilja preden so zapustile dom, številne so vztrajale v v nasilnem odnosu zelo dolgo, pri čemer so bili vzroki za to kompleksni, vedno pa so izpostavile podrejenost v razmerju. Večina je bila finančno odvisna od partnerja, mnoge je bilo strah potencialne izgube otrok ob odhodu, druge niso imele informacij, kam se obrniti po pomoč (prav tam).

Tudi Reeve idr. (2006) poročajo, da je najpogostejši sprožilec brezdomstva med ženskami nasilje; več kot 20 % žensk je svoj zadnji dom zapustilo zaradi nasilja s strani bližnje osebe (partnerja, družinskega člana, prijatelja), pri čemer je bil to najpogostejši razlog za ženske v starostni skupini 41–50 let (40 %).

Primerjalna študija Moss in Singh (2015, v Mayock idr., 2016) o brezdomnih ženskah, ki spijo na prostem (*rough sleepers*) v štirih državah (Španija, Združeno kraljestvo, Švedska in Madžarska) izpostavi izredno visoke stopnje zlorab s strani partnerja. O intimnopartnerskem nasilju so poročale vse ženske (100 %) v Španiji, 93 % sodelujočih v raziskavi na Švedskem, v Združenem kraljestvu je o tem poročalo 70 %, na Madžarskem pa polovica vseh žensk (50 %).

Čeprav lahko te ugotovitve po Mayock idr. (2016) pokažejo domnevno močne vzročne zveze med nasiljem v družini in brezdomstvom žensk, so rezultati raziskav na evropski ravni v resnici nejasni in lokalizirani. Poleg tega večina obstoječih raziskav temelji na manjših vzorcih in se razlikujejo tako v specifičnih ciljih kot tudi metodoloških pristopih.

Mayock in Sheridan (2012a) navajata, da povezava med nasiljem v družini in brezdomstvom žensk ni linearna ter da ni nujno, da jo vse ženske doživljajo na enak način. Kljub temu da sta v njuni raziskavi o nasilju v družini poročali 2/3 žensk, niso vse izmed njih izkušenj nasilja neposredno povezale z nastankom brezdomstva. Čeprav je bila tema nasilja v pripovedih sodelujočih močno zastopana in ponavljajoča, je bilo njihovo dožemanje nasilja in vpliv na nadaljnje življenje ter razumevanje povodov za brezdomstvo precej različno. Poleg tega je veliko število žensk doživelo več epizod brezdomstva, pri čemer je izkušnja nasilja povzročila nekatere epizode, ne pa vseh. Nedvomno pa imajo izkušnje nasilja ali zlorabe izredno negativne in dolgotrajne posledice, ki zmanjšujejo odpornost žensk (FEANTSA, 2015; Mayock in Sheridan, 2012a). Škoda, ki jo lahko povzroči podvrženost nasilju in zlorabam ter posledice prekinitve poteka življenja žensk, ki bežijo pred nasiljem v družini, so glede na Bretherton

(2017) elementi, ki brezdomstvu žensk dodajajo edinstveno dimenzijo in se bistveno razlikujejo od izkušenj brezdomnih moških.

Meth (2003, v Mayock idr., 2016) opozarja, da brezdomne ženske predstavljajo primer skupine žensk, ki glede nasilja v družini pogosto izstopajo iz splošnih okvirov razumevanja pojava. Raziskave nasilja v družini na področju brezdomstva namreč običajno brezdomstvo obravnavajo kot posledico nasilja v družini in ne kot dejavnik, ki je bil prisoten že pred podvrženostjo nasilju. Ženske, ki so že brezdomne zaradi različnih razlogov (zlasti ekonomskih), lahko predstavljajo skupino, ki jo v analizah družinskega nasilja popolnoma spregledamo (Edgar, 2009 v Baptista, 2010; Meth, 2003, v Mayock idr., 2016).

Nasilje v družini je tako še eden izmed dejavnikov, ki s svojim prepletanjem prispevajo k procesu nastajanja brezdomstva in hkrati ovirajo zmožnost žensk, da bi prekinile z brezdomstvom in pridobile gotovo namestitev. V tem smislu sta nasilje in zloraba tesno povezana z družbenimi in ekonomskimi okoliščinami žensk, pa tudi s širšimi procesi neenakosti, izključenosti in marginalizacije (Mayock idr., 2016).

BREZDOMKE MIGRANTKE

Omeniti velja tudi migrantke¹¹, saj v povezavi z brezdomstvom in stanovanjsko negotovostjo slednje poročajo o drugačnih izkušnjah kot ne-migrantke (Fitzpatrick idr., 2012, v Mostowska in Sheridan, 2016) in njihovo število narašča (Fabian, 2016; FEANTSA, 2012). Brezdomke z migrantskim ozadjem večinoma poročajo o večji stabilnosti in manjši izpostavljenosti travmatičnim dogodkom v času odraščanja, poleg višje izobrazbe pa imajo praviloma tudi več delovnih izkušenj (Fitzpatrick idr., 2012, v Mostowska in Sheridan, 2016; Mayock in Sheridan, 2012b). Avtorici na podlagi raziskave¹² izpostavljata tudi, da so manj pogosto poročale o uporabi drog in alkohola (Mayock in Sheridan, 2012b). Vzroki za brezdomstvo med migrantkami so tako običajno povezani z njihovo socialno-ekonomsko prikrajšanostjo in migracijskim statusom¹³ oziroma omejitvami bivanja; oba dejavnika namreč močno vplivata na dostop do zaposlitve, storitev socialnega varstva, različnih programov pomoči itd. (Mayock idr., 2012). Kot oviro pri zagotavljanju namestitev so raziskave dokumentirale tudi diskriminacijo, rasizem in ksenofobijo, zlasti ko gre za pripadnike etničnih manjšin (Edgar idr., 2004; Pillinger 2007, vse po Mostowska in Sheridan, 2016; Pleace, 2010).

Če načeloma brezdomke z migrantskim ozadjem poročajo o manj nasilnih dogodkih v otroštvu, pa to ne velja za odraslost; 13 od 17 migrantk je v raziskavi Mayock in Sheridan (2012b) poročalo o izkušnjah družinskega nasilja. Avtorici navajata, da je na odzive brezdomnih migrantk na nasilje ali zlorabo s strani partnerja poleg strahu pred socialno izključenostjo iz skupnosti močno vplival tudi njihov priseljski status (prav tam). Kasturirangan idr. (2012, v Mostowska in Sheridan, 2016) razlagajo, da so številne migrantke zaradi skupnega priseljskega statusa pravno odvisne od svojega partnerja, zaradi česar se njihove pravice do bivanja v državi v primeru razpada zveze znatno zmanjšajo. Mayock idr. (2012) dodajajo, da je poleg izgube priseljskega statusa velika ovira za prekinitev nasilnega razmerja tudi

---

¹¹ Za potrebe te naloge jih bom obravnavala v splošnem pomenu besede; kot posameznice, ki prebivajo v državi, ki ni država njihovega rojstva.

¹² Raziskavo Mayock in Sheridan (2012a) sta avtorici dopolnili s posebnim fokusom na analizi pripovedi vseh žensk z migrantskim ozadjem. V vzorcu 60 brezdomnih žensk je to predstavljalo 17 žensk, ki so večinoma prihajale iz vzhodnoevropskih držav, pa tudi iz Azije, Afrike in Južne Amerike.

¹³ Pleace (2010) denimo oblikuje tipologijo različnih skupin migrantov v EU, Edgar idr. (2004, v Mayock idr., 2012) pa predlagajo *hierarhijo ranljivosti*, ki pokaže, da brezdomstvo ne ogroža enako vseh migrantov.

ekonomska odvisnost od partnerja. Za razumevanje položaja, v katerem so se znašle brezdomke z migrantskem ozadjem, je torej ključno razumevanje prepletenosti ekonomskih, socialnih in kulturnih dejavnikov ter priseljevalnih politik (Edgar idr., 2004; Harrison idr., 2005, vse po Mayock idr., 2012; Pleace, 2010).

(NEVIDNO) MATERINSTVO

Mayock in Bretherton (2016b) navajata, da je značilnost, ki v številnih evropskih državah najbolj očitno razdeli brezdomne ženske v splošnem, vsekakor pa v točki dostopa do specifičnih storitev, prisotnost njihovih otrok, ob čemer avtorja Mina-Coull in Tartinville (2001) izpostavljata, da le ta pri dostopu do storitev igra večjo vlogo kot sam status materinstva. Glede na Van den Dries idr. (2016) so namreč po vsej Evropi brezdomne ženske, ki otrok nimajo v svoji oskrbi, prepoznane kot *ženske brez otrok*¹⁴, kar pomeni, da storitve ne prepoznavajo njihovega materinskega statusa ali se nanj ne odzivajo. Raziskave s Švedske (Löfstrand, 2005a; Rosengren, 2003; Thorn, 2004, vse po Löfstrand in Quilgars, 2016) dokazujejo, da matere niso več obravnavane kot družina in so na novo opredeljene kot ženske brez otrok na točki, ko so otroci nameščeni v rejništvo oziroma izvendružinsko oskrbo ali so zaupani v skrb sorodnikom (Löfstrand, 2005a, v Löfstrand in Quilgars, 2016).

Po podatkih francoske študije sta bili 2/3 vseh brezdomnih žensk, mlajših od 45 let, ki so bile nastanjene v zavetiščih, matere, le da otrok niso imele v svoji oskrbi (Mina-Coull in Tartinville, 2001). Tudi raziskava Mayock in Sheridan (2012a) na Irskem je razkrila, da je več kot 2/3 vseh 60 sodelujočih samskih žensk mater in da so otroci več kot polovice izmed njih bodisi v reji pri sorodnikih bodisi v državni reji; v svoji oskrbi je imelo otroke zgolj 14 žensk (35 %).

Brezdomne ženske, ki jih spremljajo otroci, so na področju dodeljevanja socialnih stanovanj pogosto obravnavane prednostno pred ženskami brez otrok in pari brez otrok (Mayock in Bretherton, 2016b). Löfstrand in Quilgars (2016) povzemata obsežno število avtorjev, ki navajajo, da je temu tako v mnogo evropskih državah in sicer v Združenem kraljestvu, Franciji, Luksemburgu, Nemčiji, na Danskem, Švedskem in Finskem, ter da so z dokumentom Housing (Homeless Person) Act 1997 združenim s Housing Act 1985 prednostno obravnavanje žensk (in nosečnic) z otroki uvedli v Združenem kraljestvu (prav tam).

Medtem ko tovrstna prioritizacija zaščiti ženske z otroki in ima tudi dokazano pomembno preventivno funkcijo, pa hkrati potiska na rob ostale ženske, ki se soočajo z brezdomstvom in izmed katerih so, kot smo videli, matere tudi številne ostale. Poleg čustvenih posledic, ki izvirajo iz ločitve od svojih otrok, slednja zmanjšuje tudi možnost za zagotovitev namestitve, kar posledično močno znižuje verjetnost ponovne združitve z njimi (Mayock in Bretherton, 2016b). Glede na Caton idr. (2007, v Mayock idr., 2015a) bodo matere, ki so brez doma več kot eno leto, bolj verjetno izgubile skrbništvo nad svojimi otroci in bodo posledično manj upravičene do oblik podpore, ki so na voljo materam z otroki.

Ločitev med materjo in otrokom je po Van den Dries idr. (2016) sicer lahko prostovoljna ali neprostovoljna. V primeru prve lahko mati svoje otroke zaupa v oskrbo svojim družinskim članom, pri neprostovoljni ločitvi pa odločitev o odvzemu otroka in njegovi namestitvi sprejeme socialna služba. Razlogi za to so večinoma kompleksni, pogosto pa so povezani s

---

¹⁴ V tuji literaturi (npr. Reeve idr., 2006) je v uporabi izraz '*single*' women, ki v tem kontekstu označuje ženske brez vzdrževanih otrok in ne partnerski status žensk. Ustrezne slovenske različice ni, zato uporabljam zvezo *ženske brez otrok*.

prestajanjem zaporne kazni (Mayock in Sheridan, 2013, v Van den Dries idr., 2016), uporabo drog in alkohola ali vključenostjo v program zdravljenja odvisnosti, sprejemom v psihiatrično zdravljenje, itd. (Hutchinson idr., 2014, v Van den Dries idr., 2016). Matere so lahko ločene od svojih otrok tudi ob vstopu v programe, namenjene žrtvam nasilja v družini, kjer je ustaljena praksa, da so starejši otroci moškega spola, nameščeni drugje (David idr., 2012; Paquette in Bassuk, 2009; Wolf idr., 2006, vse po Van Dries idr., 2016).

Ločitev od svojih otrok matere doživljajo izredno negativno (Mayock idr., 2015b). Študija v Združenem kraljestvu je pokazala, da je ločitev žensk od otrok pogosto močno zmanjšala ali povzročila popolno izgubo njihove samozavesti in občutka moči (Hinton, 1998, v Van den Dries idr., 2016), Mayock idr. (2015b) pa navajajo, da številne ženske ponotranjijo občutke sramu in krivde ter doživljajo velike stiske zaradi stigme neuspelega in pokvarjenega materinstva. Po Mina-Coull in Tartinville (2001) so namreč mnoge brezdomne ženske, ki so jim bili otroci odvzeti, podvržene stigmatizirajoči oznaki slaba mati, ki jih vodi v nadaljnjo marginalizacijo. To oznako pogosto še posebej ojačuje tudi vedenje, ki dodatno izziva (spolne) stereotipe, kakšna naj bi bila »dobra« mati: uporaba alkohola in drog, vulgarnost, nasilje (prav tam).

Van den Dries idr. (2016) sicer navajajo, da mnoge matere izpostavljajo željo po podpori, ki bi jim pomagala pri vzpostavljanju odnosov s svojimi otroki in omogočila ponovno združitve z njimi, Reeve idr. (2006) pa dodajajo, da je to pogosto eden izmed njihovih ključnih motivacijskih dejavnikov na poti do sprememb. Kljub temu situacije in izkušnje mater, ki so ločene od svojih otrok, pogosto ostanejo neprepoznane, storitve pa se na njihove nadaljnje travme povezane s tem ne odzivajo ustrezno (Hutchinson idr., 2014, v Van den Dries idr., 2016).

Zdi se, da so ženske z otroki v svoji oskrbi upravičene do večje ravni pomoči in podpore, ki pa jih večkrat spremljajo določena spolno označena pričakovanja, saj odzivi na ženske, ki doživljajo brezdomstvo niso nevtralni, temveč so zasnovani na pričakovanjih in predpostavkah o položaju ali vlogi ženske v tradicionalni družinski strukturi (Mayock in Bretherton, 2016b). Poleg tega avtorja Mina-Coull in Tartinville (2001) opozarjata, da lahko ženske z otroki vse težje prekinejo cikel revščine in odvisnosti od sistemov pomoči, saj jih znotraj tega protekcionističnega pristopa stereotipizacije, ki jih favorizirajo, pogosto tudi izključujejo iz programov ponovne zaposlitve na trgu dela.

TELESNO ZDRAVJE

Raziskave na področju zdravja brezdomnih žensk so zaradi raznolikosti v nastavkih, zajeti populaciji in raziskovalnih metodah slabše primerljive, kljub temu pa razpoložljivi podatki povsod kažejo, da je njihovo fizično zdravje slabo (Wolf idr., 2016). V ospredju so povečani dejavniki tveganja za srčno-žilni sistem (zvišan krvni tlak, zvišan krvni sladkor, čezmerna telesna teža), težave s kostmi (artritis), težave z dihalni (kronični bronhitis, astma) ter spolno prenosljive okužbe in bolezni (prav tam).

Poleg teh, lahko bi rekli splošnih in ne-spolno zaznamovanih težav, avtorji (Gelberg idr., 2004, v Wolf idr., 2016; Mayock in Sheridan, 2012a) izpostavljajo, da imajo brezdomne ženske številne specifične zdravstvene potrebe, ki jih je treba obravnavati drugače kot zdravstvene potrebe brezdomnih moških; gre za potrebe povezane s kontracepcijo, nosečnostjo in materinstvom, pa tudi z nasiljem v družini.

Brezdomne ženske se glede na Maguire in Semancik (2016) pogosto srečujejo s težavami pri načrtovanju in nadziranju svojih nosečnosti. Slabša dostopnost kontracepcijskih sredstev, nejasnost glede plodnosti, pa tudi seksualna viktimizacija in hrepenenje po intimnosti vplivajo na to, da so stopnje nezaželene nosečnosti med brezdornimi ženskami zelo visoke, brezdornstvo pa je v času nosečnosti še posebej problematično. Noseče brezdornke imajo večje tveganje za različne zaplete, vključno s predčasnim porodom in premajhno telesno težo novorojenčkov, čemur botrujejo slaba prehrana, okrnjena prenatalna oskrba, stres, v mnogih primerih pa tudi izpostavljenost nasilju (prav tam). Ob tem Reeve idr. (2006) navajajo, da težave v reproduktivnem zdravju, denimo splavi, mrtvorojenost otrok itd., močno vplivajo na življenja žensk in opozarjajo, da so njihove stiske ob tem pogosto precej manj očitne (kot na primer stiske povezane z nasiljem v družini ali uporabo drog in alkohola).

DUŠEVNO ZDRAVJE

Z istimi problemi omejene primerljivosti študij o telesnem zdravju se srečujejo tudi raziskave o duševnem zdravju brezdornih žensk, pri čemer avtorice Wolf idr. (2016) kot oviro še posebej izpostavljajo manko poenotene oziroma standardne definicije duševnega zdravja. Razpoložljivi podatki kljub temu kažejo nesorazmerno visoke stopnje težav v duševnem zdravju, med drugim simptome depresije, depresivne motnje, post-travmatske stresne motnje in shizofrenije, poleg tega pa tudi veliko pojavnost samomorilnih misli in poskusov samomora (prav tam).

V Evropi so raziskave o zdravju brezdornih žensk večinoma skoncentrirane v Veliki Britaniji in ostalih severozahodnih državah, z izjemo Španije, ter kot omenjeno, niso posplošljive. Kljub temu za lažjo predstavo o razširjenosti določenih pojavov sledi nekaj povednih izsledkov raziskav.

- Na Danskem je v obsežnem vzorcu brezdornih starih 16 let ali več, ki so vključeni v nacionalni register brezdornstva, o psihiatričnih motnjah/težavah poročalo 58,2% žensk (Nielsen idr., 2011, v Wolf idr., 2016).
- Rezultati s Švedske poročajo o visoki stopnji shizofrenije med brezdornimi ženskami. V primerjavi s kontrolno skupino žensk iz splošne populacije je bilo tveganje brezdornih žensk za shizofrenijo 38-krat, v primerjavi z brezdorno populacijo moških, pa 3-krat večje (Beijer in Andreasson, 2010, v Wolf idr., 2016).
- Muñoz idr. (2005, v Wolf idr., 2016) so v Španiji primerjali prisotnost samomorilnih misli pri 36 brezdornih ženskah in 31 ženskah, ki sicer uporabljajo nekatere storitve za brezdorne (na primer razdelilnice toplih obrokov), ampak imajo zagotovljeno namestitvev. Delež iz skupine prvih, ki je poročal o samomorilnih mislih, je bil 42,6 %, delež iz skupine drugih pa 12,9 %.

Poleg teh, pogosto v psihiatričnih okoljih naslavljanih težav, Reeve idr. (2006) spomnijo, da ne smemo zanemariti dejstva, da brezdornstvo na duševno zdravje žensk vpliva tudi bolj subtilno; vpliva na to, kako dojemajo same sebe, na njihov občutek lastne vrednosti in na njihovo identiteto. Poročajo, da so številne ženske v soočanju z brezdornstvom poskušale ohraniti identiteto, iz časa pred brezdornstvom; poskušale so ohraniti svoj ponos in občutek lastne vrednosti ter se glede na to (ne)posluževale določenih preživetvenih strategij (na primer v primeru hude lakote niso brskale po smetnjakih) (prav tam).

UPORABA DROG IN/ALI ALKOHOLA

Raziskave pokažejo relativno visoko razširjenost uporabe drog in alkohola med brezdornimi ženskami. V raziskavi Mayock in Sheridan (2012a) je denimo o trenutni ali pretekli uporabi drog in/ali alkohola poročalo 60 % žensk. V primerjavi z nastanjenimi ženskami so Wenzel idr. (2004, v Wolf idr., 2016) ugotovili, da so ženske, ki spijo v zavetiščih za brezdomne trikrat bolj verjetno uporabljale droge v zadnjih 12 mesecih ter da so 13-krat bolj verjetno razvile odvisnost od drog ali alkohola.

Povečana uporaba drog in/ali alkohola je glede na Mayock idr. (2015a) lahko sicer eden izmed možnih vzrokov za brezdomstvo, lahko pa je tudi posledica življenja na ulici ali v zavetiščih za brezdomce ter posameznicam predstavlja sredstvo za soočanje s trenutnim položajem. Reeve idr. (2006) navajajo, da so le redke ženske o začetkih (prekomerne) uporabe drog in alkohola poročale kot o priložnostnih, slučajnih. Večina žensk je droge in alkohol začela obsežno uporabljati na določeni točki v njihovem življenju, ko so anestetični učinki teh substanc predstavljali dobrodošlo olajšanje pred čustvenimi in psihološkimi stiskami. Podobne informacije predstavlja tudi Mayock in Sheridan (2012a); uporaba drog in/ali alkohola se je pri ženskah močno povečala, ko so postale brezdomne ali ko je bila njihova stanovanjska situacija močno ogrožena/negotova.

Čeprav FEANTSA (2015) navaja, da med moškimi in ženskami obstajajo razlike v vzorcu uporabe substanc, pri čemer bodo ženske manj verjetno uživale alkohol, bolj verjetno pa bodo uporabljale droge, mnogi avtorji (Torchalla idr., 2009; Tucker idr., 2005, v Wenzel idr., 2009; Wolf idr., 2016) tudi alkohol uvrščajo med najpogosteje uporabljane substance. Poleg tega raziskave v različnem vrstnem redu po pogostosti največkrat navajajo uporabo heroina, (crack) kokaina, kanabisa (Torchalla idr., 2009; Tucker idr., 2005, v Wenzel idr., 2009; Wolf idr., 2016), pa tudi sedativov (Wolf idr., 2016) in amfetaminov ter metamfetaminov (Nyamathi, 2008, v Wenzel idr., 2009).

Wright in Topkins (2006, v Wolf idr., 2016) navajata, da so razlike v uporabi drog/alkohola prisotne glede na različne podskupine prisotne tudi med brezdornimi ženskami. Kot najbolj ranljive različni avtorji izpostavijo mlade ženske, ženske brez otrok, ženske, ki jih uvrstimo v kategorijo brez strehe, dolgotrajne brezdomke in spolne delavke (Arangua idr., 2005; Hwang idr., 2013, vse po Wolf idr., 2016).

Ženske, ki se ukvarjajo s prostitucijo, poročajo o težjih vzorcih uporabe drog; Burnette idr. (2009, v Sallmann, 2010) navajajo, da so v centrih za zdravljenje odvisnosti ženske z izkušnjo prostitucije poročale o pogostejši uporabi drog in alkohola, ter da so glede na Burnette idr. (2008, v Sallmann, 2010) bolj verjetno kot ženske, ki se niso prostituirale, uporabljale crack (oblika kokaina, ki ga je možno kaditi), intravenozne droge ali da so uporabljale vsaj tri droge hkrati.

PROSTITUCIJA

Glede na May idr. (2007, v McNaughton in Sanders, 2007) je brezdomstvo pogosto povezano tudi s prostitucijo. Ženske, ki so izpostavljene negotovosti na stanovanjskem področju so izpostavljene tudi večjemu tveganju za vključitev v številne komercialne spolne dejavnosti, zlasti v ulični seks (street sex work). V pregledu profilov spolnih delavk v petih mestih v Veliki Britaniji so Hester in Westmarland (2004, v McNaughton in Sanders, 2007) ugotovili, da je bilo v vzorcu 210 žensk 19 % brezdomnih, 20 % žensk je bivalo pri družini ali prijateljih,

nadaljnjih 5 % pa je imelo negotovo nastanitev, ob čemer naj spomnim, da glede na ETHOS tipologijo (Tabela 1) slednje prav tako lahko uvrstimo med brezdomke.

Duff idr. (2011) na podlagi raziskave v Vancouvru navajajo, da so brezdomke, ki prakticirajo ulično prostitucijo mlajše, da doživljajo seksualno nasilje s strani nekomercialnih partnerjev, da imajo večje število strank na teden, da poročajo o dnevnem kajenju cracka in da svoje delo opravljajo v zunanjih okoljih (za razliko od tistih, kjer prostitucija poteka v stanovanjih).

Reeve idr. (2006) navajajo, da je v njihovi raziskavi o sodelovanju v spolnih odnosih v zameno za denar ali namestitev (pa tudi za hrano in oblačila) poročalo alarmantno število žensk. Številne sodelujoče so bile bodisi še vedno aktivne bodisi so v preteklosti delale kot prostitutke ali bile udeležene v sorodnih s seksom povezanih aktivnostih (kot na primer zvodništvo) z namenom zagotavljanja finančnih sredstev. Nekatere izmed njih so denar potrebovale za financiranje odvisnosti od drog in so prostitucijo prakticirale ne glede na stanovanjski položaj – FEANTSA (2015) denimo navaja, da prav uporaba drog pogosto pripelje ženske do prostitucije –, nekaterim pa je zaradi neizpolnjevanja pogojev za pridobitev socialnih transferjev prostitucija predstavljala edini vir dohodka (Reeve idr., 2006).

Kot rečeno, avtorice Reeve idr. (2006) poročajo, da ženske niso sodelovale v nezaželenih spolnih odnosih zgolj za denar, temveč je bil pogosto njihov glavni namen tudi zagotavljanje namestitve, kar se v okviru brezdomstva glede na Watson (2011) razume kot seks za preživetje (ali transakcijski seks, seks za usluge, oportunistična prostitucija). Običajno je seks za preživetje predstavljen kot ena izmed strategij, ki se jih je mogoče poslužiti za dostop do osnovnih življenjskih potreb (hrana, nastanitev), pa tudi kot dostop do drog (Flowers, 2001, v Watson, 2011), sodelujoče ženske v raziskavi pa navajajo, da so v intimnih odnosih sodelovale tudi zaradi fizične zaščite in čustvene varnosti ter stabilnosti. Primeri, kjer je bil motivirajoč zgolj en dejavnik, so bili redki (Watson, 2011).

Reeve idr. (2006) so v pripovedih žensk identificirale pet različnih oblik nezaželenih spolnih odnosov, ki so si med seboj precej različni, skupna pa jim je izmenjava seksa za nastanitev:

1. *Priložnostni spolni odnosi z moškimi, s katerimi preživijo noč.* Zdi se, da je to ena izmed bolj pogostih oblik, pri katerih je v ospredju izmenjava seksa za nastanitev. Večinoma so moški neznanci, občasno pa jih ženske že poznajo.
2. *Oblikovanje seksualnega razmerja z moškim kot sredstvo za zagotavljanje dolgoročne namestitve,* običajno v izogib brezdomstvu in ne z namenom njegovega končanja. Avtorice opozarjajo, da te ženske pred storitvami na področju brezdomstva in raziskovalci večinoma ostanejo skrite.
3. *Ponovne združitve z bivšimi partnerji pod pretvezo obnavljanja razmerja.* Avtorice izpostavljajo, da so bili mnogi izmed partnerjev, h katerim so se ženske vračale zaradi namestitve, nasilni.
4. *Practiciranje prostitucije za zagotavljanje finančnih sredstev za najem prenočišča, ko niso mogle dostopati do nastanitev za brezdomne.* O tovrstnih izkušnjah so poročale zgolj brezdomne ženske v Londonu (in ne v ostalih mestih zajetih v raziskavi), kar je lahko odsev tamkajšnje prezasedenosti nastanitev. Avtorice razlagajo, da izmenjava seksa za denar za najem prenočišča ni potekala vsakodnevno in dalj časa, kot v primeru, ko je denar služil vzdrževanju odvisnosti.

5. *Practiciranje prostitucije v upanju, da bo stranka omogočila prenočitev.* Čeprav je bila v ospredju izmenjava seksa in denarja, so ženske poročale o aktivnem iskanju strank, ki bi jim omogočile prenočitev.

DOLGOTRAJNO BREZDOMSTVO ŽENSK

Če je pred časom veljalo, da so obdobja brezdomstva žensk bistveno krajša ter da je verjetnost, da se bodo ponovila, manjša kot pri moških (Kennedy, 1985; Watson in Austerberry, 1986; Novac idr., 1996, vse po Edgar, 2001), danes obstajajo trdni dokazi, da je tudi za ženske značilno ponavljajoče se in dolgotrajno brezdomstvo (Edgar in Doherty, 2001; Mayock idr., 2012a; Mayock idr., 2015a; Reeve idr., 2006).

Brezdomstvo po Mayock in Sheridan (2016) označimo za dolgotrajno takrat, ko osebe dostopajo do storitev za brezdomce v daljšem časovnem obdobju, pogosto v obdobju več let, raziskave v številnih evropskih državah (Združeno kraljestvo, Francija, Finska, Irska, Nemčija) pa kažejo, da dolgotrajno brezdomstvo prizadane manjši delež samskih brezdomnih oseb (Broadway in NatCen, 2009; Busch-Geertsema, 2010; Jones in Pleace, 2010; O'Sullivan, 2012; Tainio in Fredriksson, 2009, vse po Mayock in Sheridan, 2016). Glede na relativno majhno zastopanost med ostalimi oblikami brezdomstva, dobi dolgotrajno brezdomstvo veliko pozornosti oblikovalcev politik, saj so s pojavom povezani visoki finančni stroški; dolgotrajno brezdomni namreč pogosto uporabljajo sisteme nujne medicinske pomoči in krožijo med psihiatričnimi in kazenskimi ustanovami (Caton idr., 2005; Metraux in Culhane, 2006, vse po Mayock in Sheridan, 2016; Mayock idr., 2015a).

Reeve idr. (2006) poročajo, da je bila skoraj polovica vseh žensk pred sodelovanjem v raziskavi vsaj enkrat brezdomnih, poleg tega pa je večina žensk, ki so se vključevale v programe za brezdomne v Združenem kraljestvu, prehajala med različnimi zavetišči in ostalimi začasnimi namestitvami ter se nato vrnila v situacije skritega brezdomstva. Tudi izledki raziskave Mayock in Sheridan (2012a) kažejo podobno; brezdomstvo je več kot enkrat doživela polovica vseh sodelujočih žensk pri čemer so bila za nekatere časovna obdobja soočanja z brezdomstvom zelo dolga. 34 (57 %) žensk je brezdomstvo v času intervjuvanja izkušalo več kot dve leti – sedem izmed njih je poročalo o izkušnjah brezdomstva, ki traja več kot šest let, 14 žensk pa je prvo izkušnjo brezdomstva doživelo že več kot 11 let pred izvedbo intervjujev. V teh obdobjih so večinoma na lastno pest, brez podpore različnih storitev pomoči, prehajale med številnimi namestitvami; od zasebnih najemov, do selitev k partnerjem in bivanjem v različnih insitucijah, ter se v nadaljevanju vrnile nazaj na cesto. Ti vzorci ponavljajočega se brezdomstva kažejo, da je za mnoge ženske brezdomstvo ciklično (prav tam).

Mayock in Sheridan (2012a) opozarjata, da se večkratne vstopne točke v brezdomstvo nekaterih žensk kažejo kot ključna lastnost njihovih poti skozi brezdomstvo, ob čemer je z vsako nadaljnjo epizodo brezdomstva prišlo do očitnega poslabšanja položaja. Na to opozarjajo tudi Pleace idr. (2016a) in pravijo, da daljše kot je obdobje brezdomstva in/ali pogostejše kot se ponavlja, večja je verjetnost za pojav duševnih bolezni, problematičnega uživanja drog in/ali alkohola, cestnega kriminala in antisocialnega vedenja. Mayock in Sheridan (2012a) navajata rezultate raziskave, v kateri so ženske, ki so se z brezdomstvom soočale več kot pet let, v večji meri poročale o uporabi drog in alkohola, izkušnjah s sodnim sistemom ter večjem številu težav v duševnem zdravju. Poleg tega pa ima dolgotrajno in ponavljajoče se brezdomstvo velike negativne posledice tudi na področju telesnega zdravja

(Foster idr., 2010; Jones in Pleace, 2010; Pleace in Quilgars, 1996; Tam idr., 2008; Tsemberis idr., 2012, vse po Mayock in Sheridan, 2015a; Pleace idr., 2016a).

Po Pleace idr. (2016a) je za dolgotrajno brezdomne močno otežen dostop do kontinuirane zdravniške oskrbe in psihiatričnega zdravljenja, storitev socialnega varstva, stanovanjske podpore; avtorji opozarjajo na zavračanje obravnave brezdomnih v zdravstvenih in drugih službah, pa tudi na ovire povsem praktične narave kot je na primer neobstoje domačega naslova in prijava bivališča.

V akademskem svetu avtorici Mayock in Bretherton (2016b) izpostavita pomanjkanje longitudinalnih raziskav in navajata, da je zelo malo znanega, kateri so faktorji, ki povečajo tveganje, da bodo ženske po prvi izkušnji brezdomstva doživele dodatne epizode brezdomstva, ter kateri dejavniki spodbudno in ovirajoče vplivajo na izhod iz brezdomstva na sploh¹⁵.

2.3 INSTITUCIONALNI VIDIK BREZDOMSTVA ŽENSK

IZKUŠNJE ŽENSK Z INSTITUCIJAMI

Ko je na področju brezdomstva govora o institucijah, so v literaturi (npr. Mayock idr., 2015a, 2015b; Reeve idr., 2007) povečini zajete iste institucije – zapori, splošne in psihiatrične bolnišnice, centri za zdravljenje odvisnosti od drog in alkohola, zavetišča, pa tudi institucije izvendružinske oskrbe, s katerimi so imele ženske izkušnje zgolj v preteklosti npr. mladinski domovi, prevzgojni domovi. DeVerteuil (2003) denimo razloži, da so institucije okolja od tistih bolj tradicionalnih¹⁶, ki glede na Philo in Parr (2000, prav tam) poskušajo omejiti, kontrolirati, zdraviti, načrtovati in proizvajati posebne in domnevno izboljšane različice človeških umov in teles, do manjših, manj nadzirajočih, kot so zavetišča za brezdomce, 'hiše na pol poti'¹⁷ in dnevni centri. Reeve idr. (2007) navajajo, da je skupni faktor institucionalnih okolij nastanitev, ki pa je deloma naključna, saj je večinoma v ospredju odziv na druge potrebe, ki so povezane z dejavnostmi zdravljenja, rehabilitacije, kaznovanja, detoksifikacije (DeVerteuil, 2003).

Takšna rezidenčna okolja se po Reeve idr. (2007) običajno na poti brezdomnih žensk pojavijo kasneje oziroma po tem, ko so ženske že izčrpale neformalne vire pomoči in različne ponudnike storitev na področju brezdomstva, ni pa nujno. Institucije nekatere brezdomne ženske namreč lahko spremljajo že od otroštva (npr. institucije izvendružinske oskrbe), poleg tega pa avtorice opozarjajo, da ženske med različnimi fazami brezdomstva (zapustitev določene namestitve, namestitev v polju skritega brezdomstva, namestitev v okviru programov za brezdomne, vrnitev v skrito brezdomstvo) prehajajo različno hitro, ter da zato ni nujno, da v institucije začnejo vstopati pozno (prav tam).

---

¹⁵ Primer longitudinalne študije je Projekt TARA, ki je raziskovala potrebe brezdomnih žensk v Bristolu. Skupina raziskovalk je v obdobju 18 mesecev spremljala 38 žensk, ki so bile vključene v različne programe za brezdomne in v treh fazah z njimi opravila intervjuje. V drugi fazi, šest mesecev po začetku, je v projektu sodelovalo še 28 žensk, raziskava pa se je v zadnji fazi zaključila z 22 ženskami (58 % začetnega vzorca). Cilj projekta je bil ugotoviti, kako se izkušnje in potrebe žensk spreminjajo skozi čas ter kako uporabljajo storitve za brezdomne, poleg tega pa tudi raziskati značilnosti in dileme tovrstnega longitudinalnega raziskovanja/spremljanja (Williamson idr., 2014).

¹⁶ Pogosto tradicionalno razumljene institucije spremljajo tudi naslednje fizične predstave; velike zgradbe na velikih območjih, sestavljene iz številnih sob in hodnikov, v katerih prebiva precejšnje število ljudi (Philo in Parr, 2000, v DeVerteuil, 2003).

¹⁷ 'Hiše na pol poti' (*half-way homes*) so prehodne oblike nastanitve, ki služijo zlasti olajšanju prehodov iz institucij kot so zapori, ustanove za zdravljenje odvisnosti.

Reeve idr. (2007) izpostavijo, da je pomemben delež v raziskavi sodelujočih brezdomnih žensk bival v institucijah; v vzorcu 137 žensk, jih je v zaporu ali v prevzgojnem zavodu bivalo 15,4 %, v rezidenčni ustanovi za zdravljenje odvisnosti 15,4 %, v priporu 9,6 %, v zavetišču 19,9 % in v varni hiši 22,1 %. Izmed 29 posameznic, katerih pripovedi so nato natančno analizirale, jih je po prvi izkušnji brezdomstva skoraj polovica bivala v vsaj eni izmed institucij (prav tam).

Zelo povedni so tudi naslednji izsledki. Mayock idr. (2015a) so podrobno preučile biografije žensk, ki so sodelovale v raziskavi Mayock in Sheridan (2012a), in oblikovale tipologijo njihovih izhodov iz programov za brezdomne. Po dolgih obdobjih prehajanja med različnimi zavetišči so namreč ženske na različne načine poskušale prekiniti z bivanjem v njih, pri čemer so odhodi iz zavetišč v druga institucionalna okolja (to je v institucije, ki niso posebej namenjene brezdomnim) predstavljali največje število njihovih izhodov, ki pa so bili praviloma začasni, saj so se ženske prej ali slej vrnile v brezdomstvo. Razdelitev je po besedah avtoric bolj ilustrativne kot statistične narave, podatke pa je mogoče najprimerneje opredeliti kot najboljše ocene, saj je bilo mestoma težko pripisati natančno število izhodov, pri čemer pa so ocene prej bolj zadržane kot preširoke (Mayock idr., 2015a).

Izhodne poti – kam so ženske odšle, ko so zapustile zavetišče	Število žensk, ki so kadarkoli izstopile po tej poti (numerus anketiranih žensk je bil 60)	Skupna ocena števila posameznih izhodov
Izhodi v institucionalna okolja		
Psihiatrična bolnišnica	10	39
Splošna bolnišnica	18	57
Zapor	11	105
Rezidenčno zdravljenje odvisnosti od drog ali alkohola	11	19
Skupaj	50	220
Izhodi s partnerjem		
Zasebni najem nastanitve	14	29
Podprto stanovanje	8	9
Občinsko stanovanje	4	4
Skupaj	26	42
Izhodi k družini /prijateljem		
Družinski član	17	51
Prijatelj(i)	10	28
Družinski član partnerja	5	6
Skupaj	32	85
Vsi skupaj	130	386

Tabela 6: Tipologija začasnih izhodnih poti (Mayock idr., 2015a)

Mayock idr. (2015a) razložijo, da so bile materialne razmere v zavetiščih v kombinaciji s stresnimi pogoji bivanja in paternalističnim obravnavanjem, ki so ga bile ženske deležne,

pomembni dejavniki iskanja drugih možnosti namestitvev, ki pa so bile pogosto zelo omejene in tvegane ter so njihov položaj še poslabšale. Pri iskanju izhodov iz brezdomstva so tako ženske pogosto zahajale v situacije, ki so ojačale njihov brezdomni položaj in jih še bolj izolirale, poleg tega pa so v večini izginile iz polja »uradnega« brezdomstva, saj se glavnina teh izhodov nahaja v polju nevidnega brezdomstva. Dodatno izpostavljajo tudi ugotovitev, da so ženske ob iskanju izhodov pogosto delovale povsem samostojno, brez podpore storitev (prav tam).

Kot rečeno, so odhodi v institucije predstavljali največje število izhodov žensk iz programov za brezdomne. Odhajale so v institucije kot so psihiatrične in splošne bolnišnice, zapori ter rezidenčne institucije za zdravljenje odvisnosti od drog/alkohola, njihovo skupno število posameznih izhodov v omenjene institucije pa je ocenjeno na 220 izhodov. Največ žensk (18) ima izkušnje z bivanjem v splošnih bolnišnicah, ki so bile povezane predvsem s posledicami težke uporabe drog in/ali alkohola ter s problemi v duševnem zdravju, največkrat (105-krat) pa so ženske v splošnem odhajale v zapore (prav tam).

Za mnoge ženske so glede na Mayock idr. (2015a) odpusti iz teh institucionalnih okolij predstavljali kritično točko ranljivosti, na kar tudi sicer opozarjajo številni strokovnjaki. Ob tem pogosto izpostavljajo odpuste iz zaporov (Mayock in Sheridan, 2012a; Reeve idr., 2006, 2007), pa tudi prehode iz izvedenjske oskrbe (Mayock in Sheridan, 2012a). Naj spomnim, da je FEANTSA odpuste iz institucije brez zagotovljene namestitve identificirala kot enega izmed bolj dosegljivih in vidnih deležnikov spremembe na področju oblikovanja strategij za končanje brezdomstva ter zadala cilj, naj nihče ne zapusti institucionalne obravnave brez možnosti za namestitev (Dekleva in Razpotnik, 2010). Situacije žensk ob odpustu iz zapora sta na istem vzorcu analizirali že Mayock in Sheridan (2012a). Navajata, da so vse ženske, ki so imele izkušnjo bivanja v zaporu (11 žensk), poročale o dolgotrajnem brezdomstvu in o velikih težavah pri zagotavljanju namestitve ob odhodu. Številne so se takoj preselile v zavetišče za brezdomne ali v sorodno negotovo namestitev, kar je večinoma služilo nadaljnjemu poglobljanju brezdomstva, uživanju drog in ponovnih prekrškov (in s tem ponovnih odhodov v zapor).

INSTITUCIONALNO KROŽENJE

Sčasoma so se ženske, ki so pogosto bivale v institucijah, kot so zapor, bolnica ali rezidenčni program za zdravljenje odvisnosti, ujele v »institucionalni krog«, za katerega je po Mayock idr. (2015a) značilno daljše bivanje v zavetiščih za brezdomce, ki ga prekinjajočasni odhodi v zapor, na psihiatrično zdravljenje ali bolnišnično zdravljenje od drog ali alkohola. DeVerteuil (2003) pojasni, da institucionalno kroženje predstavlja pomemben dejavnik dolgotrajnega brezdomstva žensk in res avtorji (Mayock idr., 2015b; Reeve idr., 2007) navajajo, da je za skoraj vse ženske, pri katerih je bilo zaznati vzorce institucionalnega kroženja, brezdomstvo zajemalo velik del njihovega življenja. Poleg tega so glede na Mayock idr. (2015b) skoraj vedno poročale o slabem duševnem zdravju in številnih travmatskih dogodkih in izkušnjah.

DeVerteuil (2003) je za raziskavo o mobilnosti brezdomnih žensk v Los Angelesu intervjuval 25 žensk, ki so bile v tistem trenutku nameščene v zavetišču za brezdomne ženske. Vzorce institucionalnega kroženja je prepoznal pri sedmih ženskah. Vse so bile odvisne od socialnih transferjev in niso imele drugih finančnih prilivov. Ugotovil je, da je čas, ki ga je teh sedem žensk preživelo v institucijah (zaporu, bolnišnicah in programih za odvajanje), predstavljal 65 % časa bivanja celotnega vzorca 25 žensk v takih institucijah. Njihove interakcije z

institucijami so spremljale bolj negativne konotacije kot interakcije ostalih žensk, bile so pogostejše – v obdobju dveh let so v povprečju bivale v 5,1 institucijah – in manj prostovoljne.

Tudi Reeve idr. (2007) opozarjajo, da se, ko se krog prehajanja med institucijami pri ženskah nadaljuje, spremenijo njihovi vzorci vključevanja v programe in iskanja pomoči; ženske začnejo »v sistemu« (tj. v rezidenčnih institucijah in storitvah na področju brezdomstva) ostajati manj časa kot na začetku njihovih brezdomnih karier, do različnih storitev ne dostopajo zaporedoma, temveč med posameznimi vključitvami v programe izginejo v polju nevidnega brezdomstva ter se tudi sicer še bolj zanašajo na namestitve, ki jih ne zagotavljajo storitve na področju brezdomstva.

INSTITUCIONALNA ODVISNOST

Mayock idr. (2015b) navajajo, da so ženske, ki so pogosteje bivale v institucionalnih okoljih, poročale o pomanjkanju pripravljenosti za samostojno življenje, kar je izrazito negativno vplivalo na njihovo zmožnost zagotoviti si in/ali obdržati stabilno namestitev. Glede na Snow in Anderson (1993, v DeVerteuil, 2003) ponavljajoče se interakcije z institucijami in ostalimi storitvami namreč spodbudijo posameznice, da razvijejo rutine, ki temeljijo na razpoložljivosti storitev in postanejo prilagojene življenju na ulici, namesto da bi se usmerile v odmik od njega. S tem posameznice tvegajo, da postanejo institucionalno odvisne (Rowe in Wolch, 1990; Stark, 1994, vse po DeVerteuil, 2003).

Kljub pogostemu prehanju med institucijami DeVerteuil (2003) v raziskavi ugotavlja, da ženske niso bile vedno zgolj pasivne uporabnice institucionalnih okolij, temveč so jih za preživetje občasno na novo opredelile. Podobno ugotavljajo tudi Mayock idr. (2015a), ko navajajo, da so mnoge ženske (čeprav neprostovoljno) bivanje v zaporu označile kot možnost za odmik iz ulice ali zavetišč ter priložnost za okrepitev fizičnega zdravja in Reeve idr. (2006), ki izpostavljajo primer ženske, ki si je aktivno prizadevala, da bi jo zaprli. Na ta način se je želela izogniti brezdomstvu, pri tem pa naj po njenih besedah ni bila edina.

Tveganju za odvisnost od institucij so poleg tistih, ki med njimi pogosto krožijo, izpostavljene tudi ženske, ki v določenih storitvah ostanejo dlje časa (Bush-Geertsema in Sahlin, 2007, v Mayock idr., 2015b). Kot primer avtorja izpostavi zavetišča za brezdomce in navajata, da slednji pogosto prej kot reševanju stanovanjske problematike brezdomcev služijo ohranjanju in utrjevanju njihovega statusa, na kar opozarja tudi FEANTSA, ki v sklopu ciljev za končanje brezdomstva priporoča, naj nihče ne živi v zasilni namestitvi dlje kot je nujno ter dlje kot je potrebno za uspešen premik naprej (Dekleva in Razpotnik, 2010).

DVOJNE DIAGNOZE IN UČINEK VRTLJIVIH VRAT

Institucionalno kroženje v literaturi na področju brezdomstva ni edini izraz, ki označuje prehajanje med različnimi institucijami. Pogosto je zaznati tudi izraz učinek vrtljivih vrat, ki označuje pojav neuspešnega prehajanja od enega stanja ali oblike pomoči v drugo (Roberts, 1981, v Williamsson, 2003 v Razpotnik, 2010) in ga prav tako lahko razumemo kot neuspešno kroženje oseb med različnimi parcialnimi ponudbami in institucijami, le da se ta pogosteje neposredno uporablja v povezavi z dvojnimi diagnozami, zato ga omenjam ločeno.

DVOJNE DIAGNOZE

Kljub temu da je Svetovna zdravstvena organizacija leta 1994 termin dvojna diagnoza ali komorbidnost opredelila kot sočasni pojav motnje zaradi uživanja psihoaktivne substance in druge psihiatrične motnje pri istem posamezniku (World Health Organisation, 1994), je dandanes glede definicije moč zaznati nesoglasja¹⁸ (ISADORA, 2006, v Kvaternik in Grebenc, 2008). Pri nas definiciji med drugimi denimo sledi Tominec (2015), širše pa pojav razumeta Kvaternik in Grebenc (2008), ki navajata, da gre za dvojno diagnozo poleg psihičnih težav in zasvojenosti tudi v primeru kombinacije drugih zdravstvenih težav (npr. hkratnega obstoja neke fizične in psihične bolezni).

Dekleva in Razpotnik (2007) se bolj odmakneta od medicinskega diskurza, ko pravita, da izraz dvojna diagnoz označuje soobstoj vsaj dveh neodvisnih težav oziroma več hkratnih posebnih potreb, pojasnjujeta pa, da se na področju dela z ranljivimi skupinami dejansko najpogosteje uporablja v kontekstu kombinacij duševnih bolezni in odvisnosti od psihoaktivnih substanc. Dodatno velja omeniti terminološki premik, ki se je po Greison (2006, v Kvaternik in Grebenc, 2008) uveljavil predvsem v bolj družboslovnih krogih; termin dvojne diagnoze nadomesti izraz kombinirane potrebe, s čimer se fokus od diagnoz preusmerja na potrebe ljudi, ki se soočajo z več težavami hkrati.

V nadaljevanju bom zasledovala razumevanje dvojnih diagnoz oziroma več hkratnih posebnih potreb, kot jih opišeta Dekleva in Razpotnik (2007), vendar kljub temu velja izpostaviti nekaj značilnosti pojava, kot ga definira večina.

Brezdomci, ki uživajo psihoaktivne substance in imajo težave v duševnem zdravju, so ena izmed najranljivejših skupin brezdomcev (Dekleva, 2008; Sun, 2012). V raziskavi med odraslimi brezdomci v Los Angelesu so Koegel idr. (1999, v Hilarski in Wodarski, 2001) ugotovili, da je 77 % tistih, ki so imeli težave v duševnem zdravju, imelo tudi težave z uporabo psihoaktivnih substanc. Avtorici pričujoče naloge niso znane raziskave, ki bi se v kontekstu dvojnih diagnoz osredotočale zgolj na brezdomne ženske, poleg tega pa tudi v raziskavah, ki jih pogosto omenjam, ni večjih omemb tovrstnega pojava¹⁹.

Med uživanjem psihoaktivnih substanc in težavami v duševnem zdravju je težko vzpostaviti jasno povezavo, ob čemer avtorji (Dekleva in Razpotnik, 2007; Kvaternik in Grebenc, 2008) opozarjajo, da iskanje vzročnosti niti ne bi smel biti naš namen, saj nas to lahko pripelje v slepo ulico in preusmeri našo pozornost z uporabnikovih potreb v iskanje (bolj) pristojnih služb.

Narava odnosov med uživanjem psihoaktivnih substanc in težavami v duševnem zdravju se sicer lahko razlikuje glede na konkretne specifične substance oziroma težav v duševnem zdravju, v vsakem primeru pa je zapleteno že samo prepoznavanje komorbidnosti, saj so lahko akutni ali kronični učinki uporabe psihoaktivnih substanc podobni simptomom številnih drugih duševnih bolezni (EMCDDA, 2016). Tominec (2015) razloži, da se diagnoza dvojne diagnoze postavi ko »simptomi pri bolniku ostanejo po več kot štirih tednih od prenehanja akutne zastrupitve, s tem, da je oseba uživanje droge prekinila, in lahko hkrati simptome ocenjujejo kot izraz ene neodvisne duševne motnje, ki nima povezave z učinki zaužite substance« (prav tam, str. 35).

---

¹⁸ V Kanadi *dvojno diagnozo* na primer razumejo kot sočasni obstoj duševne bolezni in težav v intelektualnem razvoju (Lougheed in Farrell, 2013).

¹⁹ Kar pa vsekakor ne pomeni, da ne obstaja.

Glavni problem iz kliničnega vidika je po Tominec (2015) prav ugotavljanje in določitev, ali je slika sindromov vzrok ali posledica uživanja psihoaktivnih substanc, zaradi česar je v praksi dvojna diagnoza pogosto oblikovana precej ohlapno, z vidika obravnavanja uporabnikov pa se pojavljajo drugi problemi. Hilarski in Wodarski (2001) denimo navajata, da osebe pogosto zapustijo storitve za zdravljenje odvisnosti ne da bi bile naslovljene tudi njihove težave v duševnem zdravju, in obratno: zapustijo psihiatrične ustanove ne da bi bile obravnavane njihove težave povezane z uživanjem psihoaktivnih substanc.

Ni pa samoumevno, da bodo uporabniki sploh deležni katere izmed obravnav. Tominec (2015) namreč opozarja, da nekateri strokovnjaki na podlagi določitve primarne diagnoze osebe zavračajo oziroma jih napotijo v drugo specifično institucijo, kjer se scenarij lahko ponovi, pogosto pa se to dogaja tudi po Hawkings in Gilbert (2004, v Kvaternik in Grebenc, 2008), le da zavračanje ljudi z dvojnimi diagnozami (oziroma kombiniranimi potrebami) nadomestijo argumenti nekompetentnosti; češ da so osebe za njihove službe prezahtevne.

Sun (2012) navaja, da se bodo brezdomci, ki uživajo psihoaktivne substance in imajo težave v duševnem zdravju, sicer manj verjetno vključili v zdravljenje in ga dodatno uspešno prestali, kljub temu pa glede na rezultate raziskave (ISADORA, 2006, v Kvaternik in Grebenc, 2008) slabi prognozi pri reševanju problema pogosteje kot posebne značilnosti uporabnikov botrujejo nedosledne strokovne intervencije. Te so v glavnem posledica ločenosti storitev in šibkega povezovanja med njimi, nesoglaslja glede ciljev in strategij obravnave, neprimerenega odnosa osebja do uporabnikov in pomanjkanja izobraževanj ter usposabljanja zaposlenih (Hilarski in Wodarski, 2001; ISADORA, 2006, v Kvaternik in Grebenc, 2008).

BREZDOMNE ŽENSKÉ IN UČINEK VRTLJIVIH VRAT

Zaradi različnih težav torej uporabnike neusklajeno obravnavajo različni strokovnjaki, kar povzroči učinek vrtljivih vrat (Kvaternik in Grebenc, 2008), ki ga Dekleva in Razpotnik (2007) ilustrirata takole: »[posamezniki] zaradi svojih multiplih težav v trenutnem sistemu nikjer ne najdejo svojega mesta in ostajajo brez ustrezne obravnave ter [so] prepuščeni predvsem sami sebi in brezupnemu učinku 'vrtljivih vrat', potovanju in kroženju v sisteme zdravstva in spet iz njih, iz kazenskega pravosodja, terapij, tretmajev in socialne pomoči« (prav tam, str. 35). V programe različnih ponudnikov pomoči uporabniki vstopajo in jih spet zapuščajo brez pravega napredka ali uspeha (Dekleva in Razpotnik, 2007), pri čemer pogosto ostanejo njihovi dolgotrajni uporabniki (Kvaternik in Grebenc, 2008).

Zgornji primer se je nanašal na brezdomne odvisnike s soobstojem resnejših duševnih bolezni, ob zasledovanju širšega razumevanja dvojnih diagnoz oziroma več hkratnih potreb, pa lahko v položaju vrtljivih vrat skozi prizmo nezadovoljenih potreb in izključenosti iz storitev poznam tudi druge skupine brezdomcev, ali v mojem primeru brezdomk.

NEZADOVOLJENE POTREBE IN IZKLJUČENOST IZ STORITEV

Reeve idr. (2006) so raziskale, v kolikšni meri so izražene potrebe določenih skupin žensk ostale nezadovoljene, pri čemer so upoštevale le ženske, ki so poročale o naslednjih težavah in v povezavi z njimi izrazile potrebe po podpori. Ugotovile so, da

- na področju nasilja v družini pomoči ali podpore ni dobilo 40 % žensk,
- na področju duševnega zdravja pomoči ali podpore ni dobilo 55 % žensk,
- na področju uporabe drog pomoči ali podpore ni dobilo 39 % žensk.

Zdi se, da so ženske, ki so zaradi svojih potreb prepoznane kot najranljivejše, tudi tiste ženske, katerih potrebe bodo najverjetneje ostale neizpolnjene (McNaughton in Sanders, 2007; Reeve idr., 2006).

V nekaterih primerih je glede na Reeve idr. (2006) to verjetno posledica njihove izključenosti iz storitev pomoči. Navajajo, da je 40 % vseh žensk, ki so sodelovale v raziskavi, poročalo o tem, da so bile izključene iz storitev, pri katerih so poiskale pomoč. Najpogostejši razlogi za to so bili neprimerno vedenje, njihova starost in uživanje psihoaktivnih substanc, 11 % žensk pa je poročalo, da so bile izključene zgolj zato, ker so bile brezdomne. Avtorice dodatno opozarjajo, da so bile v primerjavi s celotnim vzorcem, v večji meri iz storitev izključene določene skupine žensk, vključno z ženskami s težavami v duševnem zdravju (60 %), ženskami, ki so živele v reji oziroma izvendarinski oskrbi (72 %), ženskami, ki se samopoškodujejo (54 %), ženskami, katerih vedenje je bilo označeno kot neprimerno (53 %) in ženskami, ki so uporabljale psihoaktivne substance (50 %) (prav tam).

Številne ženske se z učinkom vrtljivih vrat soočajo, ko želijo poiskati pomoč zaradi nasilja v družini. Storitve na tem področju, na primer varne hiše, namreč pogosto ne želijo sprejemati žensk s težavami v duševnem zdravju (Davis, 2005, v Netto idr., 2009, v Mayock idr., 2016), žensk, ki imajo težave z uporabo psihoaktivnih substanc ter žensk z izrazito izstopajočimi vedenji (Quilgars in Pleace, 2010, v Mayock idr., 2016). Številne zato končajo v nizkopražnih zavetiščih za brezdomne, v okoljih, ki jih pretežno okupirajo moški in ki niso zadostno opremljeni za njihove specifične potrebe (prav tam). Svetla izjema v Sloveniji je program »Varna hiša za uživalke nedovoljenih drog, ki so žrtve nasilja« pod okriljem Društva Stigma, ki je edini tovrstni socialnovarstveni program v državi, kjer abstinenca ni pogoj za vstop v varno hišo (Društvo Stigma, b.d.).

Izpostaviti velja tudi položaj brezdomnih migrantk, ki so žrtve nasilja v družini. Ženske za prekinitev kroga odvisnosti od svojih nasilnih partnerjev ter za izhod iz brezdomstva potrebujejo podporo socialnih politik, do katerih zaradi neurejenega pravnega položaja mnoge ženske migrantke ne morejo dostopati (Mayock idr., 2012). Poleg tega pa o obstoječih storitvah na področju brezdomstva ali nasilja v družini pogosto nimajo dovolj informacij ter niso prepričane, če so zavoljo svojega statusa sploh upravičene do tovrstne podpore (Mayock in Sheridan, 2012b).

POSREDNA IZKLJUČENOST IZ STORITEV

Aktivna izključitev iz storitev pa ni edina ovira za dostopanje do pomoči in podpore. Ženske so iz storitev lahko izključene tudi posredno, pri čemer na njihovo posredno izključenost ali slabšo vključenost z neobčutljivostjo in neprimernostjo lahko vplivajo storitve že same po sebi (Fabian, 2016; McNaughton in Sanders, 2007; Reeve idr., 2006). Kot navaja Fabian (2016), so storitve za brezdomce po Evropi pogosto zasnovane tako, da se odzivajo na potrebe stereotipnega moškega brezdomca in so večkrat bolj ali manj neprimerne za ženske. Številne njihove potrebe namreč izvirajo iz izkušenj nasilja (FEANTSA, 2015; Reeve idr., 2006). Storitve na področju brezdomstva ženskam lahko zagotavljajo določeno podporo, pogosto pa strokovnjaki nimajo primernih znanj ali sredstev, da bi lahko direktno naslovili njihovo preteklo ali sedanjo travmo. Nekatera zavetišča s svojimi pogoji lahko nenamena celo ustvarijo okolje, ki proizvaja travmatične izkušnje z npr. podvajanjem moči in nadzora nad ženskami, to je z elementi, ki so jih doživljale v nasilnih odnosih (Fabian, 2016). Razen tega zaradi travm in težav, s katerimi se soočajo, ženske pogosto težje upoštevajo toga pravila in

sledijo birokratskim sistemom z zaostrenimi časovnimi roki in konzervativnimi protokoli (McNaughton in Sanders, 2007)²⁰.

Kot primer posredne izključenosti žensk iz služb pomoči, ki bi jim lahko pomagale v največji meri, Shelter (2002, 2005, v McNaughton in Sanders, 2007) denimo opozarja na izključitev brezdomnih spolnih delavk iz zlasti tistih storitev, ki nudijo nastanitve (varne hiše, zavetišča). Zaradi aktivnosti žensk v nočnem času, so jim te storitve nedosegljive, s čimer se krepi njihova marginalizacija in položaj brezdomstva (prav tam).

LOČENOST STORITEV

Različni avtorji po Hansen (2006, v Dekleva in Razpotnik, 2007) navajajo, da lahko pomanjkanje koordinacije med storitvami dodatno pogloblja brezdomstvo, njihova fragmentiranost pa je, kot rečeno, eden izmed ključnih dejavnikov, ki povzročajo učinek vrtljivih vrat. Večina študij (Mayock idr., 2015a; Mayock in Sheridan, 2012a; Reeve idr., 2006) poudarja kompleksno naravo ženskega brezdomstva in medsebojno povezanost potreb, ki ji imajo brezdomne ženske s potrebami po podpori na področjih duševnega zdravja, nasilja v družini, uporabe drog, travme in vzorcev (ponovne) viktimizacije. Vse te potrebe ne morejo biti učinkovito naslovljene, če so obravnavane posamično, poleg tega pa FEANTSA (2015) opozarja, da so ženske izjemno izpostavljene izpadu iz sistema socialne zaščite in različnih ponudnikov pomoči.

Omenila sem že ločenost storitev na področju duševnega zdravja in storitev za zdravljenje odvisnosti, Baker idr. (2010, v Mayock idr., 2015b) pa še posebej opozarjajo tudi na navidez ločeno obravnavo brezdomstva in nasilja v družini. Zdi se, da gre pri tem za dva različna procesa, dejstvo pa je, da sta v življenju žensk mnogokrat neločljivo povezana. Za ublažitev negativnih socialnih, ekonomskih in zdravstvenih posledic, ki jih prinašajo izkušnje nasilja v družini in negotovost na stanovanjskem področju, je potrebna večja mera sodelovanja med omenjenimi programi (prav tam). Poleg tega bi morali biti zaposleni v splošnih storitvah za brezdomne usposobljeni za prepoznavanje žensk, ki bežijo pred nasiljem ter biti zadostno opremljeni za naslavljanje njihovih specifičnih potreb (Fabian, 2016; Mayock idr., 2015b), zaposleni v varnih hišah pa bi morali ozavestiti povezave med nasiljem v družini in skritim brezdomstvom (Zaviršek in Škerjanc, 2000).

UPOČASNITI IN USTAVITI UČINEK VRTLJIVIH VRAT

Dekleva in Razpotnik (2007) navajata, da je v prvi vrsti pomembno uporabnike sprejemati takšne, kot so. Pojasnita, da je uporabniku ključno dati občutek, da je v organizaciji, kamor je prišel, dobrodošel ter da je zaznan kot celovita oseba in ne kot taka ali drugačna diagnoza ali problem. Ob prvem stiku namreč izbira oziroma ugotovitev, kakšna obravnava bi bila najustreznejša, morda niti ni prioriteta (prav tam). Tudi če zaobidemo prisotnost več hkratnih težav in neustrezno ravnanje v povezavi z njimi, Mayock in Bretherton (2016b) na splošno opozarjata na odzive številnih storitev, ki temeljijo na percepciji žensk kot nemočnih žrtev, ki

---

²⁰ Samsa (2016) opisuje način delovanja v varni hiši za ženske Women's Habitat v Kanadi, kjer se ravna po principu osveščenosti o travmi. Ob zavedanju, da uveljavljanje rigidnih pravil in časovnic zrcali moč in nadzor nad ženskami, kar poleg njihove retravmatizacije onemogoča vzpostavitev zaupnega odnosa z zaposlenimi, so odpravili določena pravila, ki so nadzirala ženske. Poleg omejenega dostopa do hrane/kuhinje so med drugim ukiniteli policijsko uro, s čimer so, kot pravi Samsa, zaposleni prisiljeni, da bolj kot pravilniku sledijo ženskam in njihovim potrebam (prav tam).

jih je treba 'popraviti' in jih 'pripraviti' na samostojno življenje, ob čemer zanemarjajo njihovo avtonomijo, spregledajo njihova prizadevanja ter ne posvečajo pozornosti njihovim potrebam in močnim točkam.

Učinek vrtljivih vrat lahko upočasni tudi dobra koordinacija ustanov in večja povezanost med različnimi akterji podpore, saj je s tem omogočena možnost za ustrezne intervencije (Dekleva in Razpotnik, 2007), poleg tega pa avtorji Dekleva idr. (2012) izpostavljajo pomen pristopa *najprej stanovanje (housing first)* in navajajo, da slednji lahko učinek vrtljivih vrat celo ustavi. Glede na raziskave iz Amerike, Kanade in Evrope pristop najprej stanovanje običajno konča brezdomstvo in s tem ustavi neuspešno kroženje med parcialnimi ponudbami za vsaj osem od desetih ljudi (Pleace in Bretherton, 2013, v Pleace, 2016b). V ospredju pristopa je glede na Dekleva idr. (2012) namreč trajna in varna nastanitev, ki predstavlja izhodišče za soočanje s katerikoli ostalimi težavami, ki jih imajo brezdomci. Večina brezdomcev z več hkratnimi težavami postavlja potrebe po namestitvi pred potrebe po zdravljenju odvisnosti ali po psihiatrični obravnavi (Nwakeze idr, 2003; Orwin idr., 1999, vse po Sun, 2012), zato ta pristop namestitve ne pogojuje s prenehanjem uživanja psihoaktivnih substanc in ne zapoveduje jemanja terapije, pa tudi sicer uporabnikom omogoča veliko mero nadzora in izbire (Pleace, 2016b). Dodatno za razliko od drugih pristopov (Tainio in Fredrikson, 2009, v Dekleva idr., 2012) najprej stanovanje ne predpostavlja napredovanja od zelo neavtonomnih k vse bolj avtonomnim nastanitvenim oblikam, kar bi uporabnikom ponovno lahko predstavljalo pot po sistemu, temveč zagotavlja takojšnjo, čimbolj primerno in trajno nastanitev, ki jo spremlja različnostopenjska kontinuirana strokovna podpora (Dekleva idr., 2012).

2.4 STORITVE, NAMENJENE ZGOLJ BREZDOMNIM ŽENSKAM

Številni strokovnjaki (Baptista, 2010; Bretherton, 2017; Edgar in Doherty, 2001) izpostavljajo potrebo po spolno občutljivih odzivih na brezdomstvo ter naslavljanju heterogenosti žensk, ki se soočajo z brezdomstvom. Primer takšnih spolno občutljivih odzivov so žensko specifične storitve na področju brezdomstva. Po Haathela (2014) storitve, namenjene izključno ženskam, vedno odpirajo vprašanja ali omogočajo izražanje razlik med njimi, prepoznavajo njihove posebnosti in omogočajo različne načine ženskih reprezentacij. Juhlia (2006, v Haathela 2014) navaja, da poklicna etika socialnega dela sicer zapoveduje enako obravnavno vseh ljudi, pri čemer uporabniki ne smejo biti izključeni ali obravnavani drugače zaradi njihovega spola, a avtorica pojasni, da lahko storitve prilagodimo tako, da prepoznavajo njihovo različnost. Ob tem številni navajajo, da v primerih, ko so na področju brezdomstva na voljo storitve izključno za ženske, te postanejo vidnejše in so v takšnih storitvah prisotne v večji meri kot denimo v zavetiščih mešanih glede na spol (Anderson idr., 1993; Centre for Housing Research, 2014, vse po Pleace idr, 2016a), Mayock idr. (2015b) pa poudarjajo, da na pomanjkanje takšnih storitev opozarjajo tudi brezdomne ženske same.

Haathela (2014) je raziskala, kako žensko specifične storitve doživljajo brezdomke na Finskem, kjer so takšni programi prisotni že od leta 1999. Sprva je opazovala pet izbranih storitev na področju brezdomstva, kjer so potekale različne aktivnosti; nudenje podpore pri soočanju z vsakdanom, omogočanje nastanitve, izvajanje različnih dejavnosti, vodenje treningov za izboljšanje zaposljivosti in omogočanje izobraževanja. Nato je intervjuvala 17 žensk, ki so bile vključene v najmanj eno izmed storitev, pri čemer jih je večina uporabljala več. Ugotovila je, da so brezdomne ženske o svojih odnosih do žensko specifičnih storitev poročale v petih različnih interpretacijah, ki jih je razvrstila na kontinuum, čigar začetek je interpretacija *'ustreza vsem brezdomnim ženskam'* in konec interpretacija *'ne ustreza nobeni'*. Vsaka interpretacija ustreznosti storitve odraža poseben odnos, ki ga ženske preko povedanega

do storitev zavzemajo, ob tem pa Haathela opozarja, da tovrstni položaji oziroma pogledi niso nujno stabilni, temveč se lahko nenehno spreminjajo (prav tam).

Poudarek na ženskah kot homogeni skupini	Poudarek na raznolikosti med ženskami			Poudarek na ljudeh kot homogeni skupin
Ustreza vsem brezdolnim ženskam	Ustreza meni	Ustreza drugim	Ne ustreza meni	Ne ustreza nobeni
Storitve oblikovane na podlagi spola	Individualno prilagojene storitve in storitve oblikovane glede na potrebe			Univerzalne storitve

Tabela 7: Prikaz različnih odzivov brezdolnih žensk na žensko specifične storitve na področju brezdolstva (Haathela, 2014)

'Ustreza vsem brezdolnim ženskam' temelji na ideji, da so ženske homogena skupina in da brezdolne ženske še posebej potrebujejo storitve, oblikovane na podlagi spola. Srednje tri interpretacije poudarjajo raznolikost med ženskami, ki v storitvah sodelujejo glede na njihove potrebe in lahko izbirajo v kolikšni meri se bodo vanj vključevale. 'Ne ustreza nobeni' pa temelji na ideji da smo ljudje homogena skupina, ter da vsi brezdolci potrebujejo enake in univerzalne storitve, pri katerih spol ne igra nobene vloge. Ta kontinuum možnosti nakazuje, da poleg tega, da ne obstaja zgolj en sam način, kako ženske doživljajo svoje brezdolstvo, tudi ne obstaja tudi zgolj en sam način doživljanja storitev, ki so bile oblikovane za njih. Dodatno njihove interpretacije dokazujejo, da storitev, ki naj bi jim ustrezale, ni moč oblikovati zgolj z ene perspektive (Haathela, 2014).

V Sloveniji na področju brezdolstva ni programov, ki bi bili namenjeni izključno ženskam, Jaušovec (2020) pa navaja, da so v zadnjem letu v tej smeri v Društvu za pomoč in samopomoč brezdolcev Kralji ulice začeli izvajati nekatere dejavnosti. Sprva so aktivnosti, namenjene zgolj ženskam, potekale v obliki podporne skupine, nato se je razvila redna športna delavnica, občasno pa ženske obiščejo tudi različne kulturno-izobraževalne ustanove.

Poleg tega Društvo Kralji ulice s šestimi tujimi organizacijami sodeluje pri evropskem projektu Erasmus+ *Brezdolstvo žensk* (2019-2021), ki temelji na izmenjavi znanj in različnih praks dela z brezdolnimi ženskami (Jaušovec, 2020).

V nadaljevanju navajam nekaj primerov programov, namenjenih brezdolnim ženskam, v tujini.

IRSKA

Depaul:

Pod okriljem organizacije Depaul poteka več programov, ki so namenjeni izključno ženskam, ki se soočajo z brezdolstvom (Depaul, b.d.).

- **Suaimhneas** – program, ki so ga začeli izvajati avgusta 2016, ženskam omogoča okrevanje in prehod v neodvisno življenje po zaključku rezidenčnega programa za zdravljenje odvisnosti. Zagotavlja postelje za šest žensk, ki so zaključile rezidenčni program zdravljenja odvisnosti in vzdržujejo abstinenco najmanj 8-10 tednov. Ženske se v program lahko vključijo izključno preko napotitve s strani določenih organizacij. Program preko skupnostnega dela želi zagotavljati občutek domačnosti; obroki se kuhajo in jedo skupaj, stanovalke pa prav tako same skrbijo za čiščenje hiše in opravljajo druga opravila. Dnevi so strukturirani s terapevtskim programom, dodatno pa pri Suaimhneas kot ključno razumejo udeležbo na zunanjih srečanjih, ki temeljijo na dvanajststopenjskem modelu za zdravljenje odvisnosti.
- **Apartmaji Rendu** – program zagotavlja 19 samostojnih stanovanj za brezdomne ženske in ženske z otroki v Dublinu. Na voljo jim je tudi več skupnostnih prostorov, kjer potekajo razne dejavnosti, sicer pa zaposleni ženske spodbujajo, da same kuhajo obroke in samostojno upravljajo svoje nastanitvene enote, ob čemer jim nudijo podporo. Zaposleni so jim na voljo 24 ur na dan, vse dni v tednu. Vsaka družina s ključnim delavcem na podlagi svojih potreb oblikuje načrt podpore za bivanje. V načrtu so vključena področja starševstva, otrokovega razvoja, raznoraznih življenjskih spretnosti, ravnanja z denarjem oziroma družinskega proračuna, zmanjševanja škode zaradi uživanja alkohola, dostop do detoksa in področja telesnega in duševnega zdravlja.
- **Tus Nua** – je prvi prehodni program na Irskem, namenjen ženskam, ko zapustijo zapor. Program sofinancirata irska vlada in Evropski socialni sklad in deluje v tesnem sodelovanju z zaporom Dóchas ter probacijsko službo in zagotavlja varno nastanitev za ženske s kompleksnimi potrebami. Usmerjen je v preprečevanje povratništva. Ženske podpirajo pri prepoznavanju njihovih kratkoročnih in dolgoročnih potreb po odhodu iz zapora, učenju življenjskih veščin, krepitvi samostojnega življenja in prevzemanja pozitivne vloge v skupnosti. Tus Nua sprejme 15 žensk, ki do 6 mesecev bivajo v enoposteljnih sobah. Vsaka soba je opremljena in vsebuje kuhinjsko nišo, vse pa imajo dostop do skupnih prostorov in vrta. Vsaka ženska ima svojega ključnega delavca, skupaj določita načrt podpore za bivanje. Strokovno usposobljeno osebje pomaga tudi pri iskanju in zagotavljanju primernejših dolgoročnih nastanitev za vsako stanovalko.

MADŽARSKA

BMSZKI:

Pod okriljem organizacije BMSZKI, ki je ena izmed večjih organizacij na področju brezdomstva v regiji, in ki med drugim koordinira omenjeni evropski projekt Erasmus+ *Brezdomstvo žensk*, poteka program Csajok Csajokkal.

- **Csajok Csajokkal** - program je nastal kot odgovor na raziskavo o potrebah brezdomnih žensk, ki so jo izvajali v organizaciji. Vsako drugo sredo popoldne je dnevni center Origóc, kjer lahko brezdomni kuhajo, se stuširajo, operejo obleke, ipd., namenjen izključno ženskam. Prostor takrat malenkost prilagodijo in ustvarijo prijetnejše vzdušje, prisotne so lahko zgolj ženske zaposlene, na voljo so jim sadje, kava in razni prigrizki. V varnem okolju se ženske lahko sprostijo – mnoge so namreč v raziskavi poročale o tem, da jim je bilo prati obleke in pripravljati se na tuširanje vpričo moških neprijetno. Namesto manjših brisač jim zato v sklopu programa ponudijo večje brisače, v katere se

lahko zavijejo in preživijo čas v njih, saj jim s pomočjo prostovoljk ter z zbiranjem sredstev na podlagi izraženih potreb zagotavljajo frizerske in kozmetične storitve. Verjamejo, da bo to pripomoglo k boljši samopodobi brezdomnih žensk.

Poleg omenjenih aktivnosti, ki jih izvajajo zunanje izvajalke, so zaposlene v organizaciji BMSZKI ženskam na voljo za individualne pogovore, dodatno izobražene na področju nasilja v družini pa nudijo podporo ženskam, ki so žrtve družinskega nasilja ali tistim, ki želijo prekiniti z nasilnimi odnosi.

Ženske, ki spijo v zavetiščih za brezdomne, so ločene od svojih otrok, mnogim pa je zaradi pomanjkanja sredstev oteženo vzdrževanje stikov z njim. Ker slednji dobro vplivajo na duševno zdravje žensk, poleg tega pa je združitev z otroki pogosto glavni motivacijski dejavnik za izhod iz brezdomstva, program financira potne stroške ženskam, ki želijo obiskati svoje mladoletne otroke (BMSZKI, b.d.).

ZDRUŽENO KRALJESTVO

St. Mungo's:

Organizacija St. Mungo's, ki je prav tako vključena v Erasmus+ projekt, izvaja številne programe, ki so namenjeni izključno ženskam, omeniti pa velja, da so zelo dejavni tudi na akademskem področju. Leta 2017 so izdali 'Priročnik za brezdomno nosečnost', ki je namenjen predvsem strokovnim delavcem, leta 2019 pa so oblikovali 'Triletni strateški načrt za delo z brezdomnimi ženskami', v katerem so navedli pet ključnih ciljev: izboljšanje storitev, sodelovanje s sorodnimi organizacijami, oblikovanje in preizkušanje novih načinov dela, vplivanje na lokalno in nacionalo politiko, vključevanje uporabnic, raziskovanje.

- **Hostel za ženske v severnem Londonu** – Deluje že od leta 1993, v hostlu pa sprejmejo ženske z različnimi potrebami; ne izključujejo žensk, ki imajo težave v duševnem zdravju, uporabljajo droge in/ali alkohol, so žrtve nasilja v družini. Prioritetno so obravnavane ženske, ki so napotene s strani organizacije Greenhouse Hackney, v hostlu pa lahko ostanejo vsaj 3 mesece in do 2 leti. Hostel v enoposteljnih sobah sprejme 31 žensk, starih od 17 do 65 let, od tega imajo lahko 3 ženske s seboj hišne ljubljence. V hostlu je zaposlenih 10 ljudi, zagotavljajo 24urno prisotnost. Ženske skupaj s ključnim delavcem oblikujejo individualne načrte in dogovorjene cilje. Skupaj imajo mesečne sestanke, na katerih obravnavajo zaposlitvene možnosti, nadaljnjo nastanitev ter ostale aktualne teme. Na obisk v hostel lahko čez dan pridejo zgolj ženske in otroci ter moški družinski člani, ki se izkažejo z osebno izkaznico (St. Mungo's, b.d.).

Spires:

Pod okriljem organizacije, ki dela z brezdomnimi na jugu Londona poteka program Streetlink.

- **Streetlink** – je edinstven program, ki ženskam in transspolnim spolnim delavkam ob ponedeljkih in petkih na območju Lambetha omogoča varen, izključno ženski prostor, terenska ekipa, ki jo prav tako sestavljajo samo ženske, pa spolne delavke doseže na terenu, kjer si pridobijo njihovo zaupanje in zaupanje v storitve, ki jih nudijo. V dnevnem centru lahko ženske dostopajo do tušev, garderobe in hrane ter do različnih informacij s področja nastanitev, socialne podpore, uporabe drog in alkohola, pravnih vprašanj ipd. Na voljo jim je tudi strokovnjakinja s področja duševnega zdravja, v dnevnem centru pa lahko opravijo posvete o spolnem in reproduktivnem zdravju, ter so napotene na klinike za spolno zdravje. Prijavijo lahko nasilna dejanja. Na terenu ženskam omogočajo dostop do kondomov, sanitetnega materiala, testov za zaznavanje

spolno prenosljivih okužb, ki jih brezplačno lahko pošljejo v laboratorij in zloženke z ustreznimi informacijami.

Pri svojem delu organizacija spremlja in se odziva na potrebe žensk, ki jih podpirajo in skušajo opolnomočiti, da zmorejo sprejemati informirane odločitve, od zvodnikov dobiti nazaj nadzor nad svojim delom in nenazadnje najdejo izhod iz uličnega spolnega dela. Slednje je zelo težaven in dolgotrajen proces, zaposlene in prostovoljke pa ženske podpirajo na vsakem koraku – od prvega stika na ulici, do storitev, ki jih zagotavljajo v dnevnem centru in do storitev sorodnih organizacij (na primer St. Mungo's), do katerih jim pomagajo dostopati. Ženskam omogočajo tudi izobraževanja in program pripravnštva (Spires, b.d.).

Clean Break:

Izključno ženska gledališka skupina, ki deluje v Londonu in obstaja že od leta 1979, preko gledališča pa odpira teme žensk v zaporih. S svojim edinstvenim delom obravnavajo težka vprašanja, spodbujajo razprave in pomagajo spremeniti življenja žensk z izkušnjo prestajanja kazni – verjamejo namreč, da gledališče ženskam omogoča, da se postavijo po robu zatiranju v družbi na splošno in zlasti zatiranju v pravosodnem sistemu. Z gledališkimi delavnicami in projekti tako v zaporih kot tudi v skupnosti, kjer članicam skupine prestajanje zaporne kazni šele grozi, gradijo samozavest, vzdržljivost in splošno dobro počutje žensk. V skupino se lahko vključijo ženske od 17. leta starosti dalje, delavnice in produkcije pa vodijo uveljavljene gledališke umetnice, ki ženske spremljajo s celovito podporo. Izključno ženska specifika je ključnega pomena za skupino, saj opozarjajo, da je obravnavanje žensk s strani pravosodnega sistema ena izmed najbolj jasnih manifestacij neenake obravnave žensk v družbi, pri čemer opozarjajo, da so ženske obravnavane po drugačnih standardih kot moški (Clean Break, b.d.).

ŠPANJA

Metzineres:

Opišejo se kot kolektiv 250 žensk in spolno nenormativnih oseb, izmed katerih ima 90% izkušnje različnega nasilja, 50% je brezdomnih, 70% pa ima težave s prepovedanimi in dovoljenimi drogami. Projekt oziroma njihovo delo temelji na paradigmi zmanjševanja škode, intersekcijskem feminizmu ter vrstniški podpori, njegovi začetki pa segajo v leto 2017 in je prvi tovrstni program, namenjen izključno ženskam. Delujejo pod geslom 'Nič o nas, brez nas' in se zavzemajo za odpravo kriminalizacije uporabe drog (Metzineres, b.d.). Opozarjajo na to, da programi pomoči večkrat ustrezajo potrebam moških, ter da tovrstni prostori niso varni za ženske. Zahtevajo pravice do materinstva (otroci so ženskam, ki uporabljajo droge, pogosto odvzeti), nastanitve, dostopa do trga dela, kakovostne socialne in zdravstvene podpore ter svobodnih odločitev v odnosu do lastnega telesa. Izključno ženska ekipa, ki deluje v Metzineresu, je interdisciplinarna. Sestavljajo jo dve strokovnjakinji s področja politike drog, zagotavljanja enakosti spolov in zmanjševanja škode, vodja projektov s področja prava, koordinatorica združenj žensk, ki spodbujajo zmanjševanje škode na področju uporabe drog (Mujeres Impulsoras de Reducción de Daños), socialna delavka, socialna pedagoginja, tehničarka zdravstvene nege, facilitatorica delavnice Kundalini Joga, strokovnjakinja za socialno vključevanje, ki je hkrati tudi grafična umetnica in oblikovalka, voditeljice delavnic, prostovoljke, praktikantke in sosedice, ki nudijo svoje znanje in veščine. Trenutno imajo več kot 220 uporabnic, delujejo v Barceloni. Aktivnosti, ki jih izvajajo, vključujejo obiske kulturnih ustanov, ekskurzije in delo v številnih skupnostnih prostorih npr. skrb za zelenjavni vrt. Imajo tudi dnevni center 'La VidAlegre', ki je prav tako namenjen izključno ženskam in je odprt od ponedeljka do petka, v njem pa potekajo izobraževalne, terapevtske, kulturne in prostočasne dejavnosti. V dnevnem centru Metzineres omogočajo zdravniške in socialne intervencije,

uporabnice pa lahko dobijo tudi obleke, hrano, se stuširajo in operejo oblačila. Na voljo so jim tudi postelje, ambulanta in varna soba za uporabo drog, do katere lahko brez predhodne najave dostopa vsaka posameznica, ki izrazi željo. Ob tem jo spremljata zdravnica in socialna delavka (Forteza, b.d.).

FINSKA

Y-Säätiö oziroma Y-Foundation je krovna organizacija za delo z brezdolnimi na Finskem. Med drugim koordinira nacionalni projekt NEA, ki je del akcijskega programa za preprečevanje brezdolnosti. Cilj triletnega projekta (2018-2020) je končati brezdolnost žensk s pomočjo zagotavljanja nastanitve, pri tem pa se poleg zagotavljanja razpršenih namestitev osredotočajo na oblikovanje žensko specifičnih storitev in krepitev pomena prvoosebne izkušnje (uporabnice so strokovnjakinje). Projekt je razdeljen na osem podprojektov z različnimi prioriteta, ki ga multidisciplinarno v več mestih po državi izvajajo različne organizacije.

Helsinki:

- No Fixed Abode – zbirna točka, terensko delo, strokovnjakinje iz izkušnje
- Blue Ribbon Foundation – terensko delo, delavnice za krepitev spretnosti vodenja gospodinjstva
- The Federation of Mother and Child Homes and Shelters – zagovorništvo, zagotavljanje informacij, izobraževanje, usposabljanje
- Helsinki Mother and Child Home – delo z družinami, ki imajo težave z odvisnostjo, starševstvo

Espoo:

- EJY – preventivno delo, delo na področju namestitev, zaposlitve in finančnih težav

Turku:

- Turku Mother and Child Home – prehod iz materinskih domov, delo z ženskami, ki imajo izkušnje nasilja v družini

Tampere:

- A-Clinic Foundation Völjy – participativne aktivnosti, podpora razpršeni nastanitvi (Y-Säätiö, b.d.).

3 EMPIRIČNI DEL

3.1 OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA

Brezdomne ženske pri nas niso bile deležne večje akademske pozornosti, čemur med drugim zagotovo botruje tudi dejstvo, da je v našem prostoru brezdomstvo že samo po sebi relativno nov pojav, ki ga tako v teoriji, kot tudi v praksi, obravnavamo precej splošno in brez večjih prilagoditev. V ključnih raziskavah (npr. Dekleva in Razpotnik, 2007; Razpotnik in Dekleva, 2007; Razpotnik in Dekleva, 2009) so ženske sicer vselej predstavljale manjši del vzorca, ni pa raziskav, ki bi se osredotočale izključno nanje. Izjema so nekatere diplomske in magistrske naloge, ki so se v zadnjih letih usmerile na brezdomstvo žensk ali pa so se ga le posredno dotaknile v povezavi s stanovanjsko ranljivostjo žensk, uporabo psihoaktivnih substanc ali nasiljem v družini.

Z raziskavo želim osvetliti spoznanja, da ženske brezdomstvo doživljajo bistveno drugače kot moški, a da brezdomne ženske kljub temu niso homogena skupina, temveč med njimi obstaja velika raznovrstnost. Zanimale me bodo njihove izkušnje z brezdomstvom, natančneje kakšno je bilo za njih življenje na cesti, ob tem pa bo moja pozornost še posebej usmerjena na rezidenčne institucionalne obravnave, ki so jih bile v tem času deležne. Znano je namreč, da neuspešno prehajanje med institucijami položaj brezdomstva pogloblja, zato bom poskušala razumeti in predstaviti okoliščine njihovih posameznih odhodov v in odpustov iz institucij ter prepoznati potrebe, ki jih v povezavi s tem izražajo. Poskušala bom ugotoviti, kako oziroma če se spremembe, povzročene z bivanjem v institucijah, odražajo na njihovih življenjih.

S pomožnim kvantitativnim delom raziskave želim na večjem vzorcu brezdomnih žensk dobiti širši vpogled v njihove stike z institucijami ter s tem obogatiti raziskavo, za katero upam, da bo ponudila prispevek k teoriji brezdomstva in zlasti brezdomstva žensk ter morda prispevala k razvoju drugačne prakse psihosocialne podpore brezdomnim ženskam, ki izkušajo učinek vrtljivih vrat.

3.2 CILJI RAZISKAVE

Cilj raziskave je osvetliti brezdomstvo, kot ga doživljajo ženske, in preko raziskovalnih ugotovitev opozoriti na problematiko učinka vrtljivih vrat oziroma neuspešnega kroženja med različnimi institucijami, s katerimi se ženske srečujejo na svojih poteh skozi brezdomstvo.

3.3 RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

RV1: Kateri dogodki so se ženskam zgodili na poti v brezdomstvo?

RV2: Kakšno je bilo za ženske življenje na cesti? Kakšnih preživetvenih strategij so se posluževale?

RV3: Kakšne so bile okoliščine njihovih odhodov v posamezne institucije?

RV4: Kakšne so njihove izkušnje z odpusti/odhodi iz institucij? Katere (nezadovoljene) potrebe izražajo v povezavi s tem?

RV5: Katere neformalne oblike pomoči prepoznavajo kot pomembne in kako so te oblike pomoči povezane s prehodi med institucijami?

3.4 RAZISKOVALNA METODOLOGIJA

Uporabila sem kombinirani raziskovalni pristop. Za pomožen del svojega raziskovanja sem izbrala kvantitativno metodo zbiranja in analiziranja podatkov, osrednji del pa temelji na kvalitativni metodi. Za kombinacijo kvantitativne in kvalitativne metodologije sem se odločila predvsem zato, ker je brezdomstvo žensk pri nas v glavnem še neraziskano in sem s kvantitativnim raziskovanjem želela pridobiti reprezentativno sliko o nekaterih značilnostih populacije (Kordeš in Smrdu, 2015), npr. o njihovi starosti ob prvem brezdomstvu, lokacijah preživljanja noči itd., njihove izkušnje prehajanja med institucijami pa sem zaradi deskriptivne narave pojava lahko dosegla zgolj s kvalitativnim raziskovanjem, saj slednje preučuje, kako ljudje določene situacije razumejo, kako razlagajo dogodke in kako se nanje odzivajo (prav tam).

Najprej sledi prikaz kvantitativne raziskovalne metodologije, nato kvalitativne.

3.5 KVANTITATIVNI DEL

3.5.1 OPIS VZORCA

V priložnostni vzorec kvantitativnega dela raziskave je bilo zajetih 45 žensk, s katerimi se srečujem v okviru honorarnega dela v Društvu za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice v dnevnem centru (31 žensk), pri izvajanju telovadne skupine za ženske v ŠD Tabor (tri ženske) in pri izvajanju terenskega dela po ljubljanskih ulicah (11 žensk).

Poleg omenjenih jih je sodelovanje v raziskavi zavrnilo pet, torej sem za sodelovanje zaprosila skupno 50 žensk.

Med vsemi uporabniki dnevnega centra Kraljev ulice je glede na Jaušovec (2020) sicer 10 % žensk, kar znaša med 50 in 100 ženskami; to vključuje tudi ženske, ki jih srečujemo pri izvajanju terenskega dela, ki je del programa dnevnega centra.

Na podlagi tega ocenjujem, da je moj vzorec predstavljal med 45 in 90 % vseh žensk, ki uporabljajo dnevni center Kraljev ulice, se v sklopu tega udeležujejo organiziranih delavnic ter se zadržujejo na lokacijah, ki jih kontinuirano obiskujemo v sklopu terenskega dela.

V povprečju so bile ženske, ki so sodelovale v raziskavi, stare 44,6 let. Najmlajša sodelujoča je imela 22 let, najstarejša pa 70 let.

3.5.2 OPIS POSTOPKA ZBIRANJA PODATKOV

3.5.2.1 Ozadje – o Društvu Kralji ulice:

Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice je nevladna organizacija, ustanovljena leta 2005, programi, ki jih društvo izvaja, pa so namenjeni brezdomnim ali drugim socialno izključenim osebam. Eden izmed programov je Dnevni center, ki se nahaja v centru Ljubljane, edini pogoj za vstop vanj pa je polnoletnost in spoštovanje hišnega reda, ki med drugim v notranjih prostorih prepoveduje kajenje in pitje alkohola, uporabe drog pa ne dovoljuje niti v neposredni okolici dnevnega centra. Za uporabnike je med tednom odprt med 10. in 12. ter 14. in 16. uro, (pred odprtjem in v vmesnem času v dnevnem centru potekajo sestanki, delavnice, individualno delo, ...) ob sobotah pa od 10. do 12. ure. V dnevnem centru se uporabniki lahko odpočijejo, uporabljajo garderobo z oblekami, računalnike, spijejo kavo, sodelujejo pri delavnicah, zaposleni pa jim poleg svetovanja in neformalnih pogovorov nudijo

podporo in pomoč pri urejanju socialnega statusa (npr. pomoč pri urejanju osebne izkaznice, pomoč pri prijavi stalnega bivališča, pomoč pri pridobivanju pravic iz javnih sredstev), pa tudi pomoč pri pisanju uradnih zadev (npr. prošenj, ugovorov) ali podporo pri drugih izraženih potrebah.

V sklopu programa Dnevni center se izvaja tudi ulično terensko delo; gre za kontinuirane tedenske obiske lokacij v centru Ljubljane, na katerih se čez dan zadržujejo brezdomni. Obiski običajno trajajo do dve uri, njihova posebnost pa je predvsem pristopanje zaposlenih k uporabnikom v njihovem življenjskem okolju – na ulici. Tekom terenskega dela tako poteka navezovanje stikov in spoznavanje, pa tudi informiranje in odzivanje na potrebe (npr. urejanje obiska zdravnika).

Sama v društvu občasno delam kot honorarna delavka (opravljam študentsko delo) od poletja leta 2017, običajno pa moje delo poteka v spremstvu strokovnih sodelavcev. V tem času sem bila najbolj aktivna v programu dnevnega centra, poleg tega pa sem opravljala tudi zgoraj opisano terensko delo ter od septembra 2019 do marca 2020 koordinirala tedensko športno delavnico 'raztezne vaje in osnove borilnih veščin za ženske' v bližnji telovadnici in se srečanj tudi udeleževala.

3.5.2.2 Postopek zbiranja podatkov

Za kvantitativni del raziskave sem uporabila anketni vprašalnik, izkušnje in poznanstva, ki sem jih pridobila tekom honorarnega dela v Društvu Kralji ulice, pa so mi močno olajšale postopek zbiranja podatkov. Prav vse ženske, h katerim sem pristopila s prošnjo za sodelovanje v raziskavi, sem poznala po imenu, one pa so vsaj na videz poznale mene, kar mi je omogočilo, da sem se jim približala na osebni način. Podatke sem zbirala dva meseca in sicer v vnaprej določenem obdobju med 10. januarjem 2020 in 10. marcem 2020, k izpolnitvi vprašalnika pa sem povabila vse ženske, s katerimi se srečujem v okviru dela. Sprva sem izven 'delovnega časa' z namenom srečevanja žensk oziroma zbiranja podatkov zahajala v dnevni center in se odpravljala na lokacije, ki jih sicer obiskujem v sklopu terenskega dela – takšnih obiskov je bilo 12. Podatke sem zbirala tudi po koncu športne delavnice, zadnja dva tedna pa sem v dogovoru z zaposlenimi k ženskam s prošnjo za sodelovanje pristopala tudi v času, ko sem sicer delala v dnevnem centru in na terenu.

Anketni vprašalnik, ki sem ga poimenovala »Anketa o izkušnjah z bivanjem v različnih ustanovah«, je bil sestavljen iz desetih vprašanj. Prvo vprašanje je spraševalo po starosti sodelujočih, drugo vprašanje pa po tem, če imajo otroke. V primeru pritrditve sta bili tretje in četrto vprašanje vezani nanje – na njihovo starost in kje živijo. Nato sta sledili vprašanja o prenočevanju; peto je spraševalo po tem, koliko noči so v zadnjem mesecu anketiranke prespale zunaj, šesto pa po lokaciji zadnje noči, pri čemer so bili možni odgovori ponujeni (od 'na prostem' do 'v tujem stanovanju – pri prijateljih') in so ženske ustrezno lokacijo označile. Sedmo vprašanje je bilo vezano na izkušnje z institucionalnimi oblikami bivanja –našteti je bilo 15 različnih oblik bivanja (od rejništva do podprtega stanovanja), pri čemer so sodelujoče najprej označile, s katerimi oblikami imajo izkušnje, nato pa navedle še starost ali leto, ko so bivale tam. Osmo in deveto vprašanje sta bili vezani najprej na trenutno in nato na preteklo identifikacijo z brezdomstvom, zadnje vprašanje pa je spraševalo po starosti v času prve izkušnje brezdomstva.

Vprašalnik sem večini žensk pomagala rešiti tako, da sem jim brala vprašanja, ponujala dodatne razlage, postavljala podvprašanja ipd. Nekatere so želele, da namesto njih pišem tudi njihove

odgovore, kot razlog pa so navajale slabovidnost, tresavico in grdo pisavo. Zgolj nekaj žensk je vprašalnik rešilo popolnoma samostojno.

Čas reševanja vprašalnika je bil zelo različen – tiste, ki so imele izkušnje z manj ali nič institucijami so v večini končale zelo hitro, tiste z več izkušnjami pa so za reševanje porabile več časa. V primeru, ko so bile v eni instituciji večkrat, so večinoma uspele razložiti posamezne obiske, nekaj več težav pa jim je povzročalo pripisovanje starosti ali letnice v času posameznih bivanj, saj se pogosto niso mogle spomniti točnih podatkov.

3.5.3 POSTOPKI OBDELAVE PODATKOV

Podatke sem obdelala s pomočjo programov Microsoft Excel in SPSS z naslednjimi metodami deskriptivne statistike: frekvenčna distribucija spremenljivk in odstotki, izračun aritmetične sredine, grupiranje podatkov, enosmerna analiza variance – ANOVA, χ^2 preizkus in Kullbackov 2I preizkus. Zaradi majhnih numerusov je potrebno vse številčne podatke jemati z veliko mero zadržanosti.

3.5.4 REZULTATI IN INTERPRETACIJA

3.5.4.1 Otroci in družinske situacije

V tem poglavju bom predstavila rezultate vezane na družinske situacije žensk, natančneje, ali imajo otroke in ali so živele skupaj ali narazen z njimi v času do njihovega 18. leta.

Imajo otroke?	Frekvenca (f)	Procenti (%)
Da	28	62,2
Ne	17	37,8
Skupaj	45	100,0

Tabela 8: Število in delež brezdomnih žensk, ki so rodile

28 žensk ima otroke. 13 žensk ima po enega otroka, sedem žensk ima po dva otroke, prav tako sedem žensk ima po tri otroke, ena ženska pa ima pet otrok. Starost otrok anketirank sega od enega do 42 let. Ena ženska je bila v času anketiranja noseča.

Družinska situacija	Frekvenca (f)	Odstotek (%)
Živela skupaj z otroki	14	31,1
Mešana situacija	1	2,2
Živela ločeno od otrok	13	28,9
Nima otrok	17	37,8
Skupaj	45	100,0

Tabela 9: Število in delež brezdomnih žensk glede na to, ali so živele narazen/skupaj s svojimi otroki v času do njihovega 18. leta

Izmed 28 žensk, ki imajo otroke, jih 14 (50,0 %)²¹ živi ali je, ko so bili otroci še mladoletni, živelo skupaj z njimi. 13 žensk (46,4 %) ne živi ali ni živelo skupaj s svojimi otroki, ko so bili še mladoletni, temveč so bili dani v rejništvo, v oskrbo starim staršem, so živeli v zavodih, bili posvojeni ipd. Mešana situacija označuje situacijo, ko je ženska (3,6 %) živela skupaj z dvema otrokoma, tretjega pa je oddala v rejo.

²¹ V tem odstavku se odstotki nanašajo zgolj na ženske, ki imajo otroke.

Predstavila in opozorila sem že na pojav nevidnega materinstva med brezdomnimi ženskami, ko družba in storitve ne prepoznajo njihovega materinskega statusa ali se nanj ne odzivajo. V moji raziskavi to izkuša ali je izkušala skoraj polovica žensk in čeprav tej temi v kvantitativnem delu nisem posvečala posebne pozornosti, na podlagi kvalitativnega dela raziskovanja ugotavljam, da so otroci in status materinstva za brezdomne ženske, ki so matere, ena izmed njihovih ključnih oziroma generativnih tem.

3.5.4.2 Prenočevanje

Sledijo rezultati, vezani na prenočevanje; natančneje na prenočevanje na prostem v zadnjem mesecu in lokacijo zadnje preživete noči.

ŠTEVILO NOČI PREŽIVETIH ZUNAJ V ZADNJEM MESECU

Zanimalo me je, koliko noči so v zadnjem mesecu ženske prespale ne prostem.

Število noči, ki so jih v zadnjem mesecu ²² preživele zunaj	Frekvenca (f)	Odstotek (%)
0	41	91,1
2	1	2,2
3	1	2,2
14	1	2,2
30	1	2,2
Skupaj	45	100

Tabela 10: Število noči preživetih zunaj v zadnjem mesecu

Velika večina žensk (91,1 %) v zadnjem mesecu na prostem ni preživela nobene noči, 4 ženske (8,9 %) pa so poročale o prenočevanju zunaj. Ker sem ankete izvajala v zimskem času, je torej podatek o številu žensk, ki so spale zunaj navkljub nizkim temperaturam, še posebej poveden in skrb zbujajoč, dodatno pa morda tudi preseneča, saj spanje na prostem sicer še vedno najpogostje zmotno povezujemo s samskimi moškimi.

Rezultati odpirajo tudi vprašanje, kako ustrezna so splošna zavetišča za brezdomne ženske; povsem možno je, da so bila zavetišča v času, ko so ženske spale na prostem, polna (kar je svojevrsten problem), a dejstvo, da sta dve ženski v zadnjem mesecu zunaj spali dlje časa, napeljuje tudi k preverjanju odnosa, ki ga imajo ženske nasploh do zavetišč. Na podlagi teoretičnih spoznanj in raziskav iz tujine namreč ugotavljam, da zavetišča pogosto niso prepoznana kot varna za ženske oziroma ženskam v zavetiščih ni prijetno, zaradi česar iščejo druge, pogosto bolj tvegane rešitve. Sama njihovih izkušenj z zavetišči v anketi nisem posebej preverjala, a menim, da bi bilo tudi na podlagi rezultatov to na mestu.

LOKACIJA ZADNJE PREŽIVETE NOČI

Podatki o lokaciji zadnje preživete noči pokažejo na precejšnjo raznovrstnost.

Lokacija zadnje preživete noči	Frekvenca (f)	Odstotek (%)	Povprečna starost žensk
Zunaj, na prostem	1	2,2	60,0
V zavetišču	1	2,2	43,0
V bazi, garaži, veži, itd.	2	4,4	44,0

²² Ankete sem izvajala v obdobju od 10. januarja 2020 do 10. marca 2020

V hostlu, hotelu	0	0,0	/
V svojem stanovanju oz. sobi (najem na trgu)	8	17,8	44,4
V svojem stanovanju oz. sobi (lastniško)	3	6,7	55,7
V svojem stanovanju oz. sobi (bivalna enota)	8	17,8	49,6
V svojem stanovanju oz. sobi (neprofitno stanovanje)	3	6,7	48,0
V tujem stanovanju oz. sobi (starši ali sorodniki)	10	22,2	41,2
V tujem stanovanju oz. sobi (partner)	3	6,7	44,0
V tujem stanovanju oz. sobi (prijatelji)	0	0,0	/
Podprto stanovanje	5	11,1	34,0
Varna hiša za uživalke nedovoljenih drog	1	2,2	39,0
Skupaj	45	100	44,6

Tabela 11: Lokacija zadnje preživete noči

Najpogosteje so anketirane zadnjo noč preživele pri starših ali sorodnikih (22,2 %), v stanovanju ali sobi, ki jo najemajo na trgu (17,8 %), in v bivalni enoti (17,8 %), sledijo podprto stanovanje (11,1 %), lastniško stanovanje (6,7 %), neprofitno stanovanje (6,7 %) ter prenočevanje pri partnerju (6,7 %), v bazi, garaži, veži ali podobnih prostorih (4,4 %) ter na ostalih lokacijah (na prostem, v zavetišču, v varni hiši), ki so bile zastopane po enkrat.

V povprečju so bile najmlajše ženske, ki so zadnjo noč preživele v enem izmed programov nastanitvene podpore oziroma v podprtem stanovanju; stare so bile 34 let. Interpretacija sledi v sklopu analize splošnih izkušenj žensk s podprtimi stanovanji, saj je tam prav tako prisoten vzorec nižje starosti tistih, ki imajo izkušnje z vključenostjo v program.

Najstarejša je bila ženska, ki je prenočevala zunaj (60 let), sledijo ženske, ki so spale v lastniškem stanovanju (55,6 let). Bistveno višja povprečna starost tistih žensk, ki so poročale o lastniških stanovanjih, mi da misliti, da so do lastniške pravice prišle v drugačnih časih, pred obdobjem tranzicije, oziroma so stanovanja podedovale od svojih staršev, umrlih partnerjev ipd., saj je v današnjem času nakup stanovanj nasploh močno otežen, v primeru izključenosti, ki jo doživljajo moje anketiranke, pa praktično nemogoč.

V povprečju so med starejšimi tudi ženske, ki so zadnjo noč preživele v bivalni enoti (49,6 let) in v neprofitnih stanovanjih (48 let), čemur med drugim morda botruje dejstvo, da je na tovrstne namestitve, zagotovljene s strani države, potrebno čakati tudi po več let.

ANOVA analiza ni pokazala statistično pomembnih razlik v starosti žensk glede na lokacijo zadnje preživete noči ($F = 0,959$, $g = 10$, $p = 0,495$).

3.5.4.3 Izkušnje z bivanjem v institucijah

Sledi najboljše poglavje, v katerem bom predstavila rezultate, vezane na izkušnje z bivanjem v institucijah.

ŠTEVILO INSTITUCIJ, V KATERIH SO BILE

V anketi je bilo navednih 15 različnih institucij, in sicer: rejništvo, zavod/stanovanjska skupina/mladinski dom, mladinski krizni center, zapor/pripor/prevzgojni dom, bivanje na psihiatriji, materinski dom, varna hiša, varna hiša za uživalke nedovoljenih drog, zavetišče, komuna za odvisnike ali reintegracijsko stanovanje, bolnišnično zdravljenje od drog, bolnišnično zdravljenje od alkohola, dolgotrajnejše bivanje v bolnišnici (vsaj 14 dni),

podaljšano bivanje v porodnišnici, podprto stanovanje. Pod možnost 'drugo' nobena ženska ni navedla drugih institucij.

Število institucij, v katerih so bivale	Frekvenca (f)	Odstotek (%)
0	3	6,7
1	9	20,0
2	13	28,9
3	9	20,0
4	3	6,7
5	3	6,7
6	2	4,4
7	1	2,2
8	1	2,2
9	1	2,2
Skupaj	45	100,0

Tabela 12: Število in delež brezdomnih žensk glede na to, v koliko institucijah so bivale

Največ žensk (13) ima izkušnje z bivanjem v dveh različnih institucijah, sledijo ženske (9), ki so bile v eni, in ženske (9), ki so bivale v treh različnih institucijah. Enakomerneje so porazdeljene anketiranke, ki niso bivale v nobeni instituciji (tri ženske) in anketiranke, ki so bivale v štirih (tri ženske) ali petih različnih institucijah (tri ženske). Dve anketiranki imata izkušnje z bivanjem v šestih različnih institucijah, v sedmih, osmih in devetih različnih institucijah pa je bivala po ena ženska.

Za potrebe dodatnih analiz sem anketirane ženske razvrstila v dve skupini glede na število različnih institucij, s katerimi so imele izkušnje, in tako ustvarila dve kategoriji 'manj izkušenj z institucijami' in 'več izkušenj z institucijami'. Bivanje v največ dveh institucijah (torej v nobeni, v eni ali v dveh) označujem kot 'manj izkušenj z institucijami', bivanje v treh ali več institucijah, pa kot 'več izkušenj z institucijami', pri čemer delitev temelji na odločitvi, da ustvarim dve kategoriji s približno enakim številom žensk v njih. V največ dveh institucijah je bilo skupno 25 žensk, v treh ali več pa 20 žensk.

Bivanje v institucijah	N	Povprečna starost žensk v letih
V največ dveh	25	48,7
V treh ali več	20	40,2
Skupaj	45	44,6

Tabela 13: Starost brezdomnih žensk glede na število institucij, v katerih so doslej bivale

Tabela 13 kaže, da je povprečna razlika v starosti obeh skupin brezdomnih žensk opazna. Ženske, ki imajo izkušnje z bivanjem v več institucijah, so v povprečju osem let mlajše od tistih, ki imajo izkušnje z bivanjem v manj ali v nič institucijah. Razlika je statistično pomembna (ANOVA, $F = 4,824$, $g = 1$, $p = 0,033$).

Pričakovala bi, da bodo ženske, ki so bile v več različnih institucijah, starejše, saj so imele tekom življenja preprosto več časa za bivanje v njih. Izkaže se, da temu ni tako, dobljene rezultate, da imajo z institucijami več izkušenj mlajše ženske, pa lahko razumem v luči nekaterih družbenih sprememb, povezanih z individualizacijo, negotovostjo in uporabo drog.

Sande (2004) navaja, da prehod iz mladosti do odraslosti v današnjem času traja občutno dlje in je bistveno kompleksnejši in bolj negotov, ni pa se spremenila zgolj narava izkušenj odraščanja, temveč so se spremenile tudi droge, ki so postale del potrošniške družbe. V zvezi s procesi odraščanja Beck izpostavi pojav individualizacije (Beck, 1993 v Dekleva, 1999) ter opozarja na povečevanje obsega tveganj, ki prežemajo skorajda vse vidike (od oblikovanja identitete do področja izobrazbe in zaposlitve) odraščanja mladih (Beck, 1998 v Dekleva, 1999). Eno izmed teh mnogoterih tveganj predstavlja tudi uporaba drog (prav tam) in medtem ko je po Parker idr. (1998 v Sande, 2004) pri velikem delu mladih močno integrirana rekreativna uporaba drog, obstaja tudi del populacije mladih, za katere obstaja tveganje, da bodo droge uporabljali na kaotičen in destruktiven način, saj zaradi različnih dejavnikov ne zmorejo obvladovati tempa družbe tveganj.

Menim, da v to skupino sodijo tudi moje mlajše anketiranke, ki glede na Dekleva (2008) predstavljajo mlajšo generacijo brezdomnih, katerih življenje je bistveno zaznamovala prav uporaba prepovedanih drog in ki se je pojavila po začetku obdobja tranzicije. Kot navaja, je za mlajšo generacijo brezdomcev, ki uporabljajo droge, značilno pojavljanje več travmatičnih dogodkov, ter da imajo večje potrebe, manj dosežene delovne dobe in več institucionalnih obravnjav v primerjavi s starejšimi brezdomci (prav tam), kar potrjujejo tudi rezultati te raziskave. Ugotavljam namreč, da so z uporabo drog pogosto povezane številne institucije (denimo institucije za zdravljenje odvisnosti pa tudi zapor in psihiatrične bolnišnice, nenazadnje pa so z njimi pogosto posredno povezane tudi institucije izvendružinske oskrbe), zato je podatki, da imajo mlajše ženske izkušnje z več institucijami, ne presenečajo več.

Vzorec uporabe drog pri mlajših ženskah in s tem povezano kaotično življenje, katerega del so tudi številne institucionalne obravnave, bo v ospredju tudi tekom drugih analiz, ki sledijo.

ČAS PRVE IZKUŠNJE BREZDOMSTVA IN ŠTEVILO INSTITUCIJ

Podobno sem anketirane ženske razvrstila v dve skupini tudi glede na podatke o starosti ob njihovi prvi izkušnji brezdomstva in ustvarila kategoriji 'bolj zgodaj' in 'kasneje', pri čemer sem se za določitev starostne meje oprla na raziskavo Mayock in Sheridan (2012a). V kategorijo 'bolj zgodaj' sem tako umestila vse ženske, ki so brezdomstvo prvič doživele pred 25. letom starosti – teh je bilo 16, v kategorijo 'kasneje' pa ženske, ki so brezdomne prvič postale po 25. letu – teh je bilo 15²³.

		Prva izkušnja brezdomstva		Skupaj
		Bolj zgodaj	Kasneje	
Bivanje v institucijah	V največ dveh	4	11	15
	V treh ali več	12	4	16
Skupaj		16	15	31

Tabela 14: Število žensk glede na bivanje v več ali manj institucijah in glede na bolj zgodno ali kasnejšo prvo izkušnja brezdomstva (N = 31)

Tabela 14 kaže povezanost med to spremenljivko ter številom institucij, v katerih so bivale. Vrednost hi-kvadrat preizkusa je statistično pomembna ($F = 7,242$, $g = 1$, $p = 0,007$). Med ženskami se pojavljajo statistično pomembne razlike glede na zgodnost prve izkušnje brezdomstva in številom institucij, v katerih so bile.

²³ Pri tem upoštevam le ženske, ki so se opredelile, da so bile kdaj brezdomne.

Izkaže se, da so bile v več institucijah (treh ali več) ženske, ki so brezdomstvo doživele bolj zgodaj – izmed 16 žensk, ki imajo izkušnje z večjim številom institucij, jih je 12 prvo izkušnjo brezdomstva doživelo pred 25. letom starosti.

Zdi se, da so življenja teh žensk bolj kaotična od življenj tistih, ki so postale brezdomne kasneje. Tiste, ki so prvo izkušnjo brezdomstva doživele bolj zgodaj, so se na svojih poteh skozi brezdomstvo srečevale z več rezidenčnimi institucijami kot tiste, ki so brezdomstvo prvič doživele po 25. letu, naši izsledki pa so podobni ugotovitvam iz tujine; Mayock in Sheridan (2012a) navajata, da imajo ženske, ki so bile ob prvi izkušnji brezdomstva mlajše, kompleksnejše potrebe, ki se večinoma nanašajo na travmatične dogodke v otroštvu, uporabo drog in/ali alkohola ter težave v duševnem zdravju.

Poleg tega ne gre zanemariti dejstva, da so številne institucije namenjene izključno mladim – mlajše kot so ženske bile, ko so prvič postale brezdomne oziroma ko so začele begati od doma, več možnosti za bivanje v institucijah izvendružinske oskrbe (mladinski krizni center, vzgojni zavod, ...) so imele v primerjavi z ženskami, ki so postale brezdomne kasneje in so bile v času prvega brezdomstva za namestitev v te institucije že prestare.

PREGLED PO POSAMEZNIH INSTITUCIJAH

Sledi celoten pregled števila žensk, ki so bivale v posameznih institucijah, ter primerjava njihove povprečne starosti s povprečno starostjo tistih, ki nimajo izkušenj z bivanjem v teh institucijah, ne glede na to, ali so se kadarkoli identificirale z brezdomstvom.

Rezidenčne institucije:	Število žensk (N = 45), ki so bile v instituciji		Povprečna starost žensk, ki ...		Stat. pomembnost razlik (ANOVA)
	Frekvenca (f)	Odstotek (%)	So bivale v tej instituciji	Niso bivale v tej instituciji	
Rejništvo	7	15,6	41,0	45,3	,420
Zavod / stanovanjska skupina / mladinski dom	6	13,3	41,7	45,1	,549
Mladinski krizni center	5	11,1	30,8	46,3	,008
Zapor / pripor / prevzgojni dom	11	24,4	40,6	45,9	,237
Bivanje na psihiatriji	16	35,6	39,8	47,3	,056
Materinski dom	8	17,8	41,3	45,3	,416
Varna hiša	6	13,3	47,7	44,1	,531
Varna hiša za uživalke nedovoljenih drog	12	26,7	36,8	47,5	,011

Zavetišče	9	20,0	44,9	44,5	,940
Komuna za odvisnike ali reintegracijsko stanovanje	7	15,6	38,7	45,7	,184
Bolnišnično zdravljenje od drog	7	15,6	36,1	46,2	,054
Bolnišnično zdravljenje od alkohola	3	6,7	43,3	44,7	,860
Dolgotrajnejše bivanje v bolnišnici (vsaj 14 dni)	17	37,8	47,8	42,6	,187
Podaljšano bivanje v porodnišnici	11	39,2 ²⁴	44,0	44,8	,859
Podprto stanovanje – RSTL	7	15,6	35,4	46,3	,036

Tabela 15: Število in povprečna starost žensk, ki so ali niso bivale v posamezni od 15 analiziranih institucij

Za primerjavo povprečne starosti žensk, ki so ali niso bile v posameznih institucijah, sem uporabila ANOVA analizo, ki pa je statistično pomembne razlike na ravni $p < 0,05$ pokazala v zgolj treh primerih:

- Mladinski krizni center ($F = 7,683$, $p = 0,008$)

Ženske, ki imajo izkušnjo bivanja v mladinskem kriznem centru, so v povprečju 15,5 let mlajše kot ženske, ki nikoli niso bile v mladinskem kriznem centru.

Glede na Kozorog (2013) je bil prvi krizni center za mlade ustanovljen leta 1995 v Ljubljani, postopoma pa je nato sledila vzpostavitev kriznih centrov tudi v drugih regijah po državi. V tistem času so bile ženske, ki nikoli niso bile nastanjene v mladinskem kriznem centru, v povprečju stare 21 let in so bile za bivanje v mladinskih kriznih centrih že prestare, saj so le ti namenjeni otrokom in mladostnikom od 6. do 18. leta starosti. Morda so torej bivanje v kriznem centru pred tem potrebovale, a se vanje preprosto niso mogle zateči, saj kriznih centrov takrat še ni bilo.

- Varna hiša za uživalke nedovoljenih drog ($F = 7,157$, $p = 0,011$)

Ženske, ki imajo izkušnjo bivanja v varni hiši za uživalke nedovoljenih drog, so v povprečju 10,7 let mlajše kot tiste, ki v tej varni hiši niso bile.

V Sloveniji, kot rečeno, obstaja zgolj ena varna hiša, kjer abstinenca ni pogoj za vključitev v program, poteka pa pod okriljem Društva Stigma. Varna hiša za uživalke nedovoljenih drog je bila v raziskavi tretja najbolj uporabljena institucija saj se je vanjo zateklo 12 žensk, dobljene rezultate, da so te ženske v povprečju mlajše, pa lahko razumem v luči že znanega fenomena mlajše generacije brezdomnih žensk, ki uporabljajo droge. Uporaba slednjih namreč pogosto ženske izpostavlja dodatnemu tveganju za doživljanje nasilja – s prakticiranjem prostitucije, z

²⁴ Upoštewane so zgolj tiste ženske, ki imajo otroke ($N = 28$)

zatekanjem k nasilnim partnerjem, ki financirajo njihovo odvisnost ali jim zagotavljajo drogo, itd., varna hiša pa je zaradi nepogojevanja abstinence eno izmed redkih zatočišč zanje, saj so zaradi uporabe drog njihove možnosti začasne namestitve bistveno manjše – abstinento oziroma neuporabo drog pogosto zahtevajo tudi v drugih podobnih institucijah, denimo v zavetišču.

- Podprto stanovanje ($F = 4,707$, $p = 0,036$)

Ženske, ki imajo izkušnjo bivanja v podprtem stanovanju, so v povprečju 10,86 let mlajše od žensk, ki nikoli niso živele v podprtem stanovanju.

Podprta stanovanja, poznana tudi pod imenom nastanitvena podpora ali pod angleškim izrazom 'resettlement', so v Sloveniji začeli razvijati pri Društvu Kralji ulice leta 2008 (Dekleva, 2014), s čimer je program relativno nov. Kljub temu da za bivanje v podprtih stanovanjih ni starostne omejitve, ki bi s tem po začetku programa starejše ženske, podobno kot v primeru mladinskega kriznega centra, avtomatsko izključila, so morda slednje v tem času že dočakale eno izmed namestitev s strani države (npr. bivalne enote ali neprofitna stanovanja) in zato bivanja v podprtih stanovanjih ne potrebujejo.

Anketa ni razločevala, pod okrilje katere organizacije²⁵ spadajo podprta stanovanja, s katerimi imajo ženske izkušnje, saj predvidevam, da bolj ali manj vsi programi nastanitvene podpore zasledujejo iste koncepte ter da od uporabnikov terjajo precejšnjo mero aktivacije.

Razpotnik (2010b) pojasni, da za vključitev v program, kot ga izvaja Društvo Kralji ulice, ni nobenih vnaprejšnjih izključevalnih kriterijev, a da se v program praviloma namesti osebe, za katere predvidevajo, da bodo v njem vztrajale dlje ter da dajejo prednost osebam, za katere se zdi, da se bodo v večji meri zmogle delovno (re)aktivirati.

Rezultate, da so ženske, ki so ali so bile vključene v enega izmed programov nastanitvene podpore, v povprečju občutno mlajše kot ženske, ki v programu nikoli niso bile nameščene, tako lahko razumem tudi v luči tega, da višja starost, pa tudi potencialno dolgotrajno brezdomstvo utrujata in jemljeta energijo posameznicam, ki težje najdejo motivacijo za spreminjanje svojega položaja in se zato v program ne vključujejo.

- Druge ugotovitve

Kljub temu da glede na ANOVA analizo razlike niso statistično pomembne, je vredno izpostaviti še nekatere druge ugotovitve. V povprečju so bile denimo precej mlajše tudi tiste ženske, ki so bile hospitalizirane na psihiatriji (7,5 let mlajše; $p < 0,10$), v komuni za odvisnike ali v reintegracijskem stanovanju (7,0 let mlajše; $p < 0,10$) in tiste ženske, ki so bile vključene v program bolnišničnega zdravljenja od prepovedanih drog (10,0 leti mlajše; $p < 0,10$).

Koegel idr. (1999, v Hilarski in Wodarski, 2001) so na slučajnostnem vzorcu odraslih brezdomcev ugotovili, da ima 77 % tistih, ki imajo težave v duševnem zdravju, tudi težave z uporabo psihoaktivnih substanc, zato bi lahko rekli, da slednje bolj ali manj zaznamujejo vse tri obravnavane institucije. Rezultati, da so bile v povprečju mlajše tiste ženske, ki so bile hospitalizirane na psihiatriji ter so bile vključene v rezidenčne programe za zdravljenje odvisnosti, torej ne presenečajo, temveč naše domneve o bolj kaotičnih življenjskih stilih mlajših žensk kvečjemu potrdijo.

---

²⁵ V Ljubljani v največji meri podprta stanovanja omogoča Društvo Kralji ulice, sledita mu Vincencijeva zveza dobrote in Stigma, ki podprto stanovanje zagotavlja v sklopu varne hiše in je torej namenjeno zgolj ženskam.

V obratni smeri pa izstopata povprečna starost tistih žensk, ki so bivale v varni hiši, ter tistih, ki imajo izkušnjo podaljšanega bivanja v bolnici. Zgolj v teh dveh primerih so bile namreč ženske, ki imajo izkušnje bivanja v kateri izmed institucij, v povprečju opazno starejše od žensk, ki te izkušnje nimajo. Ženske, ki so bile v eni izmed varnih hiš za žrtve nasilja, so v povprečju 3,5 let starejše ($p < 0,10$) od tistih, ki nikoli niso bile v varni hiši, tiste, ki imajo izkušnjo podaljšanega bivanja v bolnici, pa so v povprečju 5,2 let starejše ($p < 0,10$) od tistih, ki v bolnici nikdar niso bile več kot dva tedna.

Varne hiše prepovedujejo pitje alkohola in uživanje psihoaktivnih substanc, zato predvidevam, da so v njih bivale predvsem ženske, katerih brezdomstvo in življenje nasploh ni v tako veliki meri zaznamovano z uporabo drog in/ali alkohola. V luči preteklih ugotovitev se zdi, da so starejše ženske, zato je višja povprečna starost tistih, ki imajo izkušnje z bivanjem v varnih hišah, smiselna.

Da so v povprečju ženske, ki imajo izkušnje s podaljšanim bivanjem v bolnici, starejše, lahko v prvi vrsti verjetno pripišem starosti sami, saj višja starost običajno prinaša več zdravstvenih težav in bolezni. Poleg tega pa morda bivanje v bolnici, daljše od dveh tednov, lahko razumem tudi kot indikator boljše vključenosti v zdravstveni sistem in posledično lahko odraža manjšo splošno izključenost starejših posameznic v primerjavi z ženskami, ki imajo bolj kaotična življenja in kompleksnejše potrebe. Slednje namreč pripeljejo tudi do večje izključenosti, zato te posameznice morda težje dostopajo do zdravstvenih storitev, čeprav jih denimo spričo tvegane uporabe drog še kako potrebujejo, pri čemer je slabši dostop do storitev lahko npr. posledica neurejenosti zdravstvenega zavarovanja, pa tudi splošnega nezaupanja v institucije in pasivnosti.

3.5.4.4 Izkušnje z institucijami in družinske situacije

V nadaljevanju predstavim nekaj rezultatov primerjave dveh²⁶ različnih družinskih situacij (ali so ženske živele narazen ali pa skupaj s svojimi otroki v času do njihovega 18. leta) v povezavi z izkušnjami z bivanjem v institucijah. Prikazujem le podatke za institucije, kjer so bile razlike statistično pomembne na ravni vsaj $p < 0,10$. Ob tem naj že takoj na začetku poudarim, da vzročne povezave med bivanjem v institucijah in življenjem z ali ločeno od svojih otrok niso jasne – v anketi nisem preverjala, na kateri točki je do ločitve prišlo in kaj vse je v ozadju tega, da anketiranke z otroki večji del niso živele ali ne živijo skupaj, zato so rezultati bolj ilustrativne kot statistične narave.

- Zapor

		Družinska situacija		Skupaj
		Z otroki živeli skupaj	Z otroki niso živeli skupaj	
Zapor/pripor/ prevzgojni dom	Bile v instituciji	0	7	7
	Niso bile v instituciji	14	6	20
Skupaj		14	13	27

²⁶ Mešane situacije, ko je anketiranka v rejo oddala zgolj enega od svojih treh otrok, v analizah, ki sledijo, nismo upoštevali.

Tabela 16: Število brezdomnih žensk glede na to ali so/niso bile v institucijah kaznovanja in glede na to ali so živele narazen/skupaj s svojimi otroki

Vrednost Kullbachovega preizkusa je statistično pomembna ($2I = 12,958$, $g = 1$, $p = 0,000$). Rezultati pokažejo, da nobena od tistih žensk, ki so bile v zaporu, priporu ali v prevzgojnem domu, ne živi ali ni živela skupaj s svojimi otroki, ko so bili še mladoletni.

Čeprav, kot sem pojasnila uvodoma, ni jasno, na kateri točki so otroci in ženske začeli živeti ločeno, Tadič v svoji doktorski disertaciji povzema številne avtorje (npr. Davies, 2011; Owen idr., 2017 v Tadič, 2018), ki ugotavljajo, da so otroci ob odhodu mame v zapor pogosto podvrženi selitvi ali so oddani v rejništvo oziroma v posvojitev. Ženske namreč v času pred zaprtjem v večji meri kot moški vzgajajo in skrbijo za svoje otroke ter so pogostejše kot moški tudi edine skrbnice svojih otrok (prav tam).

- Zavetišče

		Družinska situacija		Skupaj
		Z otroki živeli skupaj	Z otroki niso živeli skupaj	
Zavetišče	Bile v instituciji	1 ²⁷	5	6
	Niso bile v instituciji	13	8	21
Skupaj		14	13	27

Tabela 17: Število brezdomnih žensk glede na to ali so/niso bile v zavetišču in glede na to ali so živele narazen/skupaj s svojimi otroki

Vrednost Kullbackovega preizkusa je statistično pomembna ($F = 4,076$, $g = 1$, $p = 0,043$). Rezultati analize pokažejo, da pet od šestih žensk, ki imajo izkušnjo *bivanja* v zavetišču za brezdomce, živi ali je živelo ločeno od svojih otrok.

Zavetišča predstavljajo zasilne oziroma krizne namestitve, vanje pa se lahko vključijo zgolj posamezne osebe brez otrok. Domnevam, da so ženske ločeno od svojih otrok živele že pred vstopom v zavetišče ter da za življenje skupaj z njimi že dlje časa niso imele pogojev, saj bi se v obratnem primeru, v slučaju nenadne izgube namestitve, z otroki verjetno zatele v eno izmed institucij, ki sprejemajo tudi njih – npr. v materinski dom, v varno hišo. Naj spomnim, da Caton idr. (2007, v Mayock idr., 2015a) opozarjajo, da bodo matere, ki so brez doma več kot eno leto, bolj verjetno izgubile skrbništvo nad svojimi otroci in bodo poslednično manj upravičene do oblik podpore, ki so na voljo materam z otroki, s čimer pa ne gre zgolj za dostop do materinskih domov (za katere si predstavljam, da so bistveno bolj prijetni kot zavetišča za brezdomne), temveč tudi za področje dodeljevanja socialnih stanovanj, ki predstavljajo trajnejšo varno namestitev.

- Institucije za zdravljenje odvisnosti od drog

Podatki za komuno za odvisnike ali reintegracijsko stanovanje in za bolnišnično zdravljenje od drog so popolnoma enaki – v obeh institucijah so bile po štiri ženske, zato jih navajam v skupni tabeli.

²⁷ Ženska, ki je živela skupaj s svojim otrokom in ima izkušnje z bivanjem v zavetišču za brezdomne, je bila tam nastanjena v času, ko je bil njen otrok že odrasel in je živel na svojem.

		Družinska situacija		Skupaj
		Z otroki živeli skupaj	Z otroki niso živeli skupaj	
Komuna /reintegracijsko stanovanje in bolnišnično zdravljenje od drog	Bile v instituciji	0	4	4
	Niso bile v instituciji	14	9	23
Skupaj		14	13	27

Tabela 18: Število brezdomnih žensk glede na to ali so/niso bile v institucijah zdravljenja odvisnosti in glede na to ali so živele narazen/skupaj s svojimi otroki

Vrednost Kullbackovega preizkusa je statistično pomembna ($F = 6,604$, $g = 1$, $p = 0,010$). Rezultati analize pokažejo, da nobena od štirih žensk, ki so bile v komuni za odvisnike ali v reintegracijskem stanovanju ter nobena od štirih žensk, ki so bile vključene v bolnišnično zdravljenje od drog, ne živi ali ni živela skupaj s svojimi otroki, ko so bili še mladoletni.

Skleпам, da se ženske, ki so matere in ki uporabljajo droge na kaotičen ter škodljiv način, soočajo s številnimi težavami pri svojem materinjenju. Pri tem imam v mislih tako simbolne težave, ki izvirajo iz stigme, ki jo droge prinašajo same po sebi, pa tudi dejanske težave, vezane na skrb za otroka, na skrb zase ipd. Ne preseneča torej, da Hutchinson idr. (2014, v Van den Dries idr., 2016) navajajo, da je eden izmed najbolj pogostih dejavnikov za ločitev otrok od mater prav uporaba drog (ali alkohola) ali vključenost v program zdravljenja.

- Podaljšano bivanje v bolnišnici

		Družinska situacija		Skupaj
		Z otroki živeli skupaj	Z otroki niso živeli skupaj	
Podaljšano bivanje v bolnišnici	Bile v instituciji	9	3	12
	Niso bile v instituciji	5	10	15
Skupaj		14	13	27

Tabela 19: Število brezdomnih žensk glede na to ali so/niso bile dalj časa v bolnišnici in glede na to ali so živele narazen/skupaj s svojimi otroki

Vrednost hi-kvadrat preizkusa je statistično pomembna ($F = 4,636$, $g = 1$, $p = 0,031$). Rezultati analize pokažejo, da izmed dvanajstih žensk, ki imajo izkušnjo vsaj dvotedenskega bivanja v bolnišnici, devet žensk živi ali je živelo skupaj s svojimi otroki, ko so bili še mladoletni, tri pa živijo ali so živele ločeno od njih.

Pojavljajo se torej statistično pomembne razlike, vendar je rezultat za razliko od prejšnjih analiz drugačen; v večji meri so skupaj s svojimi otroki živele ženske, ki so bile v instituciji in ne obratno. Kot že rečeno, so morda ženske, ki so bile v bolnici vsaj 14 dni, na nek način manj izključene iz zdravstvenega sistema in imajo tudi v splošnem manj kaotična življenja kot ostale ter imajo ali so imele posledično boljše pogoje za življenje skupaj s svojimi otroki.

3.5.4.5 Identifikacija z brezdomstvom

Kljub temu, da so vprašanja, povezana z identiteto, ki praviloma ni nekaj stalnega, temveč nekaj, kar se spreminja in oblikuje tekom življenja, težka, me je zanimalo, v kolikšni meri se anketirane prepoznavajo kot brezdomne.

Bi za sebe rekle, da so brezdomne?	Frekvenca (f)	Odstotek (%)
Da	10	22,2
Ne	33	73,3
Ne vem	2	4,4
Skupaj	45	100,0

Tabela 20: Število in delež brezdomnih žensk glede na to, ali se prepoznavajo kot brezdomne

Na trenutno identifikacijo z brezdomstvom, ki sem jo preverjala z vprašanjem »*Ali bi zase rekla, da si brezdomna oseba?*« je 10 žensk (22,2 %) odgovorilo pritrdilno, 33 žensk (73,3 %) je odgovorilo nikalno, dve ženski (4,4 %) pa sta bili v precepu in se nista mogli opredeliti za nobenega od dveh ponujenih odgovorov.

Bi za sebe rekle, da so bile včasih brezdomne?	Frekvenca (f)	Odstotek (%)
Da	31	68,9
Ne	14	31,1
Skupaj	45	100,0

Tabela 21: Število in delež brezdomnih žensk glede na to, ali so se v preteklosti prepoznavale kot brezdomne

Pretekla identifikacija z brezdomstvom, ki sem jo preverjala z vprašanjem »*Ali si kdaj bila brezdomna oseba?*« se je, vsaj po hitrosti in gotovosti odgovarjanja anketiranih sodeč, zdela lažja. 31 žensk (68,9 %) je pritrdilo, da so bile v preteklosti brezdomne, 14 žensk (31,1 %) pa je odgovorilo nikalno.

Kot sem že omenila, so vprašanja, povezana z identiteto že nasploh težka, ko pa gre za odklonske pojave in identifikacijo s skupinami ljudi, ki so v splošni družbi izredno negativno prepoznani, domnevam, da je identifikacija še težja in neprijetna.

Čeprav se podoba tipičnega brezdomca (starejši moški, spi na klopi v parku, alkoholik) sčasoma razblinja, je morda tako kot širše tudi med anketirankami ta podoba še vedno v tolikšni meri prisotna, da se na njeni podlagi lahko od brezdomstva distancirajo. S tem povezano je naše široko pojmovanje brezdomstva po ETHOS tipologiji (Tabela 1) – kot brezdomne prepoznamo številne druge osebe in ne zgolj osebe, ki so brez strehe nad glavo ali brez stanovanja, povsem verjetno pa je, da se osebe, ki spijo v negotovih in neprimernih namestitvah, ne počutijo kot brezdomne oziroma se kot take ne bi prepoznale niti v primerih, ko bi klasifikacijo poznale.

Tudi sicer med različnimi skupinami brezdomcev opažam različno močno distanciranje od brezdomstva, še posebej pa je to po mojih izkušnjah močno prisotno v primeru oseb, ki izkušajo dnevno brezdomstvo. Slednje imajo sicer zagotovljena bivališča (npr. spijo pri starših, sorodnikih), a glede na Jones in Pleace (2005 v Dekleva in Razpotnik, 2007) dneve preživljajo

podobno kot brezdomci in imajo nekatere iste potrebe. Te so vezane na različne sfere življenja; soočajo se s težavami kot denimo nezaposlenost, pomanjkanje produktivnih aktivnosti, ki bi jim zapolnjevale dneve, pomanjkanje drugih stikov, zdravstvene težave in težave z alkoholom ali drogami (prav tam). Zaradi obstoja bivališča se, kot rečeno, pogosto od brezdomstva distancirajo, po mojih izkušnjah pa ga večkrat tudi izrecno zavračajo. Skleпам, da je to ena izmed možnih razlag za nizko identifikacijo z brezdomstvom v mojem vzorcu.

3.5.4.6 Starost ob prvi izkušnji brezdomstva

Tistim ženskam, ki se identificirajo z brezdomstvom, oziroma tistim, ki so poročale o izkušnjah brezdomstva v preteklosti, je sledilo vprašanje o njihovi starosti ob prvi izkušnji brezdomstva.

Starost ob prvem brezdomstvu v letih	Frekvenca (f)	Odstotek (%)
0 - 18	10	32,3
19 - 28	9	29,0
29 - 38	3	9,7
39 - 48	6	19,4
49+	3	9,7
Skupaj	31	100,0
Nikoli nisem bila brezdomka	14	/
Vse skupaj	45	/

Tabela 22: Število in delež brezdomnih žensk glede na starost ob njihovem prvem brezdomstvu

Skupno število anketiranih žensk, ki so se kadarkoli identificirale z brezdomstvom, je 31, njihova povpečna starost ob prvi izkušnji brezdomstva pa je 27,7 let. Več kot 32 % jih je prvič doživelo brezdomstvo pred 18. letom starosti, pred 28. letom pa 61,3 %.

Po Dekleva (2008) so zgodnejše izkušnje brezdomstva poleg nižje starosti in uporabe drog tretja lastnost, ki zaznamuje mlajšo generacijo brezdomnih, ki sem jo večinoma izpostavljala v preteklih analizah. V teh primerih se, glede na tuje raziskave, ki smo si jih ogledali v teoretičnem delu (npr. Reeve idr., 2006; Mayoock in Sheridan, 2012a), brezdomstvo pogosto začne z beganjem od doma, ki predstavlja izrazito nefunkcionalno in pogosto nevarno okolje, o istih vzorcih pa so poročale tudi moje anketiranke, ki so prvo izkušnjo brezdomstva doživle v mladosti. Anketiranke, ki so brezdomne prvič postale kasneje v življenju, so poročale o drugačnih poteh v brezdomstvo – o ločitvah, smrti partnerjev, bežanju pred vojno v rojstni državi itd.

3.5.5 POVZETEK

Z bivanjem v institucijah imajo ženske različno veliko izkušenj. Tri niso bile v nobeni od 15-ih analiziranih institucijah, ena je bila v devetih različnih institucijah, največ žensk (13) je bilo v dveh institucijah. Nobena izmed žensk ni bila v več kot devetih institucijah.

Rezultati pokažejo statistično pomembne razlike glede na povprečno starost žensk, ki imajo izkušnje z več ali manj institucijami – ženske, ki so bile v več institucijah, so v povprečju osem let mlajše od tistih, ki imajo izkušnje z bivanjem v manj ali v nič institucijah. Rezultati podkrepijo ugotovitev, da imajo mlajše brezdomne ženske bolj kaotična življenja, saj jih pogosteje močno zaznamuje uporaba drog, pa tudi zgodnejše izkušnje brezdomstva. Oba dejavnika, ki se običajno nepreklicno prepletata, vplivata na večje število institucionalnih obravnav oziroma na več izkušenj z institucijami. Medtem ko uporabe drog v anketnem

vprašalniku nisem preverjala s specifičnim vprašanjem, pa rezultati glede zgodnosti prve izkušnje brezdomstva in števila institucij, v katerih so bile, pokažejo statistično pomembne razlike. Ženske, ki so brezdomstvo doživele bolj zgodaj²⁸ oziroma pred 25. letom (v tem vzorcu je bilo takih več kot polovica), imajo izkušnje z bivanjem v več različnih institucijah.

V celotnem vzorcu ima sicer največ žensk izkušnje z dolgotrajnejšim bivanjem v bolnišnici (17), nato z bivanjem na psihiatriji (16), z varno hišo za uživalke nedovoljenih drog (12), podaljšanim bivanjem v porodnišnici (11) in zaporom/priporom (11), najmanj pa z bolnišničnim zdravljenjem od alkohola (tri ženske) in mladinskim kriznim centrom (pet žensk). Analizirala sem povprečno starost žensk, ki so ali niso bile v posameznih institucijah, primerjava pa je statistično pomembne razlike na ravni $p < 0,05$ pokazala v zgolj treh primerih; v varni hiši za uživalke nedovoljenih drog, mladinskem kriznem centru in v podprtem stanovanju. V vseh treh institucijah so bile ženske v povprečju mlajše od žensk, ki v institucijah niso bile, v povezavi z zadnjima dvema institucijama pa ugotavljam, da na nižjo povprečno starost žensk, ki imajo izkušnje z institucijama, v prvi vrsti vpliva relativna novonastalost programov.

28 od 45 anketirank je mater, zato sem analizirala tudi njihove izkušnje z bivanjem v institucijah in življenjem skupaj ali narazen s svojimi otroki v času do njihovega 18. leta. Zaradi nejasnosti podatkov so bili rezultati zgolj ilustrativne narave, a nakažejo, da pogosto bivanje v institucijah otežuje in onemogoča življenje skupaj z otroki.

Ugotavljam tudi, da je identifikacija z brezdomstvom težka, verjetno neprijetna. Čeprav sem vse ženske, ki vzorec sestavljajo, srečala v okviru honorarnega dela pri Društvu Kralji ulice, se številne ne prepoznajo kot brezdomne, nekaj več pa se jih je z brezdomstvom identificiralo v preteklosti, kar mi da misliti, da so tudi znotraj brezdomne populacije o brezdomstvu prisotne različne predstave o tem, kaj je brezdomstvo in kdo je brezdomen.

Šibkost raziskave so bili predvsem majhni numerusi, zaradi česar je bilo potrebno številčne podatke jemati zelo zadržano.

3.6 KVALITATIVNI DEL

3.6.1 OPIS VZORCA IN POSTOPEK IZBIRE

Vzorec kvalitativnega dela raziskave je namenski in zajema štiri ženske z izkušnjo brezdomstva in s številnimi izkušnjami bivanja v različnih institucijah. Vzorec sem oblikovala na podlagi pridobljenih stikov in izkušenj z interkacijami pri uporabi anketnega vprašalnika, ki je bil instrument kvantitativnega raziskovanja in s katerim sem dosegla 45 žensk, ki jih srečujem v okviru honorarnega dela pri Društvu Kralji ulice.

Pri oblikovanju vzorca za kvalitativni del raziskave sem zasledovala naslednje kriterije: 1) da so ženske brezdomne oziroma da imajo izkušnjo brezdomstva in/ali da se bolj ali manj identificirajo z oznako »oseba z izkušnjo brezdomstva«; 2) da so imele čim več izkušenj z bivanjem v različnih institucijah; ter 3) da so za tovrstno sodelovanje čim bolj motivirane oziroma da predhodni pogovori (bodisi ob izpolnjevanju anket, bodisi ob drugih stikih z njimi) pokažejo, da so se z menoj pripravljene razmeroma poglobljeno pogovarjati o svojem življenju, brezdomstvu in prehajanju skozi institucije.

---

²⁸ Število žensk, ki so se kadarkoli prepoznale kot brezdomne je manjše od celotnega vzorca; N = 31

Ko so izpolnile ankete, sem pet žensk, ki so ustrezale vsem trem kriterijem, povprašala, če bi bile pripravljene z mano v bližnji prihodnosti o isti temi bolj poglobljeno opraviti še intervju, s tem da sem poudarila, da je bilo dogovarjanje v tej fazi zgolj informativne narave in ni šlo za dejanski dogovor. Predvidevala sem namreč, da se bodo ženske zaradi kaotičnih življenjskih stilov in ob morebitnem nadaljevanju poti skozi institucije lahko osipale po dejanskih dogovorih za izvedbo intervjujev, zato sem, da bi mi bilo v tem primeru lažje, že vnaprej oblikovala širši potencialni vzorec. Po pritrditvah sem vseh pet žensk prosila za telefonsko številko, da bi jih lahko kontaktirala.

S tromesečnim premorom, ki je bil med drugim tudi posledica zaustavitve življenja zavoljo ukrepov za zaježitev širjenja koronavirusa, sem konec meseca maja aktivno začela s ponovnimi poskusi vzpostavljanja stika z omenjenimi ženskami. Dve sta bili na telefonsko številko nedosegljivi, z ostalimi tremi pa sem stik uspela vzpostaviti in se za intervju sčasoma dogovorila prek telefona. Ene izmed žensk, ki je bila nedosegljiva, nisem srečala niti, ko sem v tistem času ponovno začela opravljati honorarno delo pri Društvu Kralji ulice. Po njej sem povpraševala v nekaterih drugih sorodnih organizacijah in med uporabniki, poleg tega pa sem klicala tudi v varno hišo za uživalke nedovoljenih drog, kjer sem zaradi varovanja osebnih podatkov nastanjenih žensk zgolj pustila svoj kontakt in zaposlene prosila, da ji ga, v primeru, če jo vidijo, posredujejo. Na začetku julija sem svoja prizadevanja, da bi jo našla, opustila in se usmerila v dogovarjanje z drugo žensko, iskane ženske pa do danes še nisem srečala. Zadnjo izmed teh petih žensk sem v okviru terenskega dela sčasoma srečala na eni izmed lokacij obiskov, zato sem se za intervju dogovorila osebno.

V spodnji tabeli predstavljam nekatere osnovne informacije o ženskah, s katerimi sem izvedla intervju, vse prikazane podatke z izjemo njihove takratne stanovanjske situacije, pa sem pridobila na podlagi anketnih vprašalnikov.

Starost	Število otrok in kje živijo	Starost ob prvi izkušnji brezdorstva	Institucije, v katerih so bile	Kje živijo v času intervjujev
32 letse	1, rejništvo	Se ne spomni	komuna za odvisnike, bolnišnično zdravljenje od drog (3 x), bivanje na psihiatriji (vsaj 2 x), varna hiša za uživalke nedovoljenih drog (2 x), pripor	V sobi, ki jo zase najema partner
39 let	3, posvojeni	14 let	rejništvo (več družin), mladinski krizni center (večkrat), materinski dom, varna hiša za uživalke nedovoljenih drog (vsaj dvakrat), bivanje na psihiatriji, podaljšano bivanje v porodnišnici, zapor, reintegracijski program, pripor	S partnerjem skupaj najemata stanovanje

36 let	1, rejništvo	12 let	mladinski krizni center (večkrat), vzgojni zavod, stanovanjska skupina (2 x), bivanje na psihiatriji (večkrat), bolnišnično zdravljenje od drog (3 x), podaljšano bivanje v porodnišnici, pripor	S partnerjem imata bivalno enoto
39 let	/	16 let	bivanje na psihiatriji (2 x), bolnišnično zdravljenje od drog (3 x), bolnišnično zdravljenje od alkohola (4 x), komuna za odvisnike, varna hiša za uživalke nedovoljenih drog (2 x)	Pri partnerju v stanovanju, ki ga najema on

Tabela 23: Predstavitev osnovnih informacij vzorca

3.6.2 RAZISKOVALNI INSTRUMENT, POSTOPEK ZBIRANJA PODATKOV IN IZVOR DRUGIH PODATKOV

Uporabila sem delno strukturiran intervju, ki je po Kordeš in Smrdu (2015) najpogostejša oblika pridobivanja kvalitativnih podatkov. Njegova posebnost so vprašanja odprtega tipa, ki sicer lahko sledijo določenemu predhodnemu okviru – v mojem primeru so bila to raziskovalna vprašanja – dobljeni odgovori pa so običajno bolj spontani in osebni.

V sklopu honorarnega dela v Društvu Kralji ulice sem z vsemi štirimi intervjuvankami v preteklosti imela precej stikov. Običajno je šlo za srečevanja v okviru dnevnega centra in terenskih obiskov, z eno intervjuvanko pa sva se srečevali tudi na telovadni skupini, ki sem jo koordinirala. S tremi sem v teh kontekstih večkrat imela pogovore zaupne narave, z eno izmed njih pa najin odnos ni bil tako poglobljen, a ga kljub temu zaznamujejo številni prijetni priložnostni pogovori. Izvor podatkov tako ne temelji izključno na podatkih pridobljenih z intervjujem, ampak védenje o ženskah, o njihovih situacijah in izkušnjah, črпам tudi iz teh pogovorov. Razpotnik (2006b) pojasni, da se tovrstni pogovori od intervjuja razlikujejo predvsem po manku namena, saj da intervjuje običajno opravljamo s točno določenim ciljem, v mojem primeru pridobiti informacije o obravnavani tematiki. Omenjeni pogovori z ženskami pogosto segajo v čas pred začetkom nastajanja magistrskega dela, pa tudi sicer jih ne zaznamujejo vnaprej določeni nameni. Ko v nadaljevanju navajam podatke, ki izvirajo iz teh pogovorov oziroma ne izvirajo iz intervjujev, to izrecno pojasnim.

Intervjuje z vsemi štirimi sem opravila v juniju in juliju 2020. Intervju z eno sem opravila na balkonu v stanovanju, ki ga najemata s partnerjem, z ostalimi tremi pa sem se ob različnih priložnostih pogovarjala v treh različnih parkih v centru Ljubljane. Najkrajši intervju je trajal 56 minut, najdaljši pa 81 minut. V povprečju so trajali 68 minut.

Vse so bile seznanjene z mojimi nameni raziskovanja in so privolile v snemanje intervjujev. V povzemanju pripovedi in interpretaciji ne uporabljam njihovih pravih imen, temveč sem jim imena spremenila, ostala lastna imena pa sem v večini izpustila, s čimer sem želela besedilo anonimizirati kar v največji možni meri. Kljub temu vseh podatkov nisem mogla zabrisati zaradi želje po ohranjanju teže zgodb in izkušenj, ob tem pa naj poudarim, da pripovedi žensk

odražajo njihovo subjektivno realnost ter da sama v povzemanju njihov svet zgolj rekonstruiram.

V njihovih pripovedih sem naknadno mestoma zaznala razne kontradiktornosti, časovna neskladja ipd., kar pripisujem več dejavnikom. Ker je bila tema pogovora vse prej kot lahkotna in ker je splošno znano, da je spomin na travmatične dogodke pogosto močno okrnjen, luknjast, si predstavljam, da je to vplivalo tudi na njihovo pripovedovanje. Poleg tega so zaradi številnih institucionalnih obravnav, ki so jih bile deležne, svoja življenja na podoben način verjetno morale razgaljati neštetokrat, z vsako novo pripovedjo pa se nekatere neobravnavane podrobnosti še bolj zabrišejo, obravnavane pa utrdijo, ob tem pa se deli lahko celo (namenoma ali ponesreči) 'prepišejo'.

Rada bi dodala še poseben komentar k enemu izmed intervjujev, za katerega menim, da je najbolj izrazito izstopal. Na dan intervjuja sva se s Katjo dobili v centru Ljubljane. V lokalu na poti do parka sva si vzeli kavo za s sabo, ob tem klepetali o vsakdanjih stvareh in se v pogovoru aktivno izmenjevali. Interakcija z njo mi z ničemer ni dala misliti, da bi bila v izrazito omamljenem stanju, dokler se nisva usedli na travo ter začeli z intervjujem in se je način njenega pripovedovanja hipoma spremenil. Njenih odgovorov pogosto nisem razumela, ker je vanje vključevala številne spomine in meni nejasne asociacije, stavke je odsekano zaključevala, preskakovala je med temami, veliko je bila tiho ipd. Sprva me je to šokiralo, sčasoma pa sem se na ta način pripovedi navadila in se sprostita ter ovrgla svojo misel na njeno očitno omamljenost, razlog za tak način pripovedi pa, podobno kot zgoraj, pripisala težki vsebini pogovora in še težjim izkušnjam.

Naknadno ugotavljam, da sem se preveč trudila razumeti nekatere stvari in sem postavljala preveč vprašanj, saj menim, da bi mi nerazumljive dele sicer morda najbolje pojasnila sama od sebe oziroma bi jih morda razumela šele po transkribiranju in branju intervjuja. Kljub temu sem prepričana, da bi mi tudi ob upoštevanju vsega naštetega nekatere izrečene stvari vseeno ostale nerazumljive, saj mi je Katja povedala, kar mi je želela povedati, na način, s katerim je želela.

3.6.3 PROCES OBDELAVE PODATKOV

Podatke pridobljene z delno strukturiranim intervjujem sem obdelala po naslednjih korakih (Kordeš in Smrdu, 2015): gradivo sem najprej uredila – posnetke intervjujev sem dobesedno transkribirala s pomočjo programa Express Scribe in izluščila pomembne dele besedila, s čimer sem definirala enote, ki sem jih nato odprto kodirala: oblikovala sem kode prvega reda, ki so večinoma temeljile na parafraziranju, bile so zelo splošne. Potem sem pomembne pojme zbrala v kategorije drugega reda, ki sem jih vnaprej oblikovala glede na teme petih raziskovalnih vprašanj. S tem sem dobila naslednje kategorije: 'na poti v brezdomstvo', 'življenje na cesti', 'strategije', 'odhodi v institucije', 'odpusti iz institucij', 'nezadovoljene potrebe', 'neformalne oblike pomoči', 'povezava s prehodi'. V analizi sem z odgovarjanjem na raziskovalna vprašanja kategorije povezala v smiselno strukturo.

3.6.4 REZULTATI IN INTERPRETACIJA

Na začetku poglavja povzeman osrednje dele pripovedi vseh štirih žensk, nato pa sledijo odgovori na raziskovalna vprašanja. Za vključitev rekonstrukcije pogovorov v tolikšnem obsegu sem se odločila, ker sem v nalogi želela poudariti prisotnost žensk, ki se udejanja skozi njihove citate, ki jih ob tem uporabljam.

Nina

Njeno otroštvo je po njenih besedah najlepše obdobje njenega življenja. Obuja spomine tako na običajne dogodke – na primer na večerni čas pred spanjem – kot tudi posebne – na pričakovanje in odpravljanje na počitnice – in pravi, da so v družini v času njenega odrasčanja prevladovali dobri odnosi. Kasneje se je sicer razvedelo za očetovo nezvestobo, a zdi se, da to na potek Nininega življenja ni imelo večjega vpliva, saj z več grenkobe, ko se dotakneva odnosa z očetom, govori o krožkih tujih jezikov, ki jih je morala proti svoji volji obiskovati po pouku. Zaradi nedohajanja snovi se v razredu ni dobro počutila, ob tem, ko so učitelji od nje terjali, da se izpostavi in sodeluje, pa pove, da je doživljala travme, čemur so botrovale predvsem reakcije vrstnikov: *»Joj, to so ble zame take travme. K a veš, k ne znaš, pa se ti cel razred smeji. Ej to je pa največja sramota. In to sm jst doživljala od en let pred šolo, do sedmga razreda.«* Neprijetnim občutkom se je tako začela izogibati s špricanjem, kar je doma sicer povzročilo nekaj negodovanja, a se je na koncu iz dodatnih aktivnosti lahko izpisala.

Njena pot v brezdomstvo je bila zaznamovana s preuranjenimi začetki, kar najbolje povzame sama: *»Prehitr sm vse, vse šla, no. In pol se enostavno naveličaš in iščeš pol druge zabave še«* in 'slabo' družbo. S takratnim fantom je pri 12-ih vstopila v svet spolnosti in začela kaditi travo, ki je postala sestavni del šolskih odmorov, pomembno vlogo pa nato v pripovedi prevzame najboljša prijateljica, s katero sta krepko nižali povprečno starost žurerjev v znanih klubih v Ljubljani in drugje po Sloveniji. Navdušenje nad ekstaziji in plesanjem je sčasoma zamenjala kulturna knjiga Mi, otroci s postaje Zoo; zanimanje za opisane užitke je bilo veliko, protagonistka zgodbe pa je na nek način postala Ninina vzornica: *»Ker jst sm prav gledala, da bom ja takrat ko ona, da bom ja kr uno, čeprav nism, sm pač ne vem tri leta.«* Tu cilja na prvo uporabo heroina, ki si ga je s takratnim fantom, izkušenim uporabnikom prepovedanih drog in bivšim varovancem prevzgojnega doma Radeče, privoščila kot nagrado za uspešno opravljene popravne izpite ob koncu prvega letnika gimnazije. *»In tko se je vse pol začel, z njim sem začela furat ta hors.«* S prijateljico je namesto v klube začela hoditi v stanovanje k dvema več kot 15 let starejšima narkomanoma, najprej sporadično, nato pa vsakodnevno, in zapadla v odvisnost, ki je prekinila njeno šolanje: *»No uglavnem, in tko je pol šlo s tem heroinom in cel življenje se mi je dobesečno, če ti po pravic povem, porušu. Ona se je rešla, ta kolegica, jst ne.«* Starša sta sicer vedela, da se nekaj dogaja že od samega začetka, saj je oče občasno skadil kaj trave in kmalu ugotovil, da mu zaloga kopni, a o kakšnih večjih intervencijah z njune strani v tistem času Nina ne pripoveduje. Sama sicer večkrat izrazi, da se je na več točkah želela umakniti, preden bi bilo prepozno, a da ni bila dovolj močna, da bi se zoperstavila volji in vplivu prijateljice: *»K sm jst že hotla it stran, me je še kr 'pa dj pejt, pa dj pejt'. ... Ni se mi več dal, k sm čutla, da me začne, da me bo začel krizirat, ampak ne, pol je pršlo pa že do te mere, da sm pol res rabla in to je blo to. In to je blo grozn.«* Zgodba se nato nadaljuje po scenariju, ki si ga verjetno do neke mere delijo vse zgodbe, pri katerih glavno vlogo igra heroin – spori doma, obdobja brezdomstva, vračanje domov itd.

Nina pravi, da je starši sicer niso pogosto vrgli na cesto: *»Ja, nisem tok, da bi ven letela, ene dvakrat sem ven letela,«* temveč je zunaj spala predvsem zaradi želje po bližini z njenim takratnim partnerjem: *»Od začetka sm jst bolj hotla bit s (partnerjem), (partner) ni hodu domov v (manjši kraj), ampak je bil na cesti. Zato da sva skupi, ne. V kšnih bazah pa tko sva spala. Sam, ni to to, ane. Pa po vlakih. Mislm, tm se zbudiš ves kičmast, vse te boli, ni to za spat. Men je blo pol bolj deko dat na travo, pa se uležt. Če je blo lepo vreme.«* Preko srečanja z nekim delavcem omenja tudi spanje v kleti bloka, kar mi da misliti, da ji je bilo vračanje domov kljub vsemu večkrat oteženo: *»Je bil pa en delavc, k je mislu, da sm se jst zadevala tm v kleti, sm pa spala v kleti. Je reku, da me nikol več ne vid tm, da morm it vn iz bajte.«*

V tistem obdobju jo je najbolj obremenjeval denar, ki ga je za financiranje svoje odvisnosti še kako potrebovala: »*In to je blo grozn. Vsak dan, tko dobit dnar, joj.*« Znašla se je na različne načine. Vključila se je v prodajo cestnega časopisa Kralji ulice in plesala striptiz na fantovščinah, v diskotekah in na motošovih po Sloveniji. V veliko pomoč ji je bila tudi mama, ki ji je posojala denar, Nina pa ji ga je nato ob izplačilu socialnih transferjev in s pomočjo občasnega dela na črno vračala.

Ko je njen takratni partner šel na prestajanje kazni, mu je v zapor tedensko pošiljala denar: »*Pošiljala sem mu recimo, ne vem, 20E na teden. Ampak on je hotu pa kao, da mu pošljem po 500E na teden,*« kar je njene izdatke oziroma potrebe po denarju še povečalo. Nina pove, da se je v tistem obdobju ukvarjala tudi s prostitucijo, s čimer je zaslužila kar nekaj denarja: »*Tm sm pa res tko ene 200 do 300E na dan zaslužla,*« a je zvodnika, za katerega je delala, policija nato zaprla. Na lastno pest je zato skušala nadaljevati s prostitucijo 'prek avtov', ki mi jo je razložila takole in opozorila na večjo izpostavljenost nevarnosti: »*Ne tko na ulci, ampak tko na klic, ampak da poveš, da lahko avto, pa se tm pa tm dobiva. Ampak to je nevarn. Sem mela že take, me je odpelu v pizdomaterino, je reku, da me bo v jacuzzi pelu, pa me je tm posilu skor. Pa ves dnar pobral.*«

Njeno življenje med cesto in domom zaznamujejo tudi neuspešni poskusi nadaljevanja šolanja: »*Sam jst sm pol hodila še na (šolo za odrasle), tm sta mi pa zavravn živela dva narkomana, k sta me skoz vabla. In potem namest, da sem šla tja, sem šla sam tko, v sosednja vrata. Mislm, k da bi me uno, hudič, da bi mi postavljaj. Tok blizu pa to,*« številni poskusi zdravljenja odvisnosti, pa tudi odnos z dolgoletnim partnerjem. Nina pravi, da je njuno razmerje precej burno in da se domov k mami tako vrača tudi zaradi njega: »*Enkrat je tko, cel dan al pa tri ure je tko prijazn, pol pa tuf, eksploDIRA, pa rata nesramen, recimo. Tko, to me mot ful. Sj zato sm šla tud domov, do mtke.*« Iz najinih pogovorov ob drugih priložnostih vem, da je njegova vzikpljivost večkrat prerasla v nasilje, ki ga je Nina nato nekajkrat prijavila na policiji. Ko jo v intervjuju povprašam o tem, je čutiti, da o tej temi tokrat ne želi govoriti, saj pogovor preusmeri drugam: »*Ja, sam to ne bojo nč nardil. Kje sva ostale pred tem?*«

Pomembna tema za Nino je tudi materinstvo. Pravi, da si je od majhnega želela imeti otroka: »*Jst sm si od majhnega tok želela met otroka. Res, da ga stisneš k seb, da ga previješ,*« zato jo trenutna situacija z enoletnim sinom, ki je v rejništvu v manjšem mestu, še bolj obremenjuje: »*Lahko bi mi dal vsaj možnost, pa če ne bi blo, pa bi mi ga vzal, ne pa kr tko.*«

Ko je izvedela, da je noseča, je šla na bolnišnično zdravljenje od drog, saj mu, kot pravi, ni želela škodovati z vnosom škodljivih substanc. V tistem času so s Centrom za socialno delo potekali sestanki, kje bo otrok živel, in svetovali so ji, naj se z otrokom najprej umakne v materinski dom: »*Mi je una rekla 'pejt v materinsko hišo, glej, še zmer ga bosta lahko mogoče pa čez dve leti vzgajala skupej, ne. Ampak pejt v materinsko hišo, tm si en let, čez en let dobiš stanovanje,' jst pa budala 'ne, ne, ne'. Nism šla. In sm šla ven in sm vse zajebala. Čist vse.*« Po rojstvu je otrok zaradi zdravstvenih zapletov nekaj časa ostal v bolnišnici, sedaj pa s partnerjem hodita na stike z njim v manjše mesto in Nina poroča, da si želi, da bi potekali drugače, brez umešavanja tretjih oseb: »*Skoz sam pod nadzorom in pol se una ena stara skoz meša. 'Ku-ku ku-ku' in skoz, tisto da njo gleda, ne. In jst že tko gledam čudn, ona pa še kr ej, glih ko hoče k nama pridt, ona spet. In to se pa men zdi mal tko, no. Dj a lahko vidm vsaj otroka mal bliži, al ne.*« Nina mi prizna tudi, da je zaradi svoje kaotične situacije pred kratkim pozabila na stik z otrokom, zaradi česar je vznemirjena še danes: »*Prejšnjič sm pa jst prvič, da se mi je zgodil, to me je pa tok sram, da sm pozabla. Da je prva sreda v mescu. Čist sm, ej, tok je blo, tok je blo enih zadev, da enostavno.*« in da se ji tudi sicer zaradi trenutnih razmer ne zdi izvedljivo, da bi

z otrokom in partnerjem živeli skupaj: »*Jst že ne maram, ne, da bi otrok poslušu dretje pa to, ne vem.*«

Komuna

Nina je v komuno v manjši kraj v Sloveniji pri 18-ih šla na zahtevo svojih staršev. Glede na to, da v kontekstu predčasne vrnitve iz komune Nina poroča o tem, da se je vrnila domov navkljub prepovedi: »*Čeprav mi je rekla mt, naj ne hodm. Ja kam pa naj grem,*« predvidevam, da je s strani staršev dobila nekakšen ultimatum in komuno izbrala v izogib cesti, na katero bi bila sicer postavljena. V komuni je ostala, ali kot pravi sama, zdržala tri tedne. Odločitev za zapustitev programa pojasni z nerazumljivimi metodami dela in mankom strokovne podpore, domnevam pa, da je veliko vlogo pri tem igrala tudi želja po drogi, na kar z retoriko 'zdržanja' nakaže tudi sama. Čeprav je Nina komuno lahko zapustila, pravi, da zaposleni temu niso bili naklonjeni in da ji odhoda niso olajšali; prej nasprotno. Poroča namreč o tem, da ji niso omogočili uporabe telefona ali dovolili, da si napolni baterijo na svojem, zato se je v Ljubljano na lastno pest vrnila s štopanjem.

Center za zdravljenje odvisnih od prepovedanih drog

V nadaljevanju poroča o treh različnih odhodih na bolnišnično zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog.

Prvi odhod je bil pogojen s strani staršev, kar Nina pojasni z opisovanjem lastnega odnosa do zdravljenja: »*Ampak to ni, a veš, to ni una želja, tvoja želja. Ti še zmeri v glavi veš, da se boš zadel. In to je brezveze, da starši neki siljo.*« V skladu s tem je zdravljenje zapustila že po petih dneh, samo sebe pa v pripovedi označi za »*razvajeno smrklo*«, kar nakazuje kritičen odnos do lastnega ravnanja, v nadaljevanju pa tudi do ravnanja staršev, za katere si želi, da bi bili v svojih odločitvah bolj neomajni, do nje pa bolj ostri.

Za drugi odhod na zdravljenje odvisnosti se Nina 'odloči' na obravnavi na sodišču, ki sledi po treh mesecih pripora – zdravljenje odvisnosti ji ponudijo kot alternativo prestajanju kazni zapora: »*Pol sem mela pa sodišče in sm mela pač al zdravljenje ali zapor. Sm valda zbrala zdravljenje.*« Zdravljenje je bilo zato na nek način ponovno vsiljeno, čeprav se je zanj odločila sama, saj ji je v danih razmerah predstavljalo manjše zlo. Sklepam, da je bilo s strani sodišča časovno določeno tudi zdravljenje samo, saj Nina poroča, da je tokrat na zdravljenju končala tromesečni program, o ostalih okoliščinah odpusta pa ne pripoveduje.

Tretjič se na zdravljenje odpravi v času nosečnosti. Pojasni, da se je za to odločila, ker otroku ni želela škodovati z vnosom škodljivih substanc, pri pojasnevanju dodatnih vzgibov oziroma pritiskov pa je zelo zadržana – pravi, da je Center za socialno delo zdravljenje zgolj predlagal, ne pa tudi pogojeval z odvzemom otroka v primeru, da na zdravljenje ne bi šla, zato lahko o tovrstnih okoliščinah zgolj domnevamo. Na zdravljenju je ostala štiri mesece. Pove, da se je uspešno 'očistila' odvisnosti od farmacevtskih psihoaktivnih substanc, poleg detoksifikacije pa so v tem času potekali tudi multidisciplinarni sestanki o kasnejšem življenju zunaj institucije oziroma o otrokovi prihodnosti. V sklopu teh ji je bila predlagana premestitev v materinski dom, kjer naj bi ostala do poroda in se nato tja vrnila z otrokom, ki pa jo je Nina zavrnila. Namesto tega se je po izteku programa dober mesec pred predvidenim datumom poroda vrnila domov k mami oziroma na ulico k svojemu partnerju. Ne pojasni, kaj je botrovalo tej odločitvi, jasna pa je, da danes to močno obžaluje.

Nina napove, da v bližnji prihodnosti spet namerava na zdravljenje odvisnosti, predvsem zato, ker jo močno obremenjuje in utruja zagotavljanje denarja za vzdrževanje svoje, pa tudi

partnerjeve odvisnosti: »*Moji Sanvali grejo v enem dnevu in ne vem, enostavno ne morem jst več zanjga in zase.*« Pravi, da z odločitvijo odlašaja zaradi mamine trenutne bolezenske odsotnosti, a bo, če bo namero uresničila na podlagi teh razlogov, to njen prvi odhod na zdravljenje brez posredovanja drugih ljudi.

Psihiatrična bolnišnica

Njene hospitalizacije na psihiatriji so povezane predvsem z uporabo psihoaktivnih substanc. Natančneje pripoveduje o dveh, a nakaže, da je bilo hospitalizacij več: »*Ene parkrat zaradi unih akinetonov, sm se kr zbujala, enkrat na urgenci, enkrat na psihiatriji. Enkrat na urgenci, enkrat na psihiatriji.*«

Pravi, da je prva hospitalizacija posledica samomorilnih misli in samopoškodovanja, a okoliščin dejanskega odhoda ne opiše: »*Jst sm se na akinetone spravla. Akinetoni ti pa, a veš kaj ti nardijo v glavi. Mislm, men je nardil to, da sem se samopoškodovala.*« Tako ne izvem natančneje, kaj se je zgodilo – ne vem, če je šlo za akutno situacijo kot denimo za poskus samomora, če se je za hospitalizacijo odločila sama zaradi daljtrajajočega slabega počutja, če je posredoval nekdo tretji, ipd.

Drugi hospitalizaciji je botrovala huda psihoza, ki jo je Nina doživela po uporabi droge: »*In sem kr v živo vidla, ampak to je res, v živo, kot da bi zdj ti vidla, kako bi tvojga psa zaklal, pa ga potegnul za zadnje noge, pa bi slišala očeta pa mtko, pol pa bam bam, pol bi se ti pa postavu en pred vrata pa 'ime' (zapoje s strašljivim glasom). 'zdj te bom zaklou'. Prou uno, k sam čakaš, jst sm kričala, čez cel blok so me slišal, če so mogl udret, no.*« Šlo je torej za krizno situacijo pri kateri so rešilci v stanovanje morali vdreti, kar pa je njeno psihozo še poglobilo.

Posamezne hospitalizacije niso bile daljše od enega tedna, časa na psihiatriji pa se Nina ne spominja rada. Pove, da se je bala, da bi jo tam za kazen zadržali dlje, kot je potrebno, zato je bila zelo konformna. Pravi, da ji sicer nikoli niso postavili psihiatričnih diagnoz in da je zato vsakič lahko kmalu odšla domov: »*Ne, ker je vidu, pač da sem normalna, in je nč, me pol spustu vn*« in zdi se, da ji je pomembno, da so jo prepoznali v tej luči.

Varna hiša za uživalke nedovoljenih drog

V varni hiši za uživalke nedovoljenih drog je bila Nina dvakrat. Pravi, da se okoliščin enega odhoda ne spominja, a na podlagi najinih drugih pogovorov, v katerih je govorila o izkušnjah intimnopartnerskega nasilja, domnevam, da se je v varno hišo takrat umaknila pred nasiljem partnerja. Ob drugi priložnosti Nina varno hišo navaja kot zatočišče, kamor se je zatekla po sporu doma. Pojasni, da jo je mama postavila na cesto in ob tem omenja celo prepoved približevanja, ter pove, da je v varno hišo odšla, ker ni imela možnosti iti drugam.

Varno hišo je obakrat zapustila po enem mesecu, a posebnih okoliščin odhodov ne omenja. Pove, da se zaradi občasnega dela na črno pogosto ni mogla udeleževati zahtevanih sestankov, ki so potekali v varni hiši, a v načinu pripovedi (*»preveč se mi je zdel tistih sestankov«*) ni čutiti, da bi bila zaradi tega izključena.

Pripor

Na neki točki Nina pristane v priporu, kjer je preživela tri mesece. Kot povod za njeno priprtje začne opisovati dogodek, ko jo je doma mama zmotila med procesom injiciranja droge: »*Jst sm se doma drogirala, drogirala, drogirala in nism nehala tud k je mt rekla 'nehi', kr nism*

nehala. *K sm mela glih notr in sm si hotla to spustit do konca. Sem se pa v vrat. In je pol tuf, policijo klicala in je policija prišla,*« a v razlaganje podrobnosti, kaj je sledilo, se ne spusti. Ker uporaba drog v Sloveniji ni kriminalizirana, predvidevamo, da je bilo posredi nasilje, o katerem pa Nina zaradi različnih razlogov (npr. zaradi sramu ali strahu pred stigmatizacijo) ni bila pripravljena govoriti. Kot rečeno, ji na sodišču nato kot alternativo zaporni kazni (za katero ne pove, kako dolga bi bila) ponudijo možnost odhoda na zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog, s čimer se zaključijo njena izkušnja bivanja v kaznovalni instituciji.

Petra

Petri so povedali, da je od rojstva do posvojitve, ko je imela tri leta, živela v nekaj različnih rejniških družinah, a njeni spomini do tja ne segajo. Prav tako ne pozna svojih bioloških staršev in o njih pravzaprav ne ve ničesar, saj iz bojazni, da bi s poizvedovanjem prizadela svojo krušno mamo, svojega zanimanja o tem, od kod prihaja in kdo sta njena biološka starša, nikoli ni izražala na glas. Njeno odraščanje bistveno zaznamujejo tri stvari: številne selitve v relativno kratkem časovnem obdobju, slab odnos z očetom ter mamina dolgotrajna bitka z rakom. Preden so se ustalili v stanovanju, ki jim ga je v brezplačen najem podarila očetova družina, v mestu blizu Ljubljane, so se v treh letih trikrat preselili v različne kraje po Sloveniji. Z mamo sta se dobro razumeli, poleg tega pa sta bili zaveznici v odnosu do očeta, ki je bil grob do obeh. O očetu Petra pripoveduje z grenkobo: *»Že ko sem bla mejhna, je reku 'ti nisi zame dobra punčka'. In se je ful grdo obnašu do mene skoz in me tepu,*« dogodki doma pa so večkrat mejili na skrajne: *»Ja neki se je na mtko spravu, jo je hotu udart, sej jo je večkrat ne, ampak pred mano uno, k sm bla doma in sem znorela in sem že nož prijela, da bi ga štihlna*« in *»Fotr je bil že tko čudn, pa na mt se je ful dru, pa kregala sta se. Pa pol je mami delala samomere, dobr, da sem bla doma. Da sem taprav cajt ukrepala. Ker njega bi bolel kurac.*«

Petra pove, da bi se, če ne bi bile njune možnosti zavoljo materine bolezni bistveno omejene, zagotovo preselili drugam in zaživelimi brez njega: *»Mami je bla tle tok časa bolana, tok let. Da ni mogla več nikamor. Drugač bi midve zihr šli po svoje,*« a ker to ni bilo mogoče, je Petra pred razmerami doma pri 14-ih letih sama začela begati od doma. Pravi, da to obdobje zaznamujejo valovi beganja in vračanja – nekaj časa je bila doma, ko so se razmere stopnjevale in zanjo spet postale nevzdržne, je pobegnila v Ljubljano: *»Pol pa me je kibla prpeljala, marica me je prpeljala domov. Takrat sm bla begavček. K to te označjo kot begavčka. In sm bla begavček,*« vmes pa je zatočišče večkrat poiskala tudi v mladinskem kriznem centru.

Na ljubljanskih ulicah se je srečala z drogo, ki je beganju od doma dodala novo dimenzijo; *»Sem tm prvi joint skadila in je blo kul. In sem pobeglna od vsega stran. Pa ne vem, pa me je začel zanimat,*« pri 16-ih letih pa je začela z uporabo heroina *»Ja, direkt, v žilo. In mi je blo spet kul in sm rekla 'dbest, to je dobr svet, gremo sem'.*«

Z mamo je kljub vsemu ohranjala zavezništvo in dobre odnose. Petra je denimo domov prihajala, ko ji je mama sporočila, da očeta ni doma, sčasoma pa je njeno pomoč in željo po stikih začela dojemati kot utesnjujajočo: *»Ona je pa hotla mene skoz, na vsak način, zadržat pr seb. Je hotla, da sem v njeni bližini. Pa sj jst tud, ne, da je ona v moji. Ne vem, pol pa, kokr me je rabla, me je že prou dušila pol na en način.*« Družinsko dinamiko v tem turbolentem obdobju opiše takole: *»Ker fotr je bil kontra, ona mi je hotla pa vse dat, pa vse nudt, pa vse da mam. A nisem pa smela bit tm. Ja pa pizda, pol sm bla pa čist zmešana, nisem več vedla, kaj narest. In sm sam hotla stran, stran. Pol pa, k je umrla, me je pa udarl.*« Petra pravi, da je takrat, imela je 24 let, uradno postala brezdomka. Oče jo je izpisal iz gospodinjstva in jo s še

ne enoletnim sinom postavil na cesto, s čimer je uresničil grožnje izpred nekaj let: »Sj je reku 'k mamice ne bo več, boš vidla, kako bo trda predla,'« s čimer se na nek način zares začne njen boj za preživetje.

Najprej se je z otrokom zatekla v hostel, nato pa se je bila primorana, kot pravi sama, preživljati na hiter način, pri čemer ima v mislih prostitucijo: »Fotr me je vrgu na ulco, kaj bom, kaj pa bom. Kako bom otroku kj za jest, za oblečt, karkol. In sm mogla hitr dnar narest.« Vse skupaj sicer ni trajalo dolgo: »En tedn po tem, k je mami umrla, so mi ga vzel. K je fotr klical,« čeprav je Petra ukrepala na različne načine, denimo iskala pomoč v uradnih inštitucijah: »Jst sm šla do (neke osebe) k je v (večjem mestu) psiholog al psihiater, tud po televiziji je ful in sem mu rekla, če mi pomaga, da me je fotr vrgu vn. Da si želim, da mi pomaga, da me nekam dajo, začasno nastanitev z otrokom, da ne bom na ulci in je on reku 'v tem primeru vam mi ne mormo nč pomagat'« in se že takrat skušala posluževati gverilskih tehnik: »In sem čez noč vzela vse stvari in sm rekla 'ne dam jst otroka, a-a.'. In sm šla drugam.«

Ko je rodila drugega otroka, se je za preživetje ponovno zatekla k prostituciji, ki jo je opravljala v pisarniških prostorih v Ljubljani. Kljub temu da pripoveduje o izkoriščanju: »Če si imel 40 vročino, si mogu delat, nima veze. Njega je zanimu sam denar« in o številnih izkušnjah nasilja bodisi s strani strank: »Enkrat so pršl na vrata, kr trije so notr pršl. In so me fuknl čez mizo, pa sem vstala, pa sem se branla, pa šoker sem mela, pa sm jih sterala vn« bodisi s strani zvodnika: »K nas je tepu« in »Me je skor čez okn fuknu vn,« je v tem vztrajala, saj ji je s pomočjo raznih zvijač »Enkrat sem pa šla na wc, sm prou imela prišparan na skrivaj, itak je drugač vse pobral« omogočila dovolj finančnih sredstev za najem stanovanja. Poleg tega poroča tudi o plačevanju dragega zasebnega varstva za otroka, saj je bila odločena, da ji ga tokrat ne bodo vzeli, in se je na ta način skrivala pred Centrom za socialno delo: »Pol sem najela privatno varstvo. Sicer je blo drago, 100 EUR na dan. Ampak sem zmogla vse. Sj sm bla čist gotova. Pa zadevala sem se valda zraven. K ne morš se ti prodajat, pa bit trezn. Ni šans.« Po desetih mesecih takšnega tempa je zvodnik, da bi se ji maščeval, ker je želela domov, podal prijavo na CSD in sledil je odvzem drugega otroka: »Kaj je pa ta prasec naredu, je pa poklicu, k sm bla odsotna, sm rekla, jst grem k otroku, valda pizda, jst morm it. 'ne, še deli, še deli'. Sm rekla 'ne, konc je za donc, jst ne morem več, gotovo.« Petra opisuje svoje doživljanje po ločitvi od drugega otroka takole: »Jst sm se čist zlomila takrat, nisem vedla, kje mi je glava, nč.« Pravi, da je takrat obupala in se vrnila na cesto: »No pol, k so mi jo vzel, sem pa itak vrgla puško v koruzo. Sem bla odzuni, na cesti. Eno stanovanje sem mela prej, itak sem pustila, zakaj bi se sploh trudla, za samo sebe, brez veze,« zaradi poskusa skrivanja otroka pa je bila kasneje tudi kazensko preganjana – dobila je pogojno kazen.

Tretjega, zadnjega, otroka so ji zato odvzeli že v porodnišnici, ko je okrevala po carskem rezu: »Sem bla pa v porodnišnici, ko so mi jo vzel. Pa varnostniki so stal pred sobo dol, da ne bi kj blo. K so vedl, k so jim sporočil. In je nism smela niti vidt.« ob tem pa ji je v spominu ostal tudi odziv strokovne delavke s CSD-ja, ki jo je šokiral: »No po treh letih pa, ko so mi pa vse tri vzel, so pa, me je pa una za rejništvo, me je po rami pa je rekla 'končno nam je ratal'. To pa ni blo lepo. Sm rekla 'maš srečo, zarad tamalih, če ne bi te zlomila zdj. maš srečo, da mam za nekoga se zadržat'.«

Ko pripoveduje o življenju na cesti, pojasni, da ni dobro spati sam, saj si izpostavljen večji nevarnosti: »To se svašta dogaja odzun, to nisi nikjer varen,« kar podkrepi z izkušnjami nasilja, ki jih je doživela: »Enkrat se je zgodil, ene parkrat no, sam enkrat sem na vlaku bla, enkrat pa odzuni v podhodu, tm pr Maxiju. In k sm spala na vlaku, se zbudim in kr model en zraven mene spi. Pa me gleda. ... V podhodu pa isto, me je pa en hotu slečt. Je mislu, da tok trdno spim al

pa da sm tok zadeta, da ne bom vedla. Je že hotu dat kurca vn, ne, pa sem ga sam butna, je mel krvav nos in je sam spizdu» in »K če si pa odzun si pa skoz izpostavljen, nikol ne veš, kaj bo. Ne podnev, ne ponoč. En me je enkrat še poscal. En mulc.« V izogib tovrstnim situacijam je zato raje spala v družbi, občasno tudi pri prijateljih. V teh kontekstih o življenju na ulici govori tudi kot o dobrem času in pravi, da so z nekaterimi posamezniki stkali tudi prijateljske vezi. Pojasni, da je lepim trenutkom največkrat botrovalo uživanje droge, ki jo je sicer uporabljala, da ji stvari ne bi prišle do živega. To dobro opiše preko sedanjega stanja, ko drog že eno leto ne uživa več: »Sam vse ti pride bl do živga, drgač kkšno stvar reagiraš. Al pa včasih je dost, sam da te kdo narobe pogleda, pa se že skregaš. Takrat se nisi, k si bil zadet, na primer. Ne vem, drugač je, bolj jasno vidš vse. Sebe, druge.«

Rejništvo

Lahko bi rekli, da se je Petrina poti skozi institucije začela ob rojstvu, saj je bila takoj oddana v rejništvo. Sprva je živela v nekaj različnih rejniških družinah, pri treh letih pa jo posvoji par brez otrok, s čimer je sistem rejništva zapustila.

Mladinski krizni center

Pri 14-ih je začela begati od doma. Pravi, da se je v obdobju naslednjih let večkrat zatekla v mladinski krizni center, saj da je bila to edina alternativa, če pri bežanju pred razmerami doma, ni želela spati na ulici. Natančnega števila odhodov v krizni center se ne spominja, prav tako pa ne omenja, koliko časa se je tam sploh zadržala, kakšne so bile okoliščine odpustov, ipd. Ugotavljam, da vse skupaj zgolj bežno omeni – morda se dogodkov zaradi kaotičnih razmer in uživanja droge ne spominja, morda pa o tem ni želela govoriti ali se ji navsezadnje ni zdelo pomembno.

Materinski dom

Po dopolnjeni polnoletnosti, s katero je Petra presegala starostno omejitev za vstop v krizni center, je bila prvih nekaj let ponovno razpeta zgolj med ulico in domom. Ko je pri 24-ih rodila prvega otroka, se je skupaj z njim pred cesto in razmerami doma umaknila v materinski dom: »S sinom sm bla. Pa ne vem, po eni strani mi je blo dobr, k sm se odmaklna od doma, zarad fotra, po drugi strani mi sploh ni blo dobr zarad mami, k nism vedla, kako bo, pa bolana pa vse.« Pravi, da je v času bivanja tam doživljala stisko zaradi ločenosti od bolne mame, zaradi katere je materinski dom želela zapustiti, a pove, da je navsezadnje vendarle ostala do konca – čas bivanja v instituciji je omejen na eno leto. Po odhodu se je z otrokom za nekaj dni najprej vrnila domov, nato pa je z materino finančno pomočjo najela stanovanje v bližini. Pove, da jo je na tisti točki odnos z materjo začel utesnjevati, zato se je s sinom umaknila v Ljubljano. Kje sta poleg občasnega vračanja domov živela v tistem času, Petra ne pojasni, vse skupaj pa ni trajalo dolgo, saj je kmalu zatem sledila mamina smrt in nato odvzem otroka.

Varna hiša za uživalke nedovoljenih drog in psihiatrična bolnišnica

Petra poroča o dveh ločenih sprejemih v varno hišo za uživalke nedovoljenih drog. Prvič se je za vstop odločila zaradi želje po odmiku od ulice, saj je po mamini smrti tri leta živela na cesti: »Da se umaknem, da mal se naspim, da mal zadiham. Da pridem k seb.« Pravi, da se je v varni hiši s strani zaposlenih počutila sprejeto in da je z njimi sčasoma zgradila dober odnos, poleg tega pa se zdi, da je bivanje tam doživela kot varno, saj med naštevanjem pomoči, ki je je bila deležna (psihosocialna podpora, pomoč pri urejanju administrativnih zadev), pove tudi, da ni

imela občutka, da bi nastanitev, ki ji jo je institucija predstavljala, morala nenadoma zapustiti: »*Pa tud za naprej, te ne vržejo kr na cesto. Če greš, greš sam od sebe.*« In res je Petra čez nekaj časa varno hišo zapustila na lastno željo; pravi, da ni več želela sobivati z drugimi ženskami, a pri tem ne omenja, da bi se zapletala v konfliktno situacije z njimi. Vrnila se je na ulico; pove, da je v tistem času večinoma spala po parkih.

Drugič se je v varno hišo zatekla čez tri leta, ko je noseča bežala pred nasiljem bivšega partnerja. Pove, da takrat zaradi varnosti pol leta praktično ni zapuščala varne hiše in da so v trgovino in po podobnih opravkih zanjo hodili zaposleni. V povezavi s tem Petra opiše dogodek, ki je njeno bivanje v varni hiši prekinil s krajšo hospitalizacijo na psihiatriji: Ob povratku iz trgovine so jo zaposleni našli močno omamljeno, zaradi strahu, da gre za poskus samomora, pa so poklicali prvo pomoč. Petra mi pojasni, da je šlo za nesporazum: »*Sem vzela Apaurine, mal več, kot sicer, k sm hotla res odlutat, ne pa delat samomora,*« a takrat ni bila dovolj prisebna, da bi to razložila, zato so jo reševalci odpeljali na psihiatrijo.

Hospitalizaciji je sicer želela ubežati že na poti do tja: »*In sem pol, nekaj mi je ratal, sem odprla una vrata, sm prijela se za trebuh, pa sm laufala. Do prve trgovine po pivo. Iz rešilca,*« a pri tem ni bila uspešna. V pripovedi, dotikajoč se časa na psihiatriji, Petra govori zgolj o jezi, ki jo je čutila do zaposlenih v varni hiši, saj jim je pripisovala krivdo za nastalo situacijo. Kljub temu da ne opisuje, kakšno je bilo zanjo bivanje samo, z burnim čustvenim odzivom, pa tudi s poskusom pobega pred tem, sporoča, da ni želela biti hospitalizirana, glede na telefonski pogovor, ki ga opiše, pa predvidevam tudi, da ji na psihiatriji ni bilo prijetno: »*Pička ti materna, kaj mi to delate, kdaj boste pršl po mene?' ja ni še cajt..' tretji dan pa je bil cajt, hvala bogu.*« Po treh dneh so jo torej odpustili, Petra pa se je, zameram navkljub, vrnila v varno hišo, a jo je nato po dobrem tednu za nekaj dni tudi skrivoma zapustila. Pravi sicer, da se je na ta način želela maščevati zaposlenim, saj so ji ob povratku dali vedeti, da jih je skrbelo zanjo, obenem pa pojasni, da je ta dogodek simptomatičen za njeno odzivanje na reševanje konfliktov: »*Če se mi kdo zamer, jst kr grem pol. Jst kr, jst se umaknem stran. Sj ne bom nobenmu nč jst nardila, jst se sam umaknem stran, sama. Se izločim iz igre. Sej pol ti je žal, ne. Ne znaš drugač reagirat. Jst zmer, če me je kj bolel psihično, jst se zmer, sam špura, sam da ni blo se treba ment.*« V varni hiši je nato ostala do poroda in se vanjo vrnila takoj po odpustu iz porodnišnice, saj so ji hčerko odvzeli na licu mesta. Njena pripoved o varni hiši se s tem konča. Okoliščin zadnjega odhoda ne opisuje, a glede na njene pretekle odločitve predvidevam, da se je sčasoma sama od sebe vrnila na ulico. Pojasni le, da je z zaposlenimi občasno vzdrževala odnose še po odhodu in da so ji dali vedeti, da se lahko kadarkoli vrne k njim: »*Ja, pa še zdj so rekl, da če karkol bo, da mam vedno odprta vrata pr njih.*« Zdi se, da ji občutek, da se lahko vrne, veliko pomeni, saj je to prva stvar, ki mi jo je Petra o izkušnjah bivanja v varni hiši povedala.

Zapor

Naslednjih pet let je Petra preživela na cesti, nato pa je sledil odhod v zapor, za katerega pove, da ga je dojemala kot neizogibnega: »*Sam jst sm se zavedala, da slej ko prej bom padla enkrat.*« Zaradi manjših tatvin je dobila več pogojnih kazni, pogojno kazen pa je nenazadnje dobila tudi zaradi onemogočanja odvzema drugega otroka in pri 35-ih je bila naposled obsojena na tri leta zaporne kazni. Svoje doživljanje v zapora opiše takole: »*Ja, sj zapor ene še bolj pokvar, ene pa sprav v red. Jst sem med unimi, k me je spravu v red. K to je blo pa res zame, o fak. Da ti men vzameš svobodo, vse drugo mi vzam, sam svobode ne, pa otrok ne. Zuni se ti reguliraš cajt po svoje, zdj boš to delu, zdj to. K tm šele vidš ubistvu, kaj si mel, pa kaj si zgubu. Pa zakaj se je mogoče treba potrudt. Tm me je prisilil mal razmišljat.*« Spominja se sicer, da je bila na začetku zelo konfliktna. Pravi, da jo je vznemirjala stigmatizacija, ki je je bila zaradi svojega

brezdomnega položaja deležna s strani nekaterih zaprtih žensk, a se je sčasoma umirila, zadnje leto pa je izkoristila za zdravljenje odvisnosti od drog. Temu so botrovale spodbude socialnih delavk, poleg tega pa je kot spodbudno okolje za zdravljenje dojemala tudi zapor sam: *»To da si zaprt, ne. Da ne morš nikamor, da nimaš svobode, je vseen boljš, kokr če si zuni, k pol, k si, si bolj izpostavljen, pa greš, te mal zakrivi, pa že iščeš drogo, tm pa ne. Tm pa ne.«* Zaradi uspešnega 'očiščenja' – pravi, da je prenehala celo z jemanjem substitucijske terapije – je dobila predčasni odpust in je zapor lahko zapustila en mesec pred predvidenim koncem kazni. Ob odpustu ni imela zagotovljene varne namestitve, a tega problema niti ne naslavlja direktno; pravi le, da se je zaradi strahu pred takojšnjim zdrsom nazaj v odvisnost odločila za vstop v reintegracijski program, ki bi ji s svojo strukturo in pravili to onemogočal.

Rezidenčni reintegracijski program

Kot rečeno, se je Petra iz zapora odpravila v enega izmed rezidenčnih reintegracijskih programov, ki bi ji omogočal boljše pogoje za vzdrževanje novonastale abstinence, saj je cesta, kamor bi se sicer vrnila, izrazito ogrožujoče okolje: *»Hotla sem, da še mal podaljšam, ne, k sm se bala, da ne bom pršla vn, pa se ga takoj zadela.«* Pravi, da je tja šla precej sproščena, saj je vedela, da lahko program zapusti, če ji ne bo všeč, kar je po 14-ih dneh tudi storila. Pojasni, da se je za odhod odločila predvsem zaradi tega, ker so od nje pri pogovornih skupinah pričakovali aktivno sodelovanje in ker se ji je to ob sočasnem navajanju na življenje po odpustu iz zapora, ki da je bilo izziv že samo po sebi, zdelo še posebej utesnjujoče.

Program je zato zapustila z mislijo: *»Jst morem it svoje življenje naprej, zdj pa upam, da bom močna, da ne bom šla po drogi!«* in se prvič po več kot treh letih vrnila v Ljubljano, kjer je v trgovini spoznala zdajšnjega partnerja: *»Je reku 'prid do mene na joint' in evo, to traja že en let. Kot da je usoda hotla, da me ne. K jst sm mela namen pivo kupt, pa it na Metelkovo žurat. Kje pa bi prstala, pa ne vem. Nč dobrga pomoje ne bi blo.«* S tem Petra svojo pripoved o poteh skozi institucije zaključila. Pred časom je sicer zaradi neudeleževanj na geografsko precej oddaljenih obravnavah, povezanih s preteklo zaporno kaznijo (z odvetnikom je vložila zahtevo za varstvo zakonitosti) za nekaj dni pristala v priporu. Tega dogodka sama od sebe ne omenja in zanj vem iz drugih pogovorov z njo, zato sklepam, da na njej priprtje ni pustilo večjih posledic.

Sara

V grobem bi lahko rekli, da je Sara brezdomstvo podedovala. Da bi trditev lahko razložila in bi se razlago prebralo s čim manj zapletanja, sem si za vse družinske člane izmislila imena, ki pa jih kasneje v povzemanju pripovedi ne uporabljamo več, saj za to ni potrebe. Torej: Sarin dedek se je Anji, Sarini mami, ki je za vikende prihajala domov iz nekega vzgojnega zavoda, odrekel zavoljo nove partnerke, ki ni želela imeti stika z njo. Ker je Anjina mama s svojimi starši živela v tujini, je Anjo pod okrilje vzela družina njenega takratnega fanta Borisa, s katerim se je spoznala v zavodu. Še v času, ko sta bila oba v zavodu, se je Anji in Borisu nato rodila Sara, za katero pa nista zmogla skrbeti, zato sta jo posvojila Borisova starša, ki sta pred tem ob vikendih skrbela tudi za Anjo: *»Me mat ni mogla met, k sm ji padla na glavo iz mize, pa me je kr pustila, pa šla, pa take fore. Pa tolkla sta se pa to in je enkrat blo konc tega, pr dveh letih in je šla in sta me posvojila ata pa babi.«* Sara je tako zaradi kaotičnih razmer v svoji primarni družini odraščala z babico in dedkom, ki sta skrbela zanjo, z njimi pa sta živela tudi njuna sinova, torej Sarin oče in stric. Njena zgodba se zaostri na točki, ko ji je umrl dedek, Sara je imela 11 let: *»Pol je pa ata umrl, pa je to začel še bolj slabš bit vse. Takrat se je sploh začel. Ja, k sta fotr pa stric babi, a veš, pol je pa še babi raka dobila isti mesec, k je pokopala ata, je*

zvedla, da ma raka na grlu. In je bla čist v kurcu in sta jo nafukala, da je prodala trosobno stanovanje.» Sledila je selitev v manjši kraj v Sloveniji. Sara z obžalovanjem a hkrati s ponosom pripoveduje, da je selitev spričo oddaljenosti od Ljubljane bistveno otežila in kasneje onemogočila njeno športno udejstvovanje, pri katerem je menda blestela in v katerem jo je po njenem mnenju čakala lepa prihodnost: »Ja, sam to sem prosila, če lahko se vozim iz (manjše mesto) na to. Pa sj sm mal okol pohajala pa to, sam vse drugo sem v šport vložila, v šport dala.«

Pove, da je že takrat občasno prespala zunaj v mestu, saj se je želela izogniti nasilnim izpadom očeta, ki da se je, ko je bil pod vplivom drog, popolnoma spremenil: *»K vem, da to ni bil on, da to je pač droga nardila mu, k je bil res čist drug. K je tud dilal a veš, velke količine, po kile pa to in valda, da je tud sam pol. Ampak pravm pa to, da se je čist spremenu in me je enkrat tok razbrcal, da mi je zlomu nos, dve rebri, jezik sm si pregrizlna, nos mi je zlomu, pa padla sm v komo, osem ur sm bla v komi.«* V tem času je tudi sama začela uporabljati droge in medtem ko je kasneje na ulici zaradi očeta, ki so ga poznali lokalni dilerji, sama težko prišla do heroina, teh težav nikoli ni imela s travo in kokainom, ki da ju je včasih dobila kar od svojega očeta: *»Travo sem začela kadit pr 11-ih. Moj fotr je dilal a veš, on men nikol ni dal heroina, edin kokain pa travo.«* Ko jo je pri 12-ih posilil stric, je Sara dokončno pobegnila in zares začela živeti na ulici. Domov se je včasih prihajala tuširat, občasno pa se je vračala tudi po pobegih in odpustih iz številnih institucij, ki so zaznamovale naslednjih nekaj let njenega življenja.

Sara pove, da na cesti ni bila zgolj v Ljubljani: *»Bla sem tud v drugih krajih, ko sem hodila. Bla sem po celi Sloveniji.«* Ko jo povprašam o spanju zunaj, se spomni mraza: *»Ja pizda, mraz je, kurba. Enkrat sem si zapomlna, da je -18, pizda.«* Sicer pojasni, da bi v zameno za seks večkrat lahko spala pri raznih moških, a na to ni pristajala, zato je največkrat kar sama s psom spala v bazah: *»Pa tko dostkrat bi lahko prespala, pa nism hotla, zarad tega, k bi pol mogla fukat dat mu al kj tacga in pol rajš nism spala in sm rajš šla vn spat in sm spala, ne vem, včasih tud kr na klopci. Al pa v bazah, največkrat v bazah,«* ki so bile različno dobro ohranjene: *»Kkšne so ble nove bajte, čist opremljene notr, ene so ble pa ful stare pa še clo nevarne.«* Pri 14-ih se je Sara s ceste umaknila k svojemu takratnemu, precej starejšemu partnerju in je z njim živela, dokler ni čez štiri leta šel v zapor, sicer pa je precej časa preživela tudi v institucijah kot so mladinski krizni center, zavodi in stanovanjske skupine, pa tudi psihiatrija in Center za zdravljenje odvisnih od prepovedanih drog.

Sara je že pri 12-ih posegla po heroinu: *»Dvakrat sm snifala, pol sm se pa že zadela«* in tekom najinega pogovora večkrat zelo jasno pove, s kakšnim namenom je droge uporabljala: *»Zarad te bolečine tuki (z roko pokaže na prsni koš) notr. Kar so mi naredl v življenju vse,«* ter *»In sm mogla to bolečino, kako se reče, ublažit, no. Anestezirat.«* Poleg težkih izkušenj, ki jih je preživela, preden je pobegnila od doma, je nasilje in hude spolne zlorabe doživljala tudi kasneje, Sara pripoveduje, da je takrat imela 13 let: *»Me je en tip prodal in me je tko v avto porinu in sta me dva tipa odpeljala in pol so mi skoz sledil in vedl, kje sm doma. In so me po pet ljudi na dan posilil, pa me čist raztrgal pa vse.«* Pove tudi, da je enkrat slišala njihove pogovore, ko so kovali načrte, kako jo bodo prodali v Italijo, in opiše svoj pobeg iz kočice, kjer so se nahajali: *»In rečem 'grem sam na wc' in sm začela bosa tečt, pa tle (pokaže na prsi), sem mela sam eno ruto tako zavezano okrog, pa eno miniko, pa začnem bosa tečt čez njivo.. In pridem do enga taksija in ga prosim, če me sam nekam pelje, v eno gužvo in me je posedu takoj, pa mi dal deko, pa me peljal v center.«*

Sara pripoveduje, da je v spremstvu socialne delavke sprožila prijavo enega od posilstev, a da ne razume, zakaj policija ni ukrepala: *»Pa sem šla k ginekologinji, me je peljala socialna in je*

najdla pet različnih vzorcev v men. In prjavit sva šli na policijo pa to, sam ne vem zakaj je kr vse poniknl« in »Pa zakaj ni noben naprej nč ukrepal pol, če sva dale prijavo, pa vse. Pa če so ble vidne poškodbe.« Poleg tega Sara našteva še številne druge slabe izkušnje, ki jih je tekom življenja na cesti imela s policisti in zaradi katerih je sčasoma popolnoma izgubila zaupanje v institut policije:

»Sm mela 12 let in pride policija ob treh zjutri in me tko rukne z nogo, če sem še živa. Sm si rekla 'o, zdj me bosta na postajo peljala, pa čaj pa to mi dala'. Kaj, sam popisala sta me. Vidla mojo letnico, pa čau, hvala lepa, nasvidenje. Pa zmrzn al kaj. -18 je, človk.«

»Policija, to so me kr šlatal pa take stvari. Pa kok brezobrazni pa nesramni, pa kr (zdajšnjemu partnerju) je en reku, tud k me tko pozna 'a zdj jo pa ti prodajaš?' pa take.«

»Pa glih tle bi mogu met manire, pr policiji pizda, pa zaščitit, ne pa za rit mi tko šlatat, 'o, rit maš pa dobro, rit'. K me je, k sm ušla iz zavoda, pa me je dubu. Pred mlajšimi unimi, načelnik. Pa kaj je to, normalno al kaj? A veš, men so se take stvari tok zasidrle v spomin, pizda, nikol ne bom pozabla, no.«

Boleča in aktualna tema za Sara je tudi ločenost od svojega osemletnega otroka: »Zarad otroka sem se najbolj, tko, mi je najbolj težko sploh govorit. Zato ker to še zdj se dogaja in še zdj trpim, pa zato mi je težje to govort.« Z opisom težav začne v porodnišnici, kjer je imela občutek, da jo je medicinsko osebje na oddelku šikaniralo zaradi njenega položaja (metadonska terapija, itd.): »So tok grdo delal v porodnišnici, so tko grdi bli do mene, pa niso mi ga hotl dat. ... Uglavnem zlagal so se, da se nism zbudla, da nism nahranla otroka.« Zgodba je dobila takšen epilog: »In pol so se družno pršl opravičt. 'Ja, veste, smo tko naredl, se nam je zdel prou, k a veste, drugi niso taki, tko drgač.' Pa čak, kaj, boš mene metala v isti koš al kaj.« Sčasoma je z otrokom lahko zapustila porodnišnico. Prepričana je, da sta s partnerjem zanj lepo skrbeli: »K sva res lepo skrbeli zanjega, pa vse,« a ker sta pred šestimi leti izgubila stanovanje, sta otroka oddala v zavod, misleč da bodo ločeni zgolj za čas akutne krize, torej dokler ne rešita stanovanjskega problema: »Jst sm poklicala, da nimava stanovanja, jst ga ne morm na cesto pelat. ... In sva ga mogla dat v Palčico in pol mi ga nazaj niso dal. 'Ja, zdj bosta mogla pa, da nazaj pride, pa vse, pa tole, pa tole, pa to.' 'Pa kaj je z vami? Če je blo do zdj, vas ni blo'.« O pogojih, ki bi jih morala izpolnjevati, mi ne pripoveduje, a pove, da ga do danes nista dobila nazaj, trenutno pa jo obremenjuje tudi pomanjkanje stikov, ki se pomeša z jezo, usmerjeno na rejniško družino oziroma CSD: »In sem tok jezna, ko ga nisva nazaj dobila in zdj bo kmal dve leti, kar ga ne bom vidla. Nočjo ga prpelat. Prej so ga skoz vozil, zdj pa kao ne morjo. A se zajbavate? Kot prvo zdj sploh nočem pridt, to je ena stvar, druga stvar pa dj ne me jebat, no. Dva avta mate, jst nimam pa nč.«

Mladinski krizni center

Sara pove, da je z 11-imi leti začela begati od doma, njena pot skozi institucije pa se začne v mladinskem kriznem centru, kamor se je v obdobju naslednjih nekaj let večkrat zatekla pred razmerami doma in spanjem na ulici. Točnega števila, kolikokrat se je tja umaknila, se ne spominja, pove pa, da je v kriznem centru večkrat lahko ostala dlje od predvidenih 21 dni. Razen odhoda, ko so jo iz kriznega centra premestili v stanovanjsko skupino za mladostnike, okoliščin ostalih posameznih odhodov ne navaja. Ker Sara v nadaljevanju v povezavi z večino ostalih insitucij opisuje številne konfliktna situacije, predvidevam, da bi, če bi do navzkrižji s pravili institucije pogosto prihajala tudi v kriznem centru, to omenila tako, kot to brez zadržkov omenja v ostalih primerih. Na podlagi tega in na podlagi njene izjave, da je v kriznem centru večkrat lahko ostala tudi po izteku omejenega obdobja, sklepam, da morda izkušnje bivanja v

kriznem centru niso bile v tolikšni meri zaznamovane s konfliktnimi situacijami in se niso končevale z izključitvami.

Vzgojni zavod in stanovanjska skupina

Ker je bilo njeno domače okolje izrazito nespodbudno in ogrožajoče, so Saro v sedmem razredu namestili v enega izmed vzgojnih zavodov. Sara pove, da je iz zavoda pogosto pobegnila, a ne pojasni, za kakšne pobege je šlo; če so bili krajše narave (na primer nočni pobezi, zaznamovani z uživanjem psihoaktivnih substanc in žuranjem) ali so trajali dlje časa in jo je iskala policija, kot je to v primerih mladoletnikov na begu iz zavodov v navadi. Bivanje v zavodu ni trajalo dolgo. Pravi, da je tam ostala zgolj nekaj mesecev, saj so jo kršitve sčasoma pripeljale do izključitve: *»Sem jim razbila ne vem kok vrat pa štekerjev in k je babi pršla, so rekl, da ne smem več tm v šolo hodt in da moram plačat vsa vrata pa štekerje.«* Zavod je zapustila v spremstvu babice, zato predvidevam, da se je z njo za nekaj dni vrnila domov, nato pa sčasoma spet pobegnila v Ljubljano.

Iz istih razlogov poroča tudi o namestitvah v dve stanovanjski skupini: *»To je bla ta stanovanjska skupnost, za mladino, k nimajo kje bit.«* V prvo so jo premestili iz kriznega centra, v povezavi z njo pa se spominja predvsem pravil, ki jih je morala upoštevati in za katera pravi, da so bila nesmiselna. Pojasni, da je bila navajena drugače in ni pričakovala, da lahko svoje navade spremeni, niti ni čutili, da bi to želela: *»Da boš do 10h šel spat. Kako no, dj no. A veš kaj, mene je moj fotr sred noči zbudu v 4. razredu, da sem ga z avtom peljala, k si je nogo zlomu in sm bla čist zaspana zjutri. Ponoč je prazna cesta, sam sm bla še tok mejhna, da nism vidla pa sem mu v naročju sedela, pol je pa on menjal, jst sm pa volan pa gas držala, k ni mogu z nogo. Jst ne morm upoševat njihovih for, no. Jst sm bla drugač navajena. ... Čist bedna pravila. K nimajo nobenga smisla, da te bodo kj navadl al pa neki.«* Na podlagi povedanega domnevam, da je stanovanjsko skupino kmalu zapustila in se, kot v sorodnih primerih, vrnila na ulico.

Drugič so jo namestili v stanovanjsko skupino izven Ljubljane. Pripoveduje o tem, da je v bližnji vzgojni zavod vsak dan hodila delati kot šivilja in da je ob tem uživala, dokler ji na neki točki niso prepovedali prihajati, saj so njene ogorke jointov, ki jih je med pavzo kadila, pobirali in kadili gojenci zavoda. Sara poroča, da je po izgubi možnosti šivanja ponoči pogosto začela uhajati iz stanovanjske skupine: *»Pol sm pa vsako noč skor vn ušla, pa šla žurat pa to, pa sm nazaj čez okno pol zlezla, sam sm bla ene parkrat tok pijana. Enkrat, da sm se kr not med peril ulegla, k nism mogla naprej. So me iskal, iskal in pol me najdejo not med perilom odspodi (smeh).«* Predstavljam si, da je z izgubo obveznosti, ki jo je rada opravljala, izgubila vir zadovoljstva, pa tudi neko strukturo, ki ji je osmišljala dneve, kar je negativno vplivalo nanjo, saj pojasni, da je bila nato iz stanovanjske skupine sčasoma izključena. Kot dogodek, ki je sprožil izključitev, je navedla pretep s sostanovalko in predoziranje s heroinom, ki je pretepu sledilo: *»Pol pa pač sm mogla it. (Kam?) Jah, kamorkol. Ven. (Znajd se naprej?) Ja. Nism mela nč.«* Pojasni, da se je vrnila v Ljubljano, na cesto, na podlagi njene pripovedi pa sklepam, da pomanjkanje namestitve oziroma vračanje v kaotične razmere ni bila dilema ali vprašanje, ki bi obremenjevalo pristojne v stanovanjski skupini.

Psihiatrična bolnišnica

Čas po izključitvi iz zavoda in s tem morda že ozadje prve hospitalizacije na psihiatriji Sara opiše z naslednjim dogodkom: *»In pol je šla babica na socialno in je rekla, naj mi zrihtajo eno ustanovo, da ne morem bit doma, že zarad strica, k me je posilu pa to in je rekla 'ja ni ustanove*

zanjo, ni v Sloveniji ustanove'. Pri 12 letih kao ni ustanove zame, edin Polje, ja, to je rekla. Čak kakšno Polje no, kaj je z vami pizda? Ne morš otroka, zato k ga nimaš kam dat, v Polje dat, pizda.« V skladu z okoliščinami preteklih izkušenj trditev socialne delavke, da v Sloveniji, razen psihiatrije, ni ustanove, ki bi bila za primerna za Saro, razumem kot to, da so Saro prepoznali kot neukrotljivo in preveč konfliktno ter da so mnjenja, da jo lahko umirijo in zadržijo zgolj v Polju, kjer za to razpolagajo s posebnimi prijemi.

Sara poroča, da je bila pri 12-ih nato res sprejeta na odrasli oddelek psihiatrije, a iz njene pripovedi ni razvidno, kako kmalu po obisku na Centru za socialno delo je hospitalizacija sledila in kaj jo je dejansko sprožilo. V povezavi z njo sicer omenja motnje hranjenja, a bolj v kontekstu premestitve iz odraslega oddelka na oddelek Pediatrične klinike na Vrazov trg, kjer je vključena v Bolnišnično šolo končala 8. razred. Spominja se, da je v tistem času morala jemati zelo močna zdravila. Ne ve več, zakaj točno so jih ji pripisali, pojasni pa, da so močno vplivala na njene kognitivne sposobnosti, saj je komaj opravila šolske obveznosti. Da mora jemati tako močna zdravila, je na neki točki zmotilo tudi njenega očeta, ki je prišel na obisk. Sara poroča, da jo je zaradi tega takrat brez privoljenja zdravnikov na lepem odpeljal iz bolnišnice: »Pol je pa fotr znorel enkrat, k je prišel, pa je reku 'dj obuj se, gremo. Kr povsod ti slina teče'. Je rekla una 'ne, ne smete.' 'Kaj ne smem?' je reku, 'no glej zdj, ko jo bom res odpelu' in sm se obula in me je odpelju iz bolnce.«

Kasneje je bila kot najstnica Sara na odraslem oddelku psihiatrije hospitalizirana še večkrat. Pravi, da so ji postavili več različnih diagnoz, ki jih sama zavrača oziroma jih je zavračala: »Enkrat, da sm psihotična, enkrat, da mam tole shizofrenijo. Da mam psihotično shizofrenijo. Kr neki so se zmišljeval. Še sami niso vedl, a veš,« sicer pa čas, ki ga je preživela na psihiatriji opisuje kot: »A dj, grozn, grozn.« V spominu so ji ostale številne, če parafraziram, grozne izkušnje; opisuje doživljanje privezovanja: »So me privezal notr v Polju, sm bla en dan privezana in sm mogla scat v plenico. Vse me je srbel pa se nism mogla popraskat,« skorajšnje prejemanje injekcij z napačnimi zdravili in prejemanje elektrošokov pod pretvezo, da gre za slikanje možganov. V povezavi s tem Sara večkrat poudari, da so ji ob tem lagali: »Mislm, ne zastopm, res. Lažejo ti v faco, pizda,« zaradi česar predvidevam, da jo je (morda bolj kot samo prejemanje elektrošokov) motila infantilizacija, ki je je bila deležna s strani osebja.

Okoliščin vseh odpustov ne opisuje, pove pa, da je ob neki priložnosti s psihiatrije pobegnila in bila s tem menda prva ženska, ki je ušla iz zaprtega oddelka v stari vojašnici, na kar je še posebej ponosna. Pojasni, da se je skrila v bližnji stanovanjski blok, kjer je naletela na neznance, ki so jo za nekaj ur sprejeli v svoje stanovanje, kjer se je lahko okrepčala in preoblekla, nato pa zbežala dalje.

Center za zdravljenje odvisnih od prepovedanih drog

Sara poroča tudi o najmanj treh odhodih na bolnišnično zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog. Prvič se je na zdravljenju uspešno 'očistila' drog pri 14-ih, a navaja, da je po odpustu takoj zapadla nazaj v odvisnost, saj se je vrnila na ulico. Kasneje je na lastno željo na zdravljenje odšla še najmanj enkrat, dobri dve leti kasneje. Pojasni, da je bila takrat za zdravljenje motivirana zaradi želje po družinskem življenju s partnerjem, pri katerem je v tistem času živela: »Pa ja, pizda, ful je blo težko, sam hotla sem, a veš. Imela sm kkšn cilj. K sm bla zaročena z unim tipom v (manjšem mestu), ne k sm živela neki let. Pa sm hotla met otroke.« Zdravljenje je dokončala in se po odpustu vrnila k partnerju, pri katerem je ostala dokler ni bil obsojen na prestajanje zaporne kazni, s čimer se je njuno razmerje končalo, Sara pa se je vrnila na cesto v Ljubljano. Zatem je na zdravljenje odšla še enkrat, zadnjič, saj pravi, da od določenih

drog (denimo od heroina) abstinenco uspešno vzdržuje že 15 let. V času zadnjega zdravljenja je bila Sara že v razmerju s svojim sedanjim partnerjem, iz kasnejše pripovedi pa lahko razberem, da sta skupaj večkrat najemala sobo ali stanovanje. Čeprav sama okoliščin po zadnjem odhodu z zdravljenja ne omenja, sklepam, da se je vrnila v manj kaotične razmere kot poprej.

Pripor

Sara pove, da so jo v poznih dvajsetih priprli zaradi incidenta, ko se je na veterinarski kliniki na domnevno krajo denarja, namenjenega za ceplje psa, odzvala s fizičnim nasiljem do zaposlenega. Policisti so jo odpeljali naravnost v Zavod za prestajanje kazni zapora Ig, kjer se pripor sicer izvršuje s sklepom sodišča, ob prihodu pa so ji kot dodatno obremenilno okoliščino za priprtje navedli neplačano položnico. Sara se odhoda spominja takole: *»In pride policija in me odpelje in prav 'ja, itak moraš it v zapor, ne greš domov, greš kr direkt na Ig'. Sm rekla 'o fak, zakaj? Ne me fukat no.' ... In pol pridem tja in je blo zarad ene položnice,«* iz njene pripovedi in iz obnove telefonskega pogovora, v katerem je šokirana klicala partnerja, da mu pove, da je ne bo domov, pa je razvidno, da je bila nad strogostjo ukrepa oziroma nad odhodom v pripor presenečena. V pripovedi, dotikajoč se kratkega časa, ki ga je tam preživela, Sara najprej našteje nekaj konfliktnih situacij, v katere se je zapletla, nato pa pojasni, da je po dveh dneh zaposlena potrdila njeno domnevo o nepotrebnosti priprtja. Temu je po vikendu sledil odpust, skupaj je v priporu preživela štiri dni, celotno izkušnjo pa zaznamuje precejšnja mera nejasnosti, a ne zavoljo Sarine pripovedi. Sklepam, da je šlo za napako v sistemu, ki so jo nato po hitrem postopku rešili, čemur so morda botrovale tudi konfliktni situacije oziroma nek nemir, ki ga je Sara s sabo vnesla v pripor.

Antideložacijski program kot mehka institucija

Sara kasnejših odhodov v institucije ne omenja. S partnerjem sta pred nekaj leti s strani Mestne občine Ljubljana v najem dobila bivalno enoto – namestitev, namenjeno začasnemu²⁹ reševanju stanovanjskih potreb socialno ogroženih in na podlagi drugih informacij, povezanih z mojim delom v Društvu Kralji ulice (npr. email korespondence), vem, da sta s partnerjem vključena v program antideložacije. Program antideložacije, ki poteka v okviru Društva Kralji ulice, nudi podporo pri ohranjanju bivalne enote tistim posameznikom, ki jim zaradi kršitev (npr. zaradi neprimerne rabe, kopičenja dolga stroškov najema, konfliktov s sosedi) grozi izguba le te. Čeprav ne gre za rezidenčni program ali institucijo, kot sem jih obravnavala pred tem, bi morda lahko program zaradi zasledovanja nizkopražnosti (da za vključitev ni velikih omejitev/pogojev) na eni in naslavljanja področja bivanja na drugi strani, prepoznali kot neke vrste mehko institucijo. Sara o izkušnjah z vključenostjo v antideložacijski program sicer ni govorila, sama pa razen tega, da sta s partnerjem vanj vključena, ne razpolagam z nobenimi drugimi informacijami o tem. Predvidevam, da programa ni prepoznala kot takega oziroma ga ni povezala z ostalimi institucijami, morda pa je bila zadržana zaradi moje dvojne vloge, saj vem, da me dojema kot del društva in o tem morda z mano ni želela govoriti.

Katja

Iz Katjine pripovedi izvem, da je odraščala z dvema starejšima bratoma. Njeni spomini nanju segajo vse do njenega petega leta starosti, ko se spomni, kako ju je posnemala: *»Pol sm hotla*

---

²⁹ Bivalne enote sicer za mnoge postanejo trajna oblika bivanja, saj si zaradi različnih razlogov ne zmorejo sami zagotoviti varne namestitve, za več glej Dekleva (2013).

lulat k moj brat,« pripoveduje pa tudi o besednih igrinah pred spanjem, zaradi katerih se je ob bratu počutila varno. Kasneje se spominja skupnih nočnih partij taroka, občasno pa niza tudi polno drugih spominov odraščanja z njima, ki pa jih sama žal ne razumem, saj temeljijo na Katjinih asociacijah in so fragmentirani.

O odnosu s staršema Katja ne govori s tako naklonjenostjo kot o odnosu z bratoma: *»Sploh se nisem niti hotla roditi, čist tko by the way. Nisem bla narjena, zaželena al pa kj.*« Pove, da jih je mama zapustila, ko je bila Katja stara 11 let. Odšla je delat v sosednjo državo, in pravi, da sta z očetom ostala sama, zato sklepam, da sta bila brata toliko starejša, da sta bila takrat že na svojem. Čez nekaj let se je mama za nekaj časa vrnila v Slovenijo, nato pa sta se v sosednjo državo odpravila oba z očetom. Katja pove, da je takrat ostala sama, kasneje pa se s svojo pripovedjo za nekaj časa ponovno umesti k očetu in mami v sosednjo državo.

Poleg prve izkušnje brezdomstva, ko je pri 16-ih sama ostala v Sloveniji, Katjino življenje zelo zaznamujejo dejanja njenega očeta, ki je bil pedofil. Oče in mama sta v sosednji državi, kjer sta po novem skupaj živela, vsak večer v varstvo sprejela deklico, katere starša sta delala v nočnem času. Katja pove, da je oče to deklico posiljeval tri leta in zdi se, da to ni osamljen primer, saj mi je naštel še druga dekliška imena in to pospremila z naslednjim stavkom: *»Ja, hoho, a veš kok jih je. Sj veš, kakšni so pedofili.*« Ni jasno, kakšno vlogo je pri vsem tem odigrala mama. Katja je prepričana, da se je zavedala, kaj se je dogajalo, še več; poimenuje jo pedofilija, saj meni, da je vse skupaj opazovala. Situacija je bila bizarna tudi na sodišču, saj Katja pravi, da je mama od nje zahtevala, naj se opraviči žrtvam v imenu svojega očeta: *»K je moja mt pršla do te ženske hčerke, je rekla men, naj se jst opravičm. Ker se je ona njemu nastavljal. Da se je devetletnica nastavljal ne vem komu.*« Oče je bil zaradi posilstev mladoletnic namreč obsojen na osem let zapora, česar Katja do danes ne razume in zdi se, da jo je to prizadelo: *»Osem kratkih pofuk-, a veš kaj mene zanima, kako morilci lahko dobijo 25 let, pedofili pa pet, šest, sedem, deset največ? A mi lahko razložiš? Kako je to možn?«* Na neki točki je nato umrl zaradi pljučnega raka. Ker je na nek način vsemu tudi sama prisostvovala: *»Srečam fotra na gruntu in mi tam podaja (deklico, ki je bila posiljena). A veš kok je blo men hudo,*« sklepam, da jo je to travmatiziralo in na njej pustilo posledice: *»Sam k mi je fotr pedofil vse vzal, tko da sem na socialki,*« ki jih na različne načine blaži še danes.

Njeno življenje je zaznamoval tudi samomor enega od bratov. Na neki točki – Katja dogodka ne umesti na časovnico – je brat storil samomor, skočil je z gradu. Iz Katjine pripovedi je razvidno, da je imel težave z drogo ter da je prejemal denarno socialno pomoč; torej je vsaj delno bil podobne boje kot ona. Na podlagi nekega drugega pogovora z njo se mi dozdeva, da je v času, ko je bila sicer na cesti, občasno živela pri njemu. Sama se sicer njegovega samomora spominja po tem, da je čistila njegovo sobo, čeprav soba ni predstavljala prizorišča dogodka: *»Zarad tega, ker je bil junkie in se je prbijal in jst pojma nimam, kako je ta kri pršla v steno. Jst sm to mogla pucat.*«

Pri opisih življenja na cesti se mi zdi Katja zelo zadržana, večkrat jasno pove le, da ji cesta predstavlja svobodo: *»Na cesti, cesta je zame... Ti ne veš, kaj je zame cesta. Sam zdj sm že tok stara, da mi bo en eno opleskal, 'pr teh letih ti ne boš to, un, tretje'. To ni res. Cesta je zame zakon, to je zame svoboda,*« saj da je lahko počela, kar je želela: *»Če sem hotla spat, sem spala, če sem se hotla drogirat, ...*«

Informacije o spanju, strategijah preživetja in dogodkih, ki so se ji zgodili na ulici, pogosto uspešne razbrati šele posredno, ko je pripovedovala o čem drugem. Ko denimo razlaga, kako je spoznala svojega partnerja, ugotovim, da je večkrat spala zunaj na Metelkovi: *»... da sm jst*

spala, kokr revna 40letnica, kje drugje kot pa na Metelkovi,« med opisovanjem spora z očetom pa izvem, da je na neki točki najemala tudi svoje stanovanje: »Jst pa tko njega gledam 'dj mi čik, pičkatimaterina, a veš kje jst spim, nism jst zdj tle pr teb doma'. (Kje si pa spala?) V svojem stanovanju.« Neposredno izvem le, da je občasno spala pri moških, pri čemer ozadja razmerij ne razloži: »K sm pr tipih spala, so mi zmeri govoril, kaj je najbolj zame,« a namiguje, da je v preteklosti za doseg ciljev, večkrat uporabila svoje telo: »Jst se znajdem zlo, zlo hitr. Glej kakšna sem (pokaže na telo). Dobr, še dvajset let več, ne.«

Jasneje pripoveduje o izkušnjah nasilja, ki jih pospremi s fragmentiranimi spomini in asociacijami na dogodke, a ker slednjih ne razloži natančneje, si lahko možne povezave zgolj zamišljam: »Grem jst kao k prijatlom na kofe. In delajo z mano kar hočejo, sploh me ne spoštujejo, nč. Recimo brat me je posilu, njen, k je tok dobra. Srno so kuhal, pa so mi govoril, da to ni prav. Pa drug brat me je pol še posilu.«

Preko izkušenj nasilja se dotakne tudi uporabe drog: »Sam je sranje blo to, da sem bla ful luštna, pa pač k sm bla na horsu so me lahko šlatal, drugač pa ne.« Pove, da je takrat uporabljala travo, kokain in heroin. Na vprašanje, kako je doživljala zlorabe, odgovori, da ji je pomagal zlasti heroin: »Nism čutla. Če nimaš tega, nimaš unga.«

Kasneje omeni, da je se ukvarjala s prostitucijo: »A veš, k se ful drogiraš, pa prodajaš« in opiše začaran krog, v katerem se je znašla: prostitucijo je prakticirala, da je financirala svojo odvisnost, uporaba drog pa je bila nujna, da je lahko preživela na cesti: »Zato, da sm se prbijala, da sem preživela.«

Na vprašanje, kaj ji je pomagalo v času, ko je bila na cesti, odgovori sledeče: »Droga. Narava. Mati narava. Dj ne uletavat.« Ob zadnjem stavku, ki ga zares razumem šele, ko intervju transkribiram, pomislim na najin pogovor dobro leto nazaj, v katerem mi je povedala, da večkrat sliši glasove. Stavek 'dj ne uletavat' mi tako da misliti, da je tudi tekom najinega pogovora morda slišala glasove in jim je na ta način odgovarjala.

O alkoholu, za katerega mi je ob več drugih pogovorih potožila, da ima probleme z njim, govori zgolj v kontekstu posameznih dogodkov: »Napijala sem se ga, kot ponavad, vse tko, kot more bit. In jst se ga napijem, zažgem skor celo bajto,« predvsem pa v zvezi z zdravljenjem, na katerem je že večkrat bila in na katerega se v bližnji prihodnosti spet odpravlja: »Grem v pondelk, v Polje. Bom šla zarad alkohola.« Večje teže mu v tem pogovoru ne pripisuje.

Psihiatrična bolnišnica

Katja pripoved o izkušnjah z institucijami začne z opisom prve hospitalizacije na psihiatriji. Pove, da jo je tja odpeljala mama po tem, ko je doma pijana povzročila požar, vse skupaj pa se je dogajalo v sosednji državi, v času, ko je tam živela tudi sama: »Napijala sem se ga, kot ponavad, vse tko, kot more bit. In jst se ga napijem, zažgem skor celo bajto. Pride moja mami in tko 'bajto si zažgala'. In jst tko njo gledam 'aja?' in me je odvlekla v psihiatrijo.« V spominu na to hospitalizacijo ji ostane predvsem možnost malic oziroma prigrizkov v večernem času, češ da na slovenski psihiatriji te opcije ni, sicer pa pove, da je po parih dneh bolnišnico zapustila. Pravi, da se je zlagala, da je njen oče doživel srčni infarkt in da je odšla nazaj domov, ni pa jasno, ali je pri tem imela v mislih vrnitev v Slovenijo ali vrnitev k mami v hišo, kjer je zanetila požar.

Na podlagi anketnega vprašalnika, ki je bil instrument kvantitativnega raziskovanja za potrebe te naloge, izvem, da je Katja na psihiatriji na neki točki preživela več kot tri mesece, a o tej hospitalizaciji v pogovoru ne pripoveduje. Omeni sicer poskus samomora, po katerem jo sosedje odpelejo v Polje, ki pa se, kot razumem, ni končal s hospitalizacijo, saj nakaže, da so jo takoj poslali domov: »*Una mene debel gleda in pač 'tlele maš flajštr' in domov poslala. 'ja, prav'.*«

Varna hiša za uživalke nedovoljenih drog

V povezavi z enim od dveh odhodov v varno hišo za uživalke nedovoljenih drog Katja omeni shizofrenično epizodo in partnerja, a ker dogodka ne razloži natančneje, povezava med odhodom v varno hišo, omenjeno epizodo in partnerjem, zame ostane zabrisana. Naposled pojasni, da je v varno hišo šla zaradi sebe, ker je želela: »*Da bi bilo idealno,*« na podlagi drugih pogovorov z njo pa domnevem, da se je v varno hišo umaknila pred nasiljem partnerja. Razen tega, da se je tam dobro počutila, o izkušnjah bivanja v varni hiši ne pripoveduje.

Prav tako ne izvem veliko o razlogih, zakaj je varno hišo zapustila. Pojasni zgolj okoliščine zadnjega odhoda; pravi, da je iz varne hiše odšla zato, da se je vrnila k partnerju: »*Zato k mam moža, k ma 500 EUR, ma dnar. Pa naj jst pri njemu doma.*« S tem morda sporoča tudi, da zaradi možnosti bivanja pri partnerju varne hiše, kot nastanitve v izogib cesti, takrat ni potrebovala, a da jo je s tem namenom morda uporabljala kdaj prej.

Bolnišnično zdravljenje od alkohola

Iz drugih zaupnih pogovorov s Katjo vem, da je boj z odvisnostjo od alkohola zanjo pomembna tema, a tokrat je bila do nje zelo zadržana. O posameznih odhodih na zdravljenje odvisnosti od alkohola ne pripoveduje, temveč o zdravljenju govori bolj splošno.

Zanimiv je spodnji izpis, v katerem odgovarja na vprašanje, kako je bilo, ko se je zaradi odvisnosti od alkohola zdravila v preteklosti: »*Zakon. Jst sm mela mir, ljudje pa ne. Jst sm recimo (tišina). Pred enmu, ko govori, da delam zanga, in naj si pol še enkrat rečem, da sem klošar. Še v takero, pizda.*« V luči zavedanja in s spominom na pogovor o glasovih, ki jih sliši, pomislim, da s tem morda opisuje svoje doživljanje časa, ko glasov ni slišala oziroma je 'imela mir' pred njimi ter da na ta način v svojo pripoved vključuje tudi izkušnje slišanja glasov.

Okoliščin odpustov in časa po zdravljenju Katja v pogovoru ne omenja, zaradi dela v Društvu Kralji ulice pa so mi znane nekatere podrobnosti iz življenja po njenem zadnjem zdravljenju. V tistem času je Katja začela redno in zavzeto obiskovati telovadno skupino za ženske, ki jo je Društvo Kralji ulice tedensko organiziralo v bližnji telovadnici. Ker sem kot koordinatorka srečanj skupino obiskovala tudi sama, sva se s Katjo v tem času zbližali, pogovori v telovadnici pa so mi omogočili vpogled v njeno takratno situacijo - po uspešno končanem zdravljenju se je vrnila k partnerju, abstinenco pa je med drugim po njenem mnenju uspela vzdrževati tudi zaradi številnih ostalih športnih aktivnosti, ki jih je prakticirala sama ali s skupino prijateljev.

Proti koncu pogovora Katja naznani, da se na zdravljenje odvisnosti od alkohola ponovno odpravlja v naslednjih dneh. V povezavi s tem našteje nekaj pričakovanj, ki spremljajo prihajajoče zdravljenje, na podlagi povedanega pa predvidevam, da odhoda ne zaznamujejo negativni občutki: »*Upam, da bom dobre frende srečala. Da bom dala mir. Da se bom soočila sama s sabo. Da ne bom (partnerja) prenašala, uro pa pol, tko k ga prenašam, ko smrči, on smrči, a veš, kako smrči.*«

Na začetku pripovedi o zdravljenju odvisnosti od prepovedanih drog Katja nakaže, da se od narkomanov distancira: »*Detoks je detoks. Prideš nekam, hočeš met svoj mir. Sam veš kaj je detoks, to so sam džanksi notr,*« o odhodu na zdravljenje pa ponovno govori precej splošno. Pojasni, da je na zdravljenje šla, ker je želela imeti mir: »*K sm hotla met mir. (Pred čim?) Zato k noben nič nima prav.*« Čeprav ne razloži natančneje, si sama povedano interpretiram na dva različna načina: morda je pri odhodu na zdravljenje šlo za iskanje miru pred glasovi, ki jih sliši, morda pa s tem sporoča, da so jo v zdravljenje prepričevali drugi ljudje in si je z odhodom v institucijo želela zagotoviti mir pred njimi. V nadaljevanju doda še, da je na zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog šla, da bi se uredila, ali kot najprej pojasni sama: »*Hotla sem met cunje, teniske, ful kozmetike, pol sm hotla lasje, kakršne koli so, so dobre, umite, oprane,*« zaradi česar sklepam, da je v tistem času živela na ulici, kjer je vzdrževanje osebne higiene močno oteženo.

Več izvem o razlogih za odhode z zdravljenja. Pravi, da so v ozadju prvega in drugega odhoda konflikti z ostalimi ženskami: »*Glej prvič, k sm šla vn iz detoksa, sm rekla 'pizda, ti si še bl prfuknena kokr jst'*« in »*In ona je mene zagnala vn s sobe, kaj bomo naredl? Taborniki bomo. (In zakaj si šla pol vn?) Ja k me je namorila, pizda. Jst sm šla v miru vn. Itak brez staršev, brez vsega ane, da ne bom komu kj rekla.*« Ker pravi, da ji predčasnega odhoda iz institucije nikomur ni bilo treba pojasnjevati in da je bila brez vsega, predvidevam, da se je vsaj v enem primeru vrnila na ulico. V tem obziru je njen zadnji odhod z zdravljenja drugačen. Odločitev za prekinitve zdravljenja Katja namreč pojasni z: »*Ljubezen je ljubezen, a veš*« in na moje preverjanje, če je z zdravljenja odšla, ker je želela biti s partnerjem, pritrđi. Ni se torej vrnila na ulico, temveč k partnerju, ne pojasni pa, če ji je ob tem uspelo vzdrževati abstinenco oziroma če je to sploh želela, tega pa ne omenja niti v ostalih dveh primerih.

Komuna

V komuno za odvisnike je v (drugo) sosednjo državo Katja odšla z naslednjimi predstavami: »*Sm mislna, da bom žurala. On je reku 'elektrika je notr, hors je notr, vse je notr'. Pridem, ni elektrike, ni horsa, ni nč. Pol smo pa piskal zjutrej.*« Ker v nadaljevanju pove, da je tam ostala čez zimo, predvidevam, da ji je komuna v prvi vrsti predstavljala način, da bi se izognila preživljanju zime na ljubljanskih ulicah in da jo je v tem obziru načrtovala. S tem razumljivo postane tudi njeno pričakovanje elektrike; predstavljam si, da je v času razmišljanja o odhodu pogosto spala v bazah - v zapuščenih hišah, kjer niso imeli elektrike.

Razen tega, da se je v komuni ukvarjala s šivanjem, bivanja tam ne opisuje, po treh mesecih pa je program zapustila in se vrnila v Slovenijo, ob čemer ne pojasni niti razlogov za odhod, niti kaj je vrnitvi sledilo.

3.6.4.1 ODGOVORI NA RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

3.6.4.1.1 RV1: Kateri dogodki so se ženskam zgodili na poti v brezdomstvo?

Niti Petra niti Sara nista odraščali v družini, v katero sta se rodili, in ker sta si njuni poti v brezdomstvo na nek način podobni, ju povzemam združeno. Petra je bila posvojena, ko je imela tri leta, in svojih bioloških staršev ne pozna, Saro pa sta posvojila njena babica in dedek, saj sta bila njena starša zelo mlada in povsem nedorasla vlogi starševstva. Kljub temu menjava družinskega okolja oziroma skrbnikov ni bil garant za brezskrbno otroštvo – obe sta pred

razmerami doma začeli begati v zgodnjih najstniških letih. Zdi se, da je cesta za njiju v primerjavi z domom predstavljala manjše zlo, kar lahko povežem s pomanjkanjem alternativ in krčenjem možnosti izbire, o katerih v kontekstu prepletanja različnih individualnih in sturkturnih dejavnikov za nastanek brezdomstva govorita Razpotnik in Dekleva (2007). Obe si namreč delita izkušnjo podvrženosti nasilju s strani očeta in soočanja z boleznijo pomembnih drugih (medtem ko je Petrina mama bila že dolgoletno bitko z rakom in jo na koncu tudi izgubila, je Sarina babica v tem času šele začinjala svoj boj z boleznijo), pri Sari pa dodatno zaostrijo razmere še očetova uporaba in prepodaja drog ter posilstvo s strani strica. Obe sta v času beganja od doma in soočanja s prvimi izkušnjami brezdomstva zapadli v odvisnost od prepovedanih drog, ki so njuno okrevanje in izhod s ceste močno otežile.

Nina v času odraščanja ne omenja takšnih težkih izkušenj kot njeni predhodnici; otroštvo nasprotno celo označi za najlepši del svojega življenja. V brezdomstvo je korakala po poti heroinske odvisnosti. Kar se je začelo kot eksperimentiranje, je v okolju 'slabe' družbe – fantov, ki so sami uporabljali uporabljali prepovedane droge, prijateljice, ki je z njo delila zanimanje, in starejših dolgoletnih uporabnikov prepovedanih drog – sčasoma preraslo v odvisnost in vplivalo na prekinitev njenega procesa izobraževanja ter začelo krhati družinske odnose. Zdi se, da se Nina sicer vedno znova lahko vrača domov, zato krmari med dnevnim brezdomstvom in občasnimi kriznimi situacijami, ko jo doma postavijo na cesto.

Katjino pot v brezdomstvo zaznamuje zapustitev s strani njenih staršev – sprva se v sosednjo državo zaradi dela preseli zgolj mama, po kratki vrnitvi v Slovenijo pa s sabo nazaj v sosednjo državo odpelje tudi oče. Katja tako pri 16-ih ostane sama, sčasoma pa se tudi ona pridruži očetu in mami v sosednji državi. Odraščala je sicer z dvema bratoma, na kar jo vežejo lepi spomini, zato je samomor enega izmed njiju na njej pustil še večje posledice, še bolj pa so nanjo vplivala dejanja njenega očeta, pedofila. Kljub temu da sama ni bila med njegovimi žrtvami, jo očetova posilstva mladih deklic, ki so bile njemu in mami zaupane v varstvo, na nek način travmatizirajo za vse življenje.

POVZETEK RV1

Na poti v brezdomstvo se pri vseh štirih ženskah bolj ali manj prepletajo številni dejavniki, ki sem jih po Edgarju (2006, v Dekleva in Razpotnik, 2007) obravnavala v teoretičnem izhodišču naloge; prepoznam strukturne dejavnike (na primer pomanjkanje alternativ na stanovanjskem področju), institucionalne (na primer bivanje v rejništvu in v institucijah izvendružinske oskrbe), morda še večjo vlogo pa igrajo odnosni (na primer izkoriščevalski odnosi v otroštvu, izkoriščevalski odnosi s partnerjem) in individualni (na primer boleznijo pomembnih drugih, odvisnosti).

Osrednja nit pripovedi dveh žensk je beganje od doma v najstniških letih; obe sta doživljali nasilje, ena izmed njiju poroča tudi o spolnem nasilju ter o starševski uporabi drog, pred temi razmerami pa sta najprej bežali na ulico. Pripoved prve ženske narekuje odvisnost od heroina, v pripovedi četrte pa prevladuje tema razpada družine ter travmatične izkušnje v otroštvu oziroma v mladostništvu. Sčasoma poti vseh zaznamuje uporaba psihoaktivnih substanc in z njo povezana odvisnost, ki okrevanje ali zgoden izhod iz brezdomstva bistveno oteži.

Ugotavljam, do so vse moje sogovornice brezdomstvo prvič doživele zelo mlade; stare so bile 11 oziroma 12, 14 in 16 let. Na časovnico sicer z gotovostjo ne morem umestiti Nine – njeno brezdomstvo zaradi vračanja domov ni tako očitno in o dejanski starosti, ko jo mama prvič

postavi na cesto, ne govori, a ker je na pot heroinske odvisnosti stopila v najstniških letih, si upam trditi, da se je tudi ona na ulici prvič znašla zelo mlada.

3.6.4.1.2 RV2: Kakšno je bilo za ženske življenje na cesti? Kakšnih preživetvenih strategij so se posluževale?

Generativne teme, ki jih prepoznam v njihovih pripovedih o času, ko so živele na cesti, so sledeče:

- Nina: zagotavljanje denarja za financiranje odvisnosti in spodletelo materinstvo;
- Petra: poskusi, da bi obdržala svoje otroke in zaživela z njimi, ter nelagodje pred biti sama na ulici;
- Sara: močna volja po neodvisnosti, doživljanje hudih spolnih zlorab na eni in izguba zaupanja v institucije, natančneje v policijo, na drugi strani, pa tudi boj za skupno življenje z otrokom;
- Katja: izkušnje nasilja ter uporaba drog in alkohola.

Skupne izkušnje si bomo ogledali podrobneje, različne izkušnje pa navajam v kontekstu posledic življenja na cesti, posredno pa tudi v odgovorih na podvprašanje o strategijah preživetja. Njihovo življenje na cesti močno zaznamujejo tudi izkušnje bivanja v različnih institucijah, čemur bom pozornost namenila v odgovorih na tretje in četrto raziskovalno vprašanje.

IZKUŠNJE NASILJA

Na podlagi pogovorov ugotavljam, da so življenja žensk prežeta z nasilnimi situacijami; vse štiri ženske poročajo o izkušnjah nasilja, bodisi s strani znanih, bodisi s strani tujih ljudi.

Nina poroča o izkušnjah nasilja med prakticiranjem avtomobilske prostitucije. Pove, da jo je stranka z avtom odpeljala na samo, kjer jo je oropala in posilila.

Opiše tudi dogodek, ko je doživljala hudo krizo in je moški, s katerim so večkrat skupaj uporabljali heroin, njen odmerek okužil s svojo krvjo (imel je hepatitis c) in jo postavil pred izbiro – okužen odmerek ali kriziranje.

Tudi Petra poroča o doživljanju nasilja med prakticiranjem prostitucije. Opiše dogodek, ko so v pisarniški prostor, kjer je vse skupaj potekalo, namesto ene stranke prišli trije moški, ki so jo skušali posiliti, poroča pa tudi o izpostavljenosti nevarnosti izven 'delovnega mesta' in pojasni, da so jo stranke zasledovale. Poleg tega našteva tudi številne situacije, v katerih je nasilje nad njo in drugimi ženskami izvajal zvodnik sam.

Nasilje, ki ga je Petra doživela na ulici, je vezano predvsem na situacije, ko je ponoči sama spala na prostem. Poroča o poskusih posilstva in o uriniranju po njej.

Sara pove, da je bila žrtev trgovine z ljudmi, kjer so jo prisilili v prostitucijo in posiljevali ter nameravali prodati v Italijo.

Poroča tudi o številnih nasilnih dejanjih s strani policije: pove, da jo je pred mlajšimi policaji otipaval načelnik policije; da je policaj spraševal njenega partnerja, 'če jo zdaj on prodaja'; kot nasilje pa lahko označim tudi njihovo neukrepanje ob prijavi hudih spolnih zlorab.

Katja med drugim poroča o izkušnjah nasilja s strani znanih ljudi; posilijo jo prijatelji, h katerim gre na kavo, močno pa je sekundarno travmatizirana zaradi posilstev mladoletnic, ki jih je zagrešil njen oče.

O intimnopartnerskem nasilju dve ženski poročata zgolj posredno, dve pa ga sploh ne omenjata (a iz drugih pogovor z njima vem, da ga oziroma sta ga izkušali). Petra denimo pove, da se je enkrat v varno hišo za uživalko nedovoljenih drog zatekla pred nasilnim bivšim partnerjem, Nina pa potrdi, da je partnerjevo nasilje prijavila policiji.

Ob tem velja spomniti, da se z nasiljem v družini v kontekstu brezdomstva žensk najpogosteje ukvarjamo kot z razlogom za nastanek brezdomstva in da le redko brezdomstvo obravnavamo kot dejavnik, ki je bil prisoten že pred pojavom nasilja (Edgar, 2009 v Baptista, 2010; Meth, 2003 v Mayock idr., 2016). Tako je tudi v pripovedih žensk – vse štiri doživljajo ali so doživljale nasilje v družini v času, ko so že bile brezdomne, a to ni bila tema, o kateri bi bile tokrat pripravljene govoriti same od sebe.

MATERINSTVO

Življenja mojih sogovornic pomembno zaznamuje tudi njihov status materinstva, ki pa ga družba in storitve ne prepoznavajo, saj so, ker otrok nimajo v svoji oskrbi, večinoma prepoznane kot ženske brez otrok (Van den Dries idr., 2016). Kljub temu izmed štirih žensk dejansko nima otrok le Katja. Za vse ostale so njihovi otroci in spodleteli poskusi življenja z njimi izredno pomembna in boleča tema.

Petra je v obdobju nekaj let je rodila tri otroke, ki so ji jih v različno kratkem času odvzeli. Z najstarejšim otrokom je skupaj živela najdlje, skoraj eno leto, saj ga je rodila pred mamino smrtjo, ki je njeno situacijo bistveno poslabšala; z njim je v glavnem živela v materinskem domu. Po mamini smrti jo je oče odjavil iz stalnega prebivališča ter podal prijavo na CSD in čeprav se je Petra z otrokom skušala skriti v Ljubljani, pove, da so ji ga že po enem tednu odvzeli. Drugega otroka je skrivala dlje. Z denarjem, ki ga je zaslužila s prostitucijo, je najemala stanovanje v Ljubljani, za otroka pa plačevala zasebno varstvo, ki ji je omogočilo, da ga je zadržala deset mesecev. Čas po odvzemu drugega otroka v njeni pripovedi označuje obdobje največjega obupa, zaradi skrivanja pa je bila kasneje tudi kazensko preganjana. Tretjega otroka so ji zaradi preteklih dejanj odvzeli že v porodnišnici, Petra pove, da ga ni niti videla. Stikov s svojimi otroki nima, ve pa, da so vsi posvojeni v isto družino in dejstvo, da so skupaj, jo pomirja. V prihodnosti si želi navezati stik z njimi, za začetek zlasti z najstarejšim, saj je z njim preživela najdlje časa.

Ninino materinstvo zaznamuje predvsem obžalovanje, da se po končanem programu zdravljenja odvisnosti v nosečnosti ni odločila za odhod v materinski dom. Prepričana je, da bi bila v tem primeru situacija danes bistveno drugačna. Otrok je bil po podaljšanem bivanju v bolnišnici zaradi zdravstvenih težav oddan v rejništvo in Nina pravi, da s partnerjem nikoli niso zares zaživel skupaj. Partnerja sicer ne dojema kot spodbudnega, prej nasprotno; že v času nosečnosti se ni udeleževal sestankov s CSD-jem, na katerih so govorili o prihodnosti otroka, v trenutni situaciji pa Nina pove, da je njun odnos del problema, zaradi katerega se ji ne zdi izvedljivo, da bi se otrok vrnil k njej oziroma k njima. S partnerjem sicer mesečno hodita na stike z otrokom, Nina pa je pred časom na stik pozabila, zaradi česar se obremenjuje še danes.

Sara z opisovanjem svoje zgodbe začne v porodnišnici. Pripoveduje, da so sestre na oddelku o njej lagale in trdile, da je pozabila nahraniti otroka, ter ji preprečevale, da bi z njim odšla domov. S partnerjem in otrokom so živeli v zelo majhnem stanovanju, kar pa se spčetka nikomur ni zdelo problematično. Po osmih mesecih, ko se je na CSD obrnila s prošnjo za denarno pomoč, so z njihove strani prišli pogoji, da morajo, če želijo živeti skupaj, poiskati drugo stanovanje. Sara se je z otrokom za en mesec zatekla k babici, nato pa so se s partnerjem skupaj preselili v drugo stanovanje, ki pa sta ga kmalu izgubila. Takrat sta otroka oddala v

zavod, misleč, da se bo vrnil k njima, ko bosta našla novo stanovanje, a Sara poroča, da jima ga niso vrnila do danes. Trenutno je otrok v rejništvu. Sara pravi, da ga ni videla že dve leti, kot razlog pa navede, da ga rejniki ne želijo pripeljati v Ljubljano, kar jo močno obremenjuje in v njej povzroča občutke jeze.

POSLEDICE ŽIVLJENJA NA CESTI

Z izjemo Katje se ženske v pripovedih dotaknejo tudi posledic življenja na cesti, ob čemer naj spomnim, kakšna je njihova trenutna stanovanjska situacija. Nini je zaradi mamine odsotnosti (zdravi se v bolnišnici v manjšem mestu) onemogočen dostop do njenega stanovanja, zaradi česar se je zatekla v sobo, ki jo zase najema njen partner, Petra skupaj s partnerjem najema stanovanje, Sara s partnerjem živi v bivalni enoti, Katja pa se je pred kratkim iz varne hiše za uživalke nedovoljenih drog vrnila k partnerju, v stanovanje, ki ga najema on.

Nina o posledicah življenja na cesti govori v kontekstu utrujenosti po spanju v bazah in na vagonih vlakov, kot posledico pa lahko razumem tudi njeno ločenost od otroka, saj pravi, da je to rezultat tega, da ni odšla v materinski dom, temveč se je vrnila v kaotične razmere življenja med domom, cesto in partnerjem.

Petra navaja, da je največja posledica življenja na cesti težava živeti popolnoma trezno. Kot pravi sama, tega ne zmore in razloži, da kadi travo ter pije alkohol. Pri tem pojasni, da sicer zaužije znatno manjše količine alkohola kot včasih. Ponosna je sama nase, da se je v zaporu 'očistila' trdih drog in farmacevtskih psihoaktivnih substanc, ne jemlje niti substitucijske terapije, a pravi, da se še vedno lovi in privaja na treznost, ko se, kot opiše, počuti bolj gola in prazna.

Sara kot posledice življenja na cesti navaja številne zdravstvene težave, ki so predvsem rezultat pretekle intenzivne uporabe drog, ter gnus, ki ga čuti do moških, ki izhaja iz hudih spolnih zlorab. Ob tem olajšana ugotavlja, da do svojega partnerja gnusa ne čuti, temveč v spolnih odnosih z njim uživa. Med drugim kot posledico življenja na cesti označuje tudi svojo neodvisno in nepodredljivo držo; pojasni, da se je v preteklih letih naučila, da se lahko zanese zgolj nase in pravi, da nikakor ne želi zavzemati položaja, v katerem je odvisna od drugih ljudi.

Katja posledic življenja na cesti ne omenja.

Podvprašanje RV2: Kakšnih preživetvenih strategij so se posluževale?

'Preživetje' obravnavam tako v dobesednem kot tudi v prenesenem pomenu.

PROSTITUCIJA

Vse so se na neki točki ukvarjale s prostitucijo, bodisi da bi dobile denar za najem stanovanja, bodisi za financiranje odvisnosti.

Petra je prostitucijo prakticirala predvsem takrat, ko je zaradi življenja z otrokoma potrebovala več denarja; zaradi njiju je najemala stanovanje, plačevala varstvo itd. Kot pove, kasneje prostitucijo prakticira zgolj priložnostno, če k njej na ulici s ponudbo pristopijo posamezniki. Sara se je po izkušnji prisilne prostitucije, ki je ne obravnavam kot strategijo preživetja, kasneje s prostitucijo ukvarjala tudi po svoji volji in pravi, da je to zmogla zaradi večje kontrole nad situacijo, ki jo je pri tem imela.

Nina in Katja povesta, da sta prostitucijo prakticirali za vzdrževanje svoje odvisnosti od drog, pri čemer je največkrat šlo za odvisnost od heroina, pa tudi kokaina. Nina je sprva delala za

zvodnika, ko so ga zaprli, pa je svoje storitve ponujala preko spletne strani in prostitucijo nato izvajala v avtomobilih. Katja o podrobnostih prostituiranja ni govorila.

DRUGI NAČINI ZASLUŽKA

Drugi načina zaslužka denarja, o katerih so poročale, so plesanje striptiza (Nina), delo na črno (Nina), prodaja cestnega časopisa Kralji ulice (Petra, Nina), kraje denarja zvodniku (Petra), naključni zaslužki – na primer privolitev v snemanje novinarskega prispevka (Petra), denar pa so dobile tudi od sorodnikov (Petra, Nina, Sara) ali prosile za dodatna sredstva Center za socialno delo (Sara). Katja razen prostitucije ne omenja nobenih drugih načinov pridobivanja denarja.

SPANJE

Reeve idr. (2006) opozarjajo na zmotno prepričanje, da brezdomne ženske le redko spijo na prostem in poročajo, da je tekom svojega življenja na prostem spalo 62,2 % vseh žensk, ki so sodelovale v njihovi raziskavi. Tudi moje sogovornice imajo izkušnjo spanja na prostem, pravzaprav so o tem poročale vse štiri ženske, da pa bi se tovrstnim situacijam izognile, so pripovedovale o različnih strategijah.

Vse ženske poročajo o spanju pri moških, nekatere (Sara, Katja) pojasnijo, da je pri tem šlo za izmenjavo prenočišča s seksom. Med drugim poročajo, da so spale v bazah (Sara, Nina), pri partnerjih (Sara, Nina, Petra, Katja) v hostlih (Petra), v kletih blokov (Petra, Nina), v pisarnah, kjer so sicer izvajale prostitucijo (Petra), na vlakih (Nina), da so se vračale domov (Sara, Nina, Petra), ter da so tudi najemale stanovanja (Katja, Petra, Sara). Večkrat so se, z namenom, da se umaknejo z ulice, zatele tudi v razne institucije – na primer v varno hišo, mladinski krizni center (Sara, Petra, Nina), čemur bom več pozornosti namenila na naslednjih straneh.

UPORABA DROG IN/ALI ALKOHOLA

Petra in Sara o uporabi drog poročata kot o sredstvu za odklop, čigar namen je anesteziiranje bolečine, ki je posledica hudih zlorab, nasilja, neurejenih družinskih odnosov ter življenja na cesti v splošnem. Tudi Katja preko opisov doživljanja nasilnih situacij sporoča enako, prav tako posredno o tem govori Nina, a je v njeni pripovedi uporaba drog v kontekstu samomedikalizacije najmanj očitno izražena.

Ženske poročajo o uporabi trave (vse štiri), ekstazijev (Nina, Sara), kokaina (vse štiri), heroina (vse štiri), pa tudi o uporabi farmacevtskih psihoaktivnih substanc (npr. tablet iz skupine benzodiazepinov (Petra, Nina)).

Omenjajo tudi pitje alkohola, a v precej manjši meri. O pitju govori Petra; primerja svoj trenutni položaj s preteklim in v tem kontekstu omenja količine alkohola, ki ga je spila, ko je bila na ulici, alkohol pa večkrat omeni tudi Katja, ki je edina zaradi prekomerne uporabe alkohola (večkrat) šla tudi na bolnišnično zdravljenje.

DRUGE PREŽIVETVENE STRATEGIJE

Petra pripoveduje, da na ulici ni dobro biti sam, pri čemer še posebej poudarja da ni dobro spati sam, zato je vedno iskala zavetje v družbi drugih ljudi. Kot strategijo preživetja omenja tudi krajo hrane in pijače v trgovini.

Sara je raje spala sama oziroma v družbi svojega psa. Poleg tega kot zanimivo strategijo zagotavljanja miru omenja riganje oziroma spahovanje – da je moški v družbi ne bi (spolno) nadlegovali, jih odvrča z riganjem, saj pravi, da se ob pitju ne zadržuje.

POVZETEK RV2

Pripovedi žensk o življenju na cesti so si bile med sabo zelo različne, ugotovila pa sem, da si delijo nekatere skupne izkušnje, pri čemer zlasti izstopajo izkušnje nasilja in izkušnje nevidnega materinstva.

Nasilju so bile pogosto podvržene, še preden so postale brezdomne, v času, ko so živele na cesti, pa se je tveganje zanj še povečalo. Ženske poročajo o doživljanju nasilja na ulici, pri čemer izpostavljajo nasilje v nočnem času, ko so spale na prostem, velik izvor izkušenj nasilja pa je tudi prostitucija, ki so jo prakticirale vse štiri sogovornice. Na splošno v času življenja na cesti izstopajo predvsem izkušnje spolnega nasilja – posilstev in poskusov posilstev, prisilne prostitucije ter spolnega nadlegovanja (tudi s strani uradnih oseb iz vrst policije).

Intimnopersnersko nasilje ostane zamolčana tema, o njej niso bile pripravljene govoriti.

Njihova življenja v tem času močno zaznamuje tudi njihov status materinstva, v pripovedi vseh treh žensk, ki so matere, pa so spodleteli poskusi življenja skupaj z otroki boleča tema. Nobena izmed njih namreč otrok nima v svoji oskrbi, s čimer materinstvo predstavlja eno izmed bolj živih in aktualnih tem, ki so jih v izpostavljalne povezavi s svojim življenjem.

Da bi na ulici preživele, so se posluževale različnih strategij. Skupen vir zaslužka vsem je bila prostitucija, ki pa so jo izvajale na različne načine – v stanovanjih, v pisarniških prostorih, v avtomobilih, v manjši meri tudi na prostem, sicer pa so razen tega najpogosteje denar dobivale od družinskih članov ter ga zaslužile s prodajo cestnega časopisa. Največkrat so spale pri moških, ob čemer je pogosto šlo za izmenjavo prenočišča s seksom, sledi prenočevanje pri partnerjih, občasno vračanje domov k staršem ter zatekanje v različne institucije. V prenesenem pomenu so vse kot nujno za preživetje na cesti navedle uporabo psihoaktivnih substanc – v največji meri so govorile o uporabi prepovedanih drog, pri čemer prednjači heroin.

3.6.4.1.3 RV3 in RV4: Kakšne so bile okoliščine njihovih odhodov v posamezne institucije? Kakšne so njihove izkušnje z odpusti/odhodi iz institucij? Katere (nezadovoljene) potrebe izražajo v povezavi s tem?

Zaradi nepreklicne povezanosti vsebine, tretje in četrto raziskovalno vprašanje s podvprašanjem obravnavam združeno. V kontekstu potreb, ki so jih ženske izražale v povezavi z odpusti, mestoma ponujam hipotetičen razmislek o možnih alternativah odhodom v institucije, poleg tega pa navajam tudi nekatere potrebe, ki sem jih zaznala v pripovedih ali tekom drugih stikov z njimi. Ker te sicer niso neposredno povezane s prehodi med institucijami, a kljub temu oblikujejo njihova življenja, jih za vsako posebej navajam ločeno.

Ob koncu poglavja podam še obširnejša poskusna razmišljanja o odgovorih na nekatere njihove potrebe.

NINA

Ninini odhodi v institucije so povezani predvsem z zdravljenjem odvisnosti in težavami v duševnem zdravju, ki so posledica kaotične uporabe nedovoljenih drog in farmacevtskih psihoaktivnih substanc.

Na podlagi povedanega ugotavljam, da je bila večina njenih odhodov v institucije inicirana bodisi s strani drugih ljudi, bodisi s strani institucij samih. Starši so, predvidevam, da s postavljanjem ultimativ, direktno sprožili predvsem odhoda v komuno in na zdravljenje odvisnosti, posredno pa so vplivali tudi na Ninin odhod v varno hišo za uživalke nedovoljenih

drog ter na priprtje. Institucije, natančnejše sodišče, pa so s ponujeno možnostjo izbire 'zapor ali zdravljenje' vplivale na njen odhod na zdravljenje odvisnosti, z določitvijo trajanja pa tudi na končanje programa. Prav tako ne gre zanemariti okoliščin odhoda na zdravljenje odvisnosti v času nosečnosti; Nina tega sicer ne izreče, a možno je, da so institucije, natančnejše CSD, z grožnjo siceršnjega odvzema otroka, sprožile tudi ta začetek zdravljenja.

Predvidevam, da zaradi prisile Nina institucij zdravljenja odvisnosti ni uporabljala z namenom zdravljenja. Kadar lahko, institucije namreč zapusti, ko pa je dokončanje programa pogojeno s strani institucij, zdravljenje dokonča, a v pogovoru nisem zaznala, da bi ob tem izražala posebne občutke ponosa ali zadovoljstva, češ da ji je uspelo 'očistiti' se drog, s čimer bi ustvarila vtis, da je institucije navkljub prisili uporabila s tem namenom. Menim, da so ji zato institucije zdravljenja odvisnosti predstavljale predvsem izpolnjevanje pogojev in zahtev, ter so morda s tem bolj kot njenim potrebam služile željam drugim, kar na nek način nakaže tudi sama: *»Valda, vsak starš hoče za otroka, da ne bi bil danki.«*

Precej nejasne so bile okoliščine hospitalizacij na psihiatriji, ki so sicer posledica uporabe psihoaktivnih substanc. Nina poroča o vsaj eni krizni situaciji, medtem ko druga hospitalizacija ostane nepojasnjena, a pove, da so jo sprožili samopoškodovanje in samomorilne misli. Na podlagi njene pripovedi se zdi, da je Nina pomembno, da so jo na psihiatriji prepoznali kot zdravo oziroma da ji niso pripisali psihiatričnih diagnoz, zato domnevam, da je psihiatrijo izkoristila za potrditev, da ne spada tja, in da to morda pozitivno vpliva na njeno samopodobo.

Prav tako se mi zdi zadržana pri opisovanju okoliščin enega od odhodov v varno hišo za uživalke nedovoljenih drog, ki so žrtve nasilja, a sklepam, da iz drugih razlogov. Na podlagi drugih informacij predvidevam, da je takrat šlo za beg pred nasiljem partnerja, intimnopartnersko nasilje pa, kot sem že pojasnila, ni bila tema, o kateri je bila Nina pripravljena govoriti.

Drugič se je v varno hišo zatekla, ker po sporu z mamo, ki jo je postavila na cesto, ni imela možnosti iti drugam. Predpostavljam, da bi bila ob življenju na cesti izpostavljena velikemu tveganju za nasilje, zato je odhod v varno hišo na mestu, kljub temu pa se je v tem primeru tja zatekla predvsem zaradi pomanjkanja druge varne namestitve, s čimer je svoje bivanje tam predrugačila.

V povezavi z bivanjem v varni hiši Nina na splošno izpostavi predvsem pogostost in rigidnost sestankov, ki se jih je sama zaradi dela izven institucije težko redno udeleževala, kar razumem kot to, da si je želela, da bi bil program bolj prilagodljiv. Morda bi, če bi v programu lahko sodelovala skladno s svojimi zmožnostmi in željami, varno hišo zapustila kasneje in bila s tem dalj časa vključena v okolje, v katerem bi lahko s podporo uravnavala svojo odvisnost (pove namreč, da se ji je v varni hiši enkrat uspelo 'očistiti' odvisnosti od kokaina), ali pa imela podporo za druge želje ali potrebe, ki bi se pojavile.

Zdi se, da ima Nina nekaj več moči oziroma svobode pri sprejemanju odločitev za odhode iz institucij, kjer seveda narava institucij to omogoča. Kot rečeno, se sama odloči za odhod iz komune in s prvega zdravljenja odvisnosti, čutiti je tudi, da na ta način obakrat zapusti varno hišo. Sama zavrne tudi premestitev v materinski dom, ki bi sledil končanemu zdravljenju, čeprav pove, da je to odločitev, ki jo v odnosu do institucij danes najbolj obžaluje.

Nina je iz institucij izmed vseh štirih žensk najpogosteje odhajala v relativno varno namestitev – vračala se je domov k staršem oziroma k mami. Kljub temu da dinamika doma tudi sama večkrat pripomore k odhodom v institucije in je nasploh turbulentna, se Nina po odpustih iz

institucij, pa tudi po prepirih s partnerjem, največkrat vrne domov, s čimer se bistveno razlikuje od ostalih žensk, ki so se večinoma vračale na cesto. Predvidevam, da temu botruje navezanost na mamo, ki jo v pripovedi večkrat izrazi, predvsem pa dejstvo, da nima nobene druge varne alternative.

Druga opažanja o Nininih željah in potrebah:

- Ko sem nekega dne Nino srečala med opravljanjem terenskega dela, mi je povedala za mamino hospitaliziranost, zaradi katere nima dostopa do njenega stanovanja in mi ob tem potožila, da pogreša možnost, da bi se lahko z ulice umaknila čez dan, saj ji je naporno »biti cel dan okrog«. Pri tem je bila jasna, da pogreša domačo okolje in da ji dnevni centri, ki v svojih prostorih v določenih urah tekom dneva omogočajo preživljanje časa, ne ustrezajo.
- Izraža željo po skupnem življenju z otrokom, s tem pa tudi željo po primernih pogojih (prostorskih, odnosnih), v katerih bi lahko otroka vzgajala, in to postavlja kot predpogoj za življenje z njim.
- Izraža željo po ureditvi odnosa s partnerjem, za katerega je tudi spričo intimnopartnerskega nasilja, za katerega vem iz drugih virov, značilna velika ambivalentnost – poroča o tem, da bi ga rada zapustila, po drugi strani pa pravi, da ji je težko in tega noče oziroma ne zmore.
- Na začetku pripovedi Nina poroča o tem, da je bil njen prvi stik s spanjem na ulici posledica želje biti skupaj s partnerjem, ki je bil brezdomen. V tem prepoznam potrebo po namestitvi, ki bi jo lahko uporabljala skupaj s partnerjem.

PETRA

Petri so institucije v času njenega beganja od doma predstavljale predvsem zatočišče pred razmerami doma in v izogib spanju na cesti, kasneje v odraslosti pa je v institucije vstopala zaradi kaotičnega življenja, natančneje zaradi uporabe nedovoljenih drog in farmacevtskih psihoaktivnih substanc, kaznivih dejanj in podvrženosti nasilju, občasno pa je v njih še vedno iskala tudi zatočišče pred spanjem na ulici.

Zdi se, da se je, z izjemo zapora in psihiatrije, za odhode v institucije Petra odločala sama. Temu so seveda botrovali številni dejavniki (denimo neugodne razmere doma, nasilje bivšega partnerja), zaradi katerih je bila ob pomanjkanju drugih alternativ v te odhode na nek način še vedno primorana, kljub temu pa v njeni pripovedi ni videti, da bi se čutila v to prisiljena s strani tretjih oseb. Poleg tega se zdi, da svoje bivanje v institucijah osmisli, tokrat zgolj z izjemo krajše hospitalizacije na psihiatriji, ki je bila posledica nekakšnega nesporazuma (sum na samomor).

S tem domnevam, da so institucije vsaj v določeni meri odgovarjale na njene potrebe; v mladinski krizni center in materinski dom se je zatekala zaradi neurejenih razmer doma in s tem povezano stanovanjsko stisko, v varno hišo se je umaknila pred nasiljem partnerja, v reintegracijski program pa je šla zaradi potrebe po varnem okolju za vzdrževanje abstinence. Pravi, da je izkoristila tudi bivanje v zaporu, čeprav vanj ni šla prostovoljno in ob zaprtju to ni bil njen načrt. Šele v zadnjem letu prestajanja kazni je zapor prepoznala kot spodbudno okolje za odvajanje odvisnosti od prepovedanih drog in to izkoristila ter se drog uspela popolnoma 'očistiti', zaradi česar izkušnjo zapora danes dojema kot koristno in ima občutek, da je prestajanje kazni uporabila sebi v prid.

Pre drugačila je zgolj en odhod v varno hišo za uži valke nedovoljenih drog, kamor se je v tem primeru zatekla, da bi se odpočila od daljšega neprekinjenega časa življenja na cesti; na ta način je varno hišo uporabila kot zavetišče pred ulico. Tam se je dobro počutila, motilo pa jo je sobivanje z drugimi ženskami, zaradi česar se je sčasoma vrnila na cesto. Ob tem zaznam željo po samostojnem bivanju, a ker je Petra strokovno podporo v varni hiši sprejela kot zelo dobrodošlo, razmišljam, da bi bila v izogib vrnitvi na cesto v tem primeru morda ustrezna premestitev v podprto stanovanje. S tem Petra ne bi bila v tolikšni meri prisiljena v sobivanje, hkrati pa z vodenjem gospodinjstva in podobnimi izzivi ne bi bila prepuščena sami sebi.

Zdi se, da je Petra podobno svobodna tudi pri odhodih iz institucij; večinoma jih na lastno željo zapušča zaradi tamkajšnjih razmer, na primer zaradi neustreznega načina dela, sobivanja ali osebnih zamer. Ne poroča, da bi bila iz kakšne institucije izključena, je pa morala institucije zapustiti na račun časovne omejenosti bivanja – zaradi tega zapusti materinski dom, nenadno pa tudi zapor, ki ga sicer sploh ne bi omenjala v tem kontekstu, a ker Petra v povezavi z odhodom iz zapora poroča o potrebi po okolju, kjer bi lahko krepila svojo novonastalo abstinenco, sklepam, da je v tem smislu odpust prišel prekmalu. S tega gledišča so njene odhode iz institucij mestoma narekovali tudi institucije same.

V povezavi s potrebami ob odhodih iz institucij je Petra izpostavila zlasti prehod iz zapora, ko je, kot rečeno, zaradi želje po varnem okolju za krepitev abstinence odšla v reintegracijski program, ki pa ga je zaradi načina dela tudi kmalu zapustila. Razmišljam, da bi v primeru, ko bi bil program bolj prilagodljiv in se Petra ne bi čutila prisiljena v aktivno sodelovanje (izpostavi npr. pogovorne skupine), morda v programu ostala dlje in v njem krepila abstinenco, nemara ob strokovni podpori oblikovala načrt za čas po odhodu iz programa, si poskušala urediti nastanitev, oziroma nekaj več pozornosti namenila tudi razmisleku o življenju izven institucije. Predstavljam si, da bi bila vse te podpore pri urejanju življenjske situacije lahko deležna tudi v podprtem stanovanju, ki ga vidim kot alternativo odhodu v reintegracijski program in odgovor na pomanjkanje namestitve ob odpustu iz zapora. Morda bi bilo podprto stanovanje zanj neustrezno zgolj zavoljo odprtosti, saj je bilo čutiti, da išče okolje, ki bi ji že s svojimi pravili onemogočalo uživanje droge.

Petra je iz institucij najpogosteje odhajala brez zagotovljene namestitve. V času, ko je bila njena mama še živa, se je večkrat (skrivoma) vračala domov ali z njeno pomočjo za kratek čas celo najemala stanovanje, po njeni smrti pa so odpustom iz institucij sledile vrnitve na cesto. Izjema je zgolj krajše priprtje, za katerega vem iz drugih pogovorov z njo – po odpustu iz pripora se je Petra vrnila k partnerju in morda je prav to razlog, da izkušnja na njej ni pustila večjih posledic oziroma ni vplivala na nadaljevanje poti po institucijah, k čemur se še vrnem v sklopu analize zadnjega raziskovalnega vprašanja.

Druga opažanja o Petri nih željah in potrebah:

- Petra poroča, da je v času po mamini smrti, ko je z otrokom uradno ostala na cesti, prosila za pomoč pri zagotavljanju varne namestitve zanj. Po njenih besedah je bila namestitev v tistem času, poleg prejetja socialne podpore, edina stvar, ki jo je potrebovala.
- Pogosto izraža potrebo po bližini, ob tem pa misli tako na prijateljske in partnerske odnose, kot tudi na tiste bolj formalne – npr. zaposlene, s katerimi se je zblížala v varni hiši.
- Izpostavlja željo po postopni vzpostavitvi stika s svojimi otroki, a ob tem poudarja, da ne želi imeti opravka s Centrom za socialno delo. Razen tega ne izraža želje, da bi

dejansko živeli skupaj, verjetno tudi zato, ker so otroci posvojeni in ve, da te možnosti praktično nima.

- Želi si imeti psa, za katerega bi lahko skrbela.

SARA

Sarine izkušnje z institucijami so zgoščene do obdobja okrog polnoletnosti, čemur botrujejo tudi starostne omejitve v institucijah izvendružinske oskrbe, s katerimi je imela največ opravka. Kasneje v odraslosti poroča zgolj o zdravljenju odvisnosti in krajšem priprtju, sicer pa velik pečat na njej pustijo predvsem hospitalizacije na psihiatriji, ki jih je preživela v zgodnjih najstniških letih.

V mladinski krizni center se je zaradi razmer doma in v izogib spanju na cesti večkrat zatekla sama, ostale institucije izvendružinske oskrbe pa so rezultat neuspešnih poskusov reševanja njene stanovanjske problematike na daljši rok, kamor ni vstopala po svoji izbiri, temveč je bila vanje nameščena s strani Centra za socialno delo. Predvidevam, da so zato institucije izvendružinske oskrbe, z izjemo kriznega centra, kamor je zahajala sama, v veliki meri služile predvsem drugim, v čemer prepoznam želje po tem, da bi Sara nekam oddali in jo tam zadržali. Ker ne vem, v kolikšni meri se je delovalo v smeri, da bi iz družinskega okolja izločili očeta in strica, ki sta bila povzročitelja nasilja, oziroma ne vem, kako so tekli postopki potencialnih prijav (na CSDju, na policiji), je težko domnevati o boljših alternativah, a morda so bili odhodi v institucije izvendružinske oskrbe najboljše od slabih možnosti.

Kljub temu si na podlagi Sarine pripovedi utopično predstavljam, da bi za zmanjšanje odpora, ki ga je čutila do institucij, v katere je bila oddana, to morale biti institucije, ki bi se v veliki meri prilagajale njenim potrebam, in ne obratno, kot so to od nje venomer pričakovali.

Prav tako se ni sama odločila za hospitalizacije na psihiatriji, ki na neki točki pristojnim na CSD-ju predstavlja celo edino alternativo za namestitev, kjer bi jo lahko zadržali, ob čemer domnevam, da je bila po njihovem mnenju to edina institucija, ki je bila dovolj zaprta in je razpolagala z določenimi prijemi za 'umiritev' človeka. Čeprav o dejanskih dogodkih, ki so do hospitalizacij pripeljali, ne izvem veliko, Sara pove, da so ji postavili več diagnoz, na podlagi njenega pogostega bežanja in zavračanja psihiatrije pa predvidevam, da je prej kot za načrtovane šlo za krizne hospitalizacije.

Izmed vseh diagnoz Sara v pripovedi ni zavrnila zgolj diagnoze motenj hranjenja, iz česar sklepam, da je zdravljenje na psihiatriji oziroma pediatričnem oddelku, kamor je bila premeščena, takrat prepoznala kot potrebno ter da ga je sprejela. Predvidevam tudi, da je bil v tem primeru odhod v institucijo edina možnost, saj ni imela drugega varnega okolja in je morda zdravljenje sprejela tudi na račun varnosti, ki ji ga je pediatrični oddelek zagotavljal. Vse ostale postavljene diagnoze, ki so zaznamovale nadaljnje hospitalizacije, je zavračala in se z njimi še danes ne strinja, zaradi česar domnevam, da se ji hospitalizacije niso zdele smiselne in so služile predvsem omenjenim potrebam drugih. Povedno je namreč, da Sara v odraslosti ne poroča o nobeni ponovni hospitalizaciji, prav tako pa ne omenja kakršnih koli nerezidenčnih stikov s psihiatrijo ali jemanja predpisanih psihiatričnih zdravil.

Sama se je poleg kriznega centra odločala zgolj še za odhode na bolnišnično zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog. Čeprav je zdravljenje večkrat uspešno končala in se 'očistila' drog, v njenem življenju to ni povzročilo večjih sprememb, saj se je večinoma vračala v kaotične razmere, ki niso pripomogle k vzdrževanju abstinence. Izjema je čas po zadnjem odpustu, saj pravi, da od takrat ne uporablja več heroina in da drog ne injicira.

Po odhodu iz institucij je Sara sprva občasno še zahajala domov, sicer pa se je večinoma vračala nazaj na ulico – razen treh primerov, ko se je po odpustu vrnila k partnerju, ne omenja nikakršnih drugih namestitev. Odpuste iz tistih institucij, v katere je bila prisiljena iti, sicer zaznamujejo pobegi in izključitve zaradi številnih kršitev, kot so uživanje psihoaktivnih substanc, uničevanje lastnine, fizični konflikti s sostanovalkami itd., pripoved o institucijah, v katere je šla prostovoljno, pa tovrstnih incidentov ne vsebuje.

Druga opažanja o Sarinih željah in potrebah:

- Sara je v pripovedi dotikajoč se otroštva oziroma zgodnjih najstniških let izrazila željo po možnosti za športno udejstvovanje, saj je v tem uživala in se samoizpopolnjevala, krivdo za nezadovoljenost te potrebe pa je v prvi vrsti pripisala družini, ki ji po selitvi v manjši kraj ni omogočila nadaljevanja z aktivnostmi.
- Sara izrazi nerazumevanje nad neukrepanjem policije ob prijavi in predložitvi dokazov hudih spolnih zlorab ter neodobravnje njihovega neprimernega odnosa ob drugih dogodkih. S tem se zdi, da je ena njenih večjih nezadovoljenih potreb potreba po varnosti oziroma zaupanju v sistem, ki naj najranljivejše člane družbe zaščiti, ne pa dodatno viktimizira in izkorišča.
- Želja po skupnem življenju s sinom.
- Glede na to, da je vključena v program antideložacije, predvidevam, da je njena potreba tudi podpora pri bivanju, saj Društvo Kralji ulice, kot rečeno, posreduje na podlagi zaznanih kršitev in problemov, kot so na primer neplačevanje stroškov najema, konflikti s sosedi itd. Povsem verjetno je sicer, da teh potreb sama ne prepozna ali jih celo zavrača, saj kot rečeno ne razpolagam s kakršnimi koli drugimi informacijami o tem.

KATJA

Katjine izkušnje z institucijami zaznamuje predvsem element zdravljenja, saj je z izjemo varne hiše za uživalke nedovoljenih drog zdravljenje (bodisi odvisnosti bodisi težav v duševnem zdravju) glavni namen vseh institucij, v katerih je bila, čeprav jih je sama morda ni vedno uporabljala s tem namenom.

Ugotavljam sicer, da je Katja v svoji pripovedi relativno malo časa namenila razlaganju o institucijah in okoliščinah, ki so povezane z odhodi, ter da o njih niti posredno, ko je govorila o čem drugem, ne izvem veliko. Več prostora denimo zavzamejo opisi njene družine in raznorazni fragmentirani spomini, na podlagi česar sklepam, da institucije niso tema, o kateri je bila v tistem trenutku pripravljena govoriti v večji meri. Poleg tega le redko omenja več različnih odhodov v ali iz iste institucije, v večini govori bolj splošno in opisuje zgolj okoliščine nekega odhoda. Predvidevam, da je to posledica zgoščenosti izkušenj, pri katerih se zaradi količine ali intenzitete zabrišejo podrobnosti posameznih enot – v tem primeru posameznih bivanj v institucijah.

Kljub temu se zdi, da je Katja v institucije odhajala, ker se je tako odločala sama. Zgolj enkrat izrecno pojasni, da je odhod v institucijo, natančneje na psihiatrijo, posledica posredovanja mame, ki naj bi jo tja odpeljala po incidentu doma. Poleg tega je to edini primer, pri katerem jasno izstopa nenadnost odhoda, saj ostali večinoma dajejo vtis premišljenosti in načrtovanja. Razlog za to bi lahko bil tudi v naravi nekaterih institucij (npr. bolnišnično zdravljenje od alkohola, komuna v tuji državi), saj vstop vanje s strani institucij samih praviloma terja nekaj priprav in se ne more zgoditi čez noč.

Na podlagi drobcev pripovedi, ko denimo govori o želji po urejenosti ali elektriki, ki naj bi bila v komuni, sklepam, da se je Katja v institucije pogosto odpravljala s ceste. Po mojih domnevah zato predrugači odhod v komuno in jo namesto za zdravljenje odvisnosti izkoristi za odmik pred preživljanjem zime na cesti, morda pa iz podobnih razlogov, torej v izogib cesti, odide tudi na katero izmed bolnišničnih zdravljenj. Pri pojasnjevanju, kaj je botrovalo njeni odločitvi za odhod na zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog, je nakazala, da jo je gnala želja po tem, da bi se uredila, ob tem pa ni jasno, ali je imela v mislih urejenost na daljši rok (češ da bi si z 'očiščenjem' od drog uspela urediti življenje, kar bi ji omogočalo tudi vzdrževanje zunanega izgleda..) ali je ob tem ciljala na zadovoljevanje želje po trenutni urejenosti (češ da zaradi življenja na ulici ni zmogla ustrezno skrbeti za svojo osebno higieno in izgled).

Katja ne poroča o nobenem primeru, pri katerem bi se bivanje v instituciji izteklo s časovno omejenostjo programa ali z dokončanjem zdravljenja. Na podlagi drugih informacij vem, da je program zdravljenja odvisnosti od alkohola sicer uspešno končala vsaj enkrat, a v pripovedi venomer poroča o predčasnih odhodih iz vseh obravnavanih institucij. Pri tem ne daje vtisa, da je institucije morala zapustiti oziroma da je bila iz njih izključena, temveč mestoma sporoča, da je iz njih odhajala zaradi različnih razlogov – npr. zaradi sobivanja in konfliktov z ostalimi ženskami v instituciji ali zaradi želje po biti s partnerjem, ponekod pa okoliščin odpustov ne pojasni.

Predvsem zaradi predčasnih odhodov iz institucij domnevam, da te institucije niso izpolnjevale njenih pričakovanj oziroma niso zadostile njenim potrebam. Predvidevam, da se je v prvi vrsti v institucije odpravljala zaradi želje po zdravljenju odvisnosti (ali težav v duševnem zdravju), predstavljam pa si, da je poleg teh imela tudi druge želje in potrebe, npr. potrebe po namestitvi ali željo po času zase in po spoznavanju novih ljudi, ki ju omeni tudi sama. Predčasni odhodi mi zato dajo misliti, da v institucijah ni mogla zadovoljiti vseh potreb ter da jih je zapustila, ko je ugotovila, da ji ne odgovarjajo. Ne pojasni, kaj bi potrebovala, a sklepam, da bi zaradi svojih kompleksnih potreb rabila veliko mero sprejemanja in neobsojanja. Na podlagi drugih informacij vem, da je Katja zdravljenje odvisnosti od alkohola vsaj enkrat uspešno končala, a ker te izkušnje v svojo pripoved ni vključila, jaz pa je nisem posebej vprašala, ne vem, kaj je bilo takrat drugače.

Zdi se, da se je po odhodih iz institucij Katja sicer v glavnem vračala na cesto, dokler ni pred tremi leti spoznala svojega partnerja. Poroča namreč, da se od takrat vrača k njemu, poleg tega pa pogosto daje vtis, da je institucije zapustila, ker je želela biti z njim.

Druga opazanja o Katjinih željah in potrebah:

- Ko mi je pred časom povedala, da sliši glasove, je povedala tudi, da o tem nerada govori. Ob branju transkribiranega pogovora se mi je zdelo, da nekatere izrečene stvari niso bile namenjene meni, zaradi česar sklepam, da je morda glasove slišala med pogovorom in jim je mestoma odgovarjala. Poleg tega na podlagi nekaterih drugih izrečenih stvari, predvsem v kontekstu izkušenj z institucijami, predvidevam, da je v pripoved želela vključevati tudi izkušnje slišanja glasov. Čeprav jih ni izrecno omenjala in navkljub temu, da o njih ne želi govoriti, domnevam, da ima potrebo po deljenju izkušenj slišanja glasov.
- Na telovadbo za ženske v sklopu Društva Kralji ulice je Katja na neki točki nehala prihajati. Običajno sem ženskam kot koordinatorka v opomnik pošiljala sms sporočila, po parih tednih, ko Katje ni bilo, pa sem jo poklicala, da bi jo povabila na ta način. Povedala mi je, da na skupino ne želi več prihajati, ker je spet začela piti alkohol in ker so na skupini

prisotne ženske, s katerimi je bila skupaj na zdravljenju, zaradi česar ji ne bi bilo prijetno. Ob tem domnevam, da fizično aktivnost v neki meri pogreša, čeprav tega ni posebej omenjala.

- Njena želja po zdravi prehrani je razvidna iz najinich pogovorov na telovadni skupini. Ugotovili sva, da deliva številne okuse za hrano, Katja pa mi je zaupala nekaj receptov za sadne sokove in napitke za krepitev imunskega sistema. Takrat mi je povedala, da je, odkar ne pije alkohola in se ukvarja s športom, postala bolj pozorna na svojo prehrano in da si želi spremeniti prehranjevalne navade. Ne vem, ali je njena želja po zdravi prehrani pristona tudi v času, ko ponovno uživa alkohol.

POVZETEK RV3 in RV4

Ženske imajo izkušnje z naslednjimi institucijami, v nekatere so vstopale večkrat:

- Nina: komuna za odvisnike, bolnišnično zdravljenje odvisnosti od drog, varna hiša za uživalke nedovoljenih drog, psihiatrija, pripor.
- Petra: rejništvo, mladinski krizni center, materinski dom, varna hiša za uživalke nedovoljenih drog, psihatrija, zapor, rezidenčni reintegracijski program.
- Sara: mladinski krizni center, vzgojni zavod, stanovanjska skupina, psihiatrija, bolnišnično zdravljenje odvisnosti od drog, pripor.
- Katja: psihiatrija, bolnišnično zdravljenje odvisnosti od drog, bolnišnično zdravljenje odvisnosti od alkohola, varna hiša za uživalke nedovoljenih drog, komuna za odvisnike.

Okoliščine njihovih odhodov v institucije so zelo različne.

Nekatere so v glavnem v institucije (tudi ob pomanjkanju ustrežnejših alternativ) odhajale na lastno željo, nekatere pa so bile v večino odhodov prisiljene s strani staršev, pa tudi s strani institucij, denimo sodišča, CSD-ja.

Ko so v institucije odhajale same, so odhode zaznamovali beg pred razmerami doma in izogib spanju na ulici, želja po 'očistiti' se odvisnosti od drog ali alkohola, beg pred nasiljem partnerjev, želja po krepitvi abstinence, ko pa so bili odhodi neprostovoljni, je šlo predvsem za nameščanje v institucije izvendružinske oskrbe, pa tudi zahteve po končanju odvisnosti.

Prav tako neprostovoljne so bile izkušnje pripora in zapora, ki so bile posledice manjših kaznivih dejanj (tatvine, nasilništvo, onemogočanje odvzema otroka), v nekaterih primerih pa so bile prisilne tudi hospitalizacije na psihiatriji. Okoliščine slednjih oziroma dogodki, ki so povzročili hospitalizacije, nasploh v največji meri ostajajo nepojasnjeni, ženske pa jih pogosto povezujejo z uporabo psihoaktivnih substanc, v manjši meri pa tudi s težavami v duševnem zdravju. V tem kontekstu so poročale o samomorilnih mislih, samopoškodovanju, nekaterim pa so bile postavljene tudi psihatrične diagnoze, denimo anoreksija in bulimija, shizofrenija itd. Okoliščine hospitalizacij na psihiatriji večinoma dajejo vtis, da je šlo za krizne situacije.

Ženske so nekatere institucije predrugačile in so vanje odšle z drugačnim namenom, kot ga določajo oziroma predvidevajo institucije. Najpogosteje je pri tem šlo za iskanje ustreznih namestitev za umik z ulice, ženske pa so s tem namenom največkrat uporabile varno hišo za uživalke nedovoljenih drog, sledi komuna za odvisnike, morda pa tudi bolnišnično zdravljenje od prepovedanih drog.

Iz institucij so prav tako odhajale različno hitro in iz različnih razlogov. Ko narava institucij ali pogoji s strani drugih institucij niso določali trajanja bivanja oziroma dokončanja programa, so

ženske predčasno zapuščale predvsem institucije za zdravljenje odvisnosti, reintegracijski program ter varno hišo za uživalke nedovoljenih drog. Kot razloge so pogosto navajale neustreznost sobivanja in načina dela, predvidevam pa, da je bila ponekod prisotna tudi želja po drogi. Ena posameznica je bila zaradi številnih kršitev izključena iz več institucij izvendružinske oskrbe, zgolj ena posameznica pa navaja, da je institucije morala zapustiti zaradi izteka časovne omejenosti bivanja. Ena posameznica je iz več institucij tudi pobegnila.

Ne zdi se, da bi izkušnje bivanja v institucijah po odpustu na življenjih žensk povzročile večje (pozitivne) spremembe. Večinoma so se namreč vračale v ista kaotična okolja, iz katerih so v institucije odhajale in iz katerih so mestoma želele ubežati. Še posebej je to očitno pri zdravljenju odvisnosti od drog in alkohola, saj ženske poročajo, da so navkljub uspešnemu 'očiščenju' zaradi vrnitve na ulico ali v podobno ogrožujoče okolje hitro zapadle nazaj v odvisnost. Tudi iz varne hiše, iz katere so praviloma odhajale predčasno, so se, v primerih ko so se vanje zateleke zaradi domnevnega nasilja s strani trenutnega partnerja, vračale k njim.

POTREBE PO NAMESTITVI

Razen v primerih, ko so se vračale v iste namestitve, iz katerih so odhajale v institucije (npr. Nina in Petra domov, Sara in Katja k partnerju), ženske ne poročajo o kakršnih koli drugih namestitvah, ki bi jih imele neposredno po odpustih iz institucij. V zvezi s tem sem pričakovala pogostejše in jasnejše izražanje potrebe po namestitvi, a v tem kontekstu nobena izmed žensk tega ni eksplicitno problematizirala. To seveda ne pomeni, da jim pomanjkanje varne namestitve ni bilo pomembno vprašanje, a dobila sem občutek, da so bile v tolikšni meri sprijaznjene s svojim brezdomnim položajem, da jim je bilo vračanje na ulico ali v podobne kaotične razmere ob odhodih iz institucij na nek način samoumevno.

Naj spomnim, da je kot eden izmed ciljev v priročniku Končanje brezdomstva naveden tudi cilj, naj nihče ne zapusti institucionalne obravnave brez možnosti za nastanitev (Dekleva in Razpotnik, 2010), a ženske ne poročajo o tem, da bi katera izmed institucij njihovo stanovanjsko problematiko po odpustu iz institucije zavoljo njih samih sploh naslavljala, kaj šele aktivno reševala oziroma urejala. Sara in Petra sta bili edini, ki sta se tega področja v pripovedi dotaknili, v Nininem primeru pa predvidevam, da so institucije odpirale vprašanje namestitve predvsem zaradi otroka, ki ga je pričakovala.

- Sara pove, da so jo iz stanovanjske skupine izključili po principu 'znajdi se', kar je po eni strani sicer razumljivo, saj je nameščanje v institucije izvendružinske oskrbe pod okriljem CSD-jev in so verjetno odgovornost iskanja druge namestitve zanjo pripisali njim.
- Petra nasprotno poroča, da je dobila občutek, da je v varni hiši za uživalke nedovoljenih drog po izteku časovne omejenosti bivanja ne bi kar tako postavili na cesto, temveč bi skušali problem pomanjkanja namestitve reševati s podaljševanjem bivanja, morda pa tudi z iskanjem trajnejših rešitev.
- Nina v kontekstu multidisciplinarnih sestankov, ki jih je zavoljo nosečnosti imela v času zdravljenja odvisnosti od prepovedanih drog, poroča o tem, da so se na sestankih pogovarjali o tem, kje bo otrok živel, in pravi, da ji je bila kot možnost za skupno življenje z otrokom predlagana premestitev v materinski dom. Kot rečeno, predvidevam, da je pri tem ključno vlogo odigral še nerojen otrok, saj v drugih primerih, ko Nina na zdravljenju ni bila noseča, o podobnih sestankih ali skrbah s strani institucije, kam bo šla po dokončanju programa, ne poroča.

POTREBE PO VARNOSTI PRED NASILJEM

Posredno sem zaznala tudi potrebe po varnosti pred nasiljem: v njihovih pripovedih o bežanju od doma, ki je za nekatere predstavljal izrazito nevarno okolje, v domnevem bežanju pred nasilnimi partnerji in iskanju zatočišča v varni hiši ali doma, pa tudi v pripovedi o stikih z institucijami, pri čemer imam v mislih tako ravnanje institucij (prisilne obravnave, nadlegovanje s strani policistov) kot tudi njihovo neukrepanje (neukrepanje policije ob prijavi nasilja).

POTREBE PO BLIŽINI

Nekatere ženske potrebo po bližini jasno izrazijo same, za ostale pa o obstoju potrebe po socialnih stikih predvidevam na podlagi njihovih vključenosti v različne programe pomoči in želje po ohranjanju stikov z nekaterimi zaposlenimi, vračanje k partnerjem navkljub nasilju ipd. Pri tem izstopa predvsem želja po smiselnih stikih, saj nobena od žensk ne poroča o želji po vzdrževanju tesnih odnosov z ostalimi brezdomci, celo nasprotno; Petra pojasni, da je zaradi izključenosti, ki jo doživlja, druženje z njimi pogosto edina možnost preprečevanja samote.

Zavedam se, da se situacije žensk včasih spremenijo čez noč in da njihova življenja tudi sicer zaznamuje velika negotovost, pa vendar, kot rečeno, v nadaljevanju ponujam poskuse razmišljanja, kako bi morda lahko odgovorili na nekatere njihove potrebe, pri čemer pa v mislih nimam nobenih določenih oseb ali ponudnikov storitev.

Kot odgovor na njihove potrebe (še posebej Katjine in Ninine, saj se Petra in Sara z namestitvijo zdita zadovoljni) se v prvi vrsti kaže varna namestitev, zaradi kompleksnosti situacij pa domnevam, da bi bila najustreznejša namestitev v podprtih stanovanjih, ki sem jo kot možno alternativo večkrat omenjala že v kontekstu odpustov iz institucij. S podporo, ki spremlja bivanje v podprtih stanovanjih, ženske ne bi bile prepuščene same sebi pri vodenju gospodinjstva in ohranjanju namestitve, prav tako pa bi imele podporo tudi pri naslavljanju ostalih potreb, ki bi morda do izraza prišle šele po zagotovitvi namestitve. Varna namestitev namreč po mnenju zagovornikov pristopa *najprej stanovanje*, ki sem ga obravnavala v teoretičnem delu, predstavlja izhodišče za soočanje s katerimi koli ostalimi potrebami in težavami, predvsem pa ne sme biti pogojena z npr. vzdrževanjem abstinence, prekinitvijo nasilnih odnosov, jemanjem predpisanih zdravil ipd. Sara je z vključenostjo v antideložacijski program v neki meri že deležna tovrstne podpore.

Predstavljam si, da bi z zagotovljeno varno namestitvijo lahko hkrati vsaj delno zadovoljili tudi potrebo po varnosti pred nasiljem; za iskanje namestitve se namreč ženskam ne bi bilo treba zatekati k nasilnim partnerjem oziroma ne bi bile primorane spat na ulici ali za zagotavljanje namestitve vstopati v druge tvegane odnose ali situacije, delno pa bi s tem odgovorili tudi na njihove potrebe po bližini in smiselnih socialnih stikih. Da odgovori kljub temu niso tako preprosti, potrjuje predvsem Sarin primer, v katerem jima je bila s partnerjem, za katerega na podlagi drugih informacij vem, da je nasilen, dodeljena skupna namestitev, ki torej problem generira in ne rešuje.

Nina denimo izpostavi tudi potrebo po namestitvi, kjer bi lahko bila skupaj s partnerjem, ko sta odnos sicer šele začinjala. Reeve idr. (2006) v povezavi s tem izpostavljajo pomen in manko zavetišč, ki bi zagotavljala namestitve parom, saj so zavetišča za brezdomne večinoma namenjena posameznim osebam in ne omogočajo intimnosti, ki jo pari želijo. Zaradi tega se večina parov, vključno z Nino in partnerjem, zateka v bolj tvegane možnosti za spanje (npr. spanje v bazah), kar pa pogloblja njihov položaj brezdomstva, .

Kot možen odgovor na potrebe prepoznavam tudi različne oblike individualnega dela, o čemer sem razmišljala predvsem v Katjinem primeru. Predstavljam si, da izkušnja slišanja glasov lahko še posebej otežuje samozadrževanje in delo v skupini, s čimer je izjemno izolirajoča, zato kot ustrezen odziv prepoznavam možnost oblikovanja zaupnega odnosa, v katerem bi se Katja počutila dovolj varno in sprejeto. Pri tem pa ne gre zgolj za sprejemanje izkušenj slišanja glasov, temveč denimo tudi za ponovno pitje alkohola, saj je zaradi obsojanja s strani nekaterih nehala obiskovati telovadno skupino.

Zavedam se, da v realnosti stvari niso tako enoznačne ter je zagotavljanje podpore pri urejanju situacij brezdomnih žensk vse prej kot enostavno. Bržkone včasih dobrih izhodov sploh ni, ampak obstajajo samo manj slabi. Na podlagi njihovih pripovedi, pri čemer imam v mislih zlasti Saro in Katjo, namreč ugotavljam, da je nekatere otroštvo obremenilo z mnogimi travmatskimi dogodki, zato včasih kot edina možna rešitev ostaja zmanjševanje škode.

3.6.4.1.4 RV5. Katere neformalne oblike pomoči prepoznavajo kot pomembne in kako so te oblike pomoči povezane s prehodi med institucijami?

Vsebino obravnavanega vprašanja sem v nalogo vključevala na več različnih mestih, zato nanj v tem delu odgovorjam strnjeno – glede na figure, ki so jih ženske prepoznavale kot podperne.

DRUŽINA

- Mama

Nini in Petri njuni mami predstavljata (v Petrinem primeru: je predstavljala) največjo oporo. Nini mama omogoča namestitev, čeprav jo je po sporih, v središču katerih je bila Ninina uporaba drog, večkrat postavila na cesto. Poleg tega ji posoja denar, nudila ji je tudi podporo v nosečnosti, jo poskušala zaščititi pred nasiljem partnerja ipd. Igra pomembno vlogo pri Nininih odhodih v institucije za zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog – kot rečeno, predvidevam, da sta z očetom njeno bivanje doma pogojevala z zdravljenjem odvisnosti, Nina pa pove tudi, da je mama povezana z dogodkom, zaradi katerega je šla v pripor. Trenutno je v bolnišnici, kar Nino poleg skrbi za njeno zdravstveno stanje spravlja v veliko negotovost, saj razen njenega stanovanja, kamor trenutno ne more, nima druge varne namestitve.

Petri je mama v času, ko je živela doma, predstavljala zaveznico v odnosu do očeta, ko pa je začela begati od doma, ji je dajala denar, jo spremljala na sestanke za zdravljenje odvisnosti s substitucijsko terapijo, pomagala pri plačevanju najemnine itd. Petra pravi, da ji je mama skušala omogočati, da se je z ulice, pa tudi po odhodih iz mladinskega kriznega centra in materinskega doma, lahko vračala domov, saj je zanjo posredovala pri sporih z očetom, ter na ta način skušala zagotavljati namestitev. Če bi bila še živa, predvidevam, da bi se Petra občasno domov lahko vračala še naprej in tako ne bi začela izkušati dolgotrajnega brezdomstva.

- Oče

Nina izmed vseh štirih žensk očeta edina opisuje kot podpernega. Čeprav pravi, da je bil v času izobraževanja strog in ni imel posluha za njeno negotovanje nad dodatnimi šolskimi obveznostmi, ob katerih je doživljala stiske, ga v zvezi s svojim prvim odhodom z zdravljenja odvisnosti opisuje kot preveč popustljivega – želi si, da bi bil takrat bolj neomajen in da bi vztrajal pri tem, da se mora 'očistiti' drog. Z mamo je sicer pogosto pritiskal na Nino, naj se 'očisti' droge in vplival na njene odhode na zdravljenje odvisnosti. Pred nekaj leti je umrl za rakom, v pripovedi pa je čutili, da ga Nina pogreša.

- Babica

Sari je babica po očetovi strani nadomeščala mamo, ki zanjo ni zmogla skrbeti, kasneje pa se je celo preselila v tujo državo. Babica je torej za Saro skrbela praktično od samega začetka, po zaostritvi razmer doma pa se je obrnila po pomoč na Center za socialno delo ter posledično odigrala pomembno vlogo pri nameščanju Sare v institucije izvendružinske oskrbe. Zdi se, da ji Sara tega ne zameri in pove, da je babica k njej hodila na obiske. Kot zelo podporno jo dojema še danes, predvsem izpostavlja finančno podporo, saj pravi, da ji babica daje denar in pomaga pri nakupu hrane, stvari za stanovanje.

- Brat

Sara in Katja poročata o podpori s strani sorojencev, bratov. Sara je stik s polbratom vzpostavila šele pred kratkim, pred tem namreč ni vedela zanj, pravi pa, da sta od takrat v dobrih odnosih. V času, ko sta s partnerjem živela na cesti, njuna psica pa je pričakovala mladičke, jima je brat pomagal pri urejanju zasilne namestitve v gozdu, kamor sta se s psmi lahko umaknila za nekaj tednov, saj Sara pravi, da bi jima veterinarska inšpekcija živali sicer odvzela. Tovrstna podpora ji je bila zaradi navezanosti na pse zelo pomembna.

Katja poroča, da se je kot otrok ob dveh starejših bratih počutila varno. Na podlagi drugih pogovorov z njo se mi dozdeva, da je v času, ko je bila na cesti, občasno živela oziroma prenočila pri bratu, ki je kasneje storil samomor. Drugega brata Katja prepozna kot zelo pomembnega in pravi, da je hvaležna, da ga ima, in da je v stiku z njim, več o njegovi vlogi in podpori pa ne pojasni.

PARTNER

Petra je partnerja spoznala po odhodu iz reintegracijskega programa, ob vrnitvi v Ljubljano. Pravi, da jo je na nek način prestregel, saj da je bila sama brez načrta, kam bi šla, in doda, da bi zagotovo šla na lokacijo, kjer se zadržuje veliko uporabnikov drog, saj da bi tam srečala znane ljudi. Sprva je prenočevala pri njemu v sobi, pred časom pa sta skupaj uspela najeti stanovanje v Ljubljani. Ker partner ne jemlje trdih drog, ga Petra prepozna kot zelo podpornega za vzdrževanje svoje abstinence. Odkar živita skupaj, je Petra zaradi neudeleževanja obravnav, ki niso kazenske narave, za nekaj dni pristala v priporu, sicer pa drugih izkušenj z institucijami ni imela.

Sara je kot najstnica nekaj let živela s starejšim partnerjem in čeprav se na časovnici njenih odhodov v institucije zaradi zgoščenosti izkušenj večkrat težko orientiram, je čutiti, da je odnos z njim vplival na njene odhode v institucije. Zdi se namreč, da se je v tistem času Sara uspela izogniti institucijam izvendružinske oskrbe, hkrati pa poroča o tem, da je zaradi želje po družinskem življenju z njim takrat šla na zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog. Kmalu po tem, ko se je z njegovim odhodom v zapor dokončno izjalovila ideja družinskega življenja, je Sara začela razmerje s svojim sedanjim partnerjem. Pravi, da je v tistem času spoznala, da je življenje dragoceno, in da se je odločila, da bo delala v smeri, da preživi, saj pred tem ni pričakovala, da bo dolgo živela. Pojasni, da od takrat ne razmišlja več o samomoru, ponovno je šla tudi na zdravljenje odvisnosti in se 'očistila' heroina, prav tako si od takrat ne injicira več ostalih drog. Doda, da v spolnosti s partnerjem uživa, in pravi, da ji je to zaradi preteklih spolnih zlorab in s tem povezanih travm še posebej osvobajajoče. Po vrnitvi z zdravljenja odvisnosti ni več imela opravka z rezidenčnimi institucijami, razen s krajšim priporom. Iz drugih virov vem, da je partner večkrat nasilen, a Sara ne poroča o tem, da bi se kadarkoli zatekla v varno hišo.

Katja pravi, da je partnerja spoznala pred tremi leti, in pove, da se je zanjo v tem času življenje precej spremenilo. Domnevam, da ima v mislih predvsem to, da ne spi več na ulici, da se ne

ukvarja s prostitucijo in da posledično ne uporablja drog v takšnem obsegu, kot v času, ko je bila na cesti. Živi pri partnerju, ne pojasni sicer, če je zaposlen, a nakaže, da je finačno boljše situiran kot ona, saj je njen edini dohodek denarna socialna pomoč. Pravi, da je potrpežljiv, na podlagi njene pripovedi pa domnevam, da ga na nek način celo idealizira, saj pravi, da lahko uporablja heroin, brez da bi imel krizo/odtegnitvene simptome. Predvidevam, da gre ob tem za prisposodbo, saj Katja nakaže, da partner drog ne uporablja. Njegova vloga pri Katjinih odhodih v institucije v zadnjih treh letih ni povsem jasna, predvidevam, da se je vsaj enkrat pred njim umaknila v varno hišo, se pa iz institucij venomer vrača k njemu, včasih jih zaradi njega celo predčasno zapusti.

Nina je edina, ki partnerja ne omenja kot podpornega.

ŽIVALI

Sari in Petri so zelo pomembne živali, natančneje psi. Petra pravi, da je v preteklosti, ko je živela na ulici, nekaj časa imela psa in da je bila nanj zelo navezana, pogosto pa izraža željo, da bi psa imela tudi danes. V pogovorih po intervjuju, mi je povedala, da se s partnerjem za določenega psa že dogovarjata z enim od zavetišč za živali in verjame, da jima bo željo uspelo realizirati v bližnji prihodnosti.

Sara poroča, da ji je pes delal družbo v času, ko je sama spala na ulici, danes pa pravi celo, da brez svojih psov ne more živeti. Na vprašanje, kdo ji je v življenju pomemben, pse postavi na prvo mesto in predstavljam si, da so jo najmanjkrat razočarali. Ljubezen do psov goji tudi njen partner, do neke mere pa ju psa tudi onemogočata; Sara pojasni, da ju denimo s partnerjem ne moreta vzeti na avtobus, da bi šla na stik s svojim sinom v mestu izven Ljubljane, samih pa ju menda ne moreta pustiti doma.

FORMALNEJŠI VIRI POMOČI

- Socialna delavka

Sara poroča, da se je v zgodnjih najstniških letih zblížala s socialno delavko. Med drugim jo je peljala na ginekološki pregled ter na policijo, da prijavi spolno zlorabo, večkrat pa naj bi ji celo omogočila, da je pri njej prespala. Sara pravi, da je zaradi tega izgubila službo, a da sta stike sprva še uspeli vzdrževati, nato pa sta se sčasoma oddaljili.

Petra kot pomembne navaja zaposlene v varni hiši za užívalke nedovoljenih drog. Kot rečeno, ji je bil vseč njihov odnos, dali so ji občutek, da je dobrodošla in da jo sprejemajo takšno, kot je. Še posebej se je zblížala z eno socialno delavko in z njo obdržala stik tudi po odhodu iz varne hiše; pravi, da ji je zaupala, da ji je veliko pomenilo, da ji lahko pokaže drogo, ki jo je kupila ipd. V času, ko je bila v zaporu, jo je socialna delavka na začetku prestajanja kazni še obiskovala, nato pa prenehala (Petra domneva, da so temu botrovale specifične življenjske okoliščine socialne delavke), kar je Petro prizadelo. Pove namreč, da se je ob tem spomnila na pretekle izkušnje oziroma da se je ponovno počutila zapuščeno. Ob drugi priložnosti mi je povedala, da po vrnitvi iz zapora s socialno delavko nista več vzpostavili odnosa na tako zaupni ravni; pravi, da so srečanja prijetna, a zgolj naključna.

- Društvo Kralji ulice

Vse štiri ženske sem spoznala in jih srečujem preko honorarnega dela pri Društvu Kralji ulice, kar pomeni da bolj ali manj pogosto zahajajo v dnevni center društva, se zadržujejo na lokacijah, ki jih kontinuirano obiskujem v sklopu terenskega dela, ali so obiskovale telovadno skupino, ki sem jo koordinirala. Pogosto jih srečujem tudi v večih od omenjenih kontekstov.

Društvo jim poleg informiranja med drugim po mojih informacijah zagotavlja naslednjo podporo: posoja denarja za izdelavo osebne izkaznice, spremljanje na stike z otrokom, spremljanje na razne institucije pri urejanju administrativnih zadev, pomoč pri selitvi, zagovorništvo na multidisciplinarnih sestankih, obiskovanje v času bivanja v institucijah, zagotavljanje donacij (npr. pohištvo, obleke, pasja hrana.) itd. Ena izmed njih je, kot rečeno, vključena v program antideložacije in ima v tem kontekstu tudi ključno delavko (osebo, ki jo najbolj intenzivno podpira, sledi procesu, nanjo lahko prenese kakšna pooblastila, ...), ki je zaposlena v društvu, podobno, a ne določeno s programom, pa ima tesne stike z eno od zaposlenih tudi druga.

Podpore ali na splošno odnosa in izkušenj z Društvom Kralji ulice ženske niso posebej omenjale, jaz pa jim nisem postavljala zgolj v društvo usmerjenih vprašanj. Le Katja je denimo rekla, da ji je Društvo Kralji ulice dvakrat pomagalo pri izdelavi osebne izkaznice, Petra pa je društvo omenila na splošno, kot eno izmed storitev, ki so na voljo ljudem na cesti. Predvidevam, da so bile zadržane zaradi moje dvojne vloge, ki sem jo v intervjuju kot hororana sodelavka društva na eni in njihova sogovornica na drugi strani imela, ter da jim zato morda ni bilo prijetno govoriti o izkušnjah z društvom.

POVZETEK RV5

Kot pomembne neformalne vire pomoči so ženske prepoznavale določene družinske člane, partnerje in živali, nobena od žensk pa ne poroča o pomembnejših prijateljskih vezeh. Tudi sicer ženske ne poročajo o velikih virih neformalne podpore, kar v skladu z izključenostjo, ki jo brezdomne osebe doživljajo, ne preseneča.

Družinski člani, pri čemer izstopajo matere in babica, ki mater nadomešča, zagotavljajo podporo predvsem z dajanjem ali posojanjem denarja, pa tudi z omogočanjem namestitve, a pri tem gre za namestitve, ki je zaradi prepletenosti odnosov z družinskimi člani in ostalih dejavnikov, vezanih na domače okolje (npr. starševska uporaba drog, geografska oddaljenost od Ljubljane), pogosto tudi sama izvor težav in pogosto ne predstavlja varnosti, ki jo ženske potrebujejo. V več primerih matere (in babica) vplivajo na odhode v institucije, pri čemer gre predvsem za institucije zdravljenja odvisnosti, institucije izvendružinske oskrbe, pa tudi za psihiatrijo.

Partnerje ženske v večini doživljajo kot podporne, saj zadovoljujejo njihove potrebe po bližini, z njimi si delijo stroške najema namestitve in nakupov ostalih življenjskih potrebščin, povezujejo jih skupni interesi ipd. Razen v Petrinem primeru, ko niti na osnovi tega pogovora, niti na osnovi drugih stikov z njo ni čutiti, da bi bil partner do nje nasilen, na podlagi drugih pogovorov z njimi vem, da partnerji ostalih žensk nad njimi izvajajo nasilje, s čimer njihova vloga ni zgolj podporni.

Dve ženski kot zelo pomembne prepoznavata pse. V času, ko sta bili na cesti, sta jima psa delala družbo ter ju varovala, ko sta spali na prostem. Eno izmed njiju psi spremljajo še danes, druga je v procesu posvajanja psa iz zavetišča in se njegovega prihoda izredno veseli. Sama si lahko tovrstno navezanost na živali zgolj predstavljam, a verjamem, da so z brezpogojno ljubeznijo, ki jo pogosto izkazujejo, psi lahko velik vir podpore, zlasti za najbolj izključene.

Izpostavila sem tudi primera pomoči s formalne sfere. Dve ženski sta kot zelo pomembni prepoznali strokovni delavki, ki jima nista nudili podpore zgolj v kontekstu institucij, temveč

je njun odnos z njima prešel v manj formalnega in se je nadaljeval tudi po odpustu iz institucije in po prenehanju zaposlitve.

Podpore s strani Društva Kralji ulice, v katerega so vse v večji ali manjši meri vključene, niso posebej navajale, njihovo zadržanost pa pripisujem predvsem lastni dvojni vlogi, ki sem jo spričo honorarnega dela v društvu imela tekom intervjuvanja.

3.6.4.2 SPREGLEDANE OZIROMA ZAMOLČANE TEME

Mestoma sem že pojasnila, da na podlagi drugih stikov z ženskami vem, da so partnerji treh izmed njih nasilni ter da so v nekaterih primerih ženske nasilje prijavile tudi na policiji. Kot rečeno, o izkušnjah nasilja v družini v intervjuju z mano niso želele govoriti, kar sklepam iz njihovih poskusov preusmeritve teme in splošnega neomenjanja, s čimer to ostane velika spregledana tema.

Ker so izpostavljale številne druge izkušnje nasilja, od katerih so bile nekatere povezane tudi s prostitucijo, ki so jo proti mojemu pričakovanju brez zadrževanja opisovale, predvidevam, da je o doživljanju nasilja lažje govoriti, ko so storilci ljudje, na katere nisi čustveno navezan. Poleg tega razmišljam, da o nasilju v družini z mano morda niso želele govoriti zato, ker so začutile, da sama ne delim njihove izkušnje, morda pa tudi zato, ker z izjemo enega poznam tudi njihove partnerje in niso želele vplivati na moje mnenje o njih.

Temo nasilja v družini med brezdomnimi ženskami prepoznam kot temo, ki bi jo bilo potrebno raziskovati namensko in ne zgolj kot temo, ki je del njihovih življenj na cesti, saj na podlagi teoretičnih spoznanj, posredno pa tudi na podlagi njihovih pripovedi, predvidevam, da z izvajanjem nasilja partnerji ovirajo okrevanje žensk oziroma otežujejo njihova prizadevanja za urejanje življenjskih situacij (FEANTSA, 2015; Mayock in Sheridan, 2012a), ponekod pa tudi s tem povezanega skupnega življenja z otroki, ki si ga želijo. Ob tem v ospredje prihajajo opozorila iz tujine, da je nasilje v družini v kontekstu brezdomstva prevečkrat razumljeno in obravnavano zgolj kot dejavnik za njegov nastanek in ne kot eden izmed problemov, ki brezdomstvu lahko šele sledi in ga na ta način bistveno zaznamuje (Edgar, 2009, v Baptista, 2010; Meth, 2003, v Mayock idr., 2016).

4 SKLEP

Izkušnje, pridobljene s honorarnim delom v Društvu Kralji ulice so mi omogočile poznavanje obravnavanega področja v praksi, poleg tega sem zavoljo številnih stikov z večino intervjuvank že pred izvedbo raziskave imela zaupen odnos. Menim, da je to moje delo olajšalo, hkrati pa sem s svojim položajem morda raziskavo tudi omejevala, saj sem se s tem znašla v dvojni vlogi raziskovalke in sodelavke Kraljev ulice.

Moj namen je bil najprej poučiti se o ozadju brezdomstva žensk, pri čemer sem se oprla na številna najnovejša spoznanja iz tujine, v empiričnem delu naloge pa sem želela raziskati, kako ženske doživljajo brezdomstvo in kakšne so ob tem njihove izkušnje s prehajanjem med različnimi rezidenčnimi institucijami.

Moje ugotovitve pravzaprav potrdijo številne ugotovitve iz tujine.

Izkušnje brezdomstva žensk so različne, pri čemer mislim tako na raznolikost poti, ki so jih v brezdomstvo pripeljale, kot tudi na poti, po katerih so stopale, ko so brezdomstvo doživljale. V pomožnem kvantitativnem delu raziskave ugotavljam, da ima generacija mlajših brezdomnih žensk, ki so brezdomstvo doživele zelo zgodaj in katerih pot bistveno zaznamuje uporaba droge, v primerjavi s starejšimi ženskami znatno bolj kaotična življenja, kompleksnejše potrebe in več institucionalnih obravnav. Vse štiri intervjuvanke, ki so se z mano poglobljeno pogovarjale o svojih življenjih, spadajo v to skupino brezdomnih žensk. Svojo prvo izkušnjo brezdomstva so doživele zelo mlade. V času, ko so živele na cesti, so se za preživetje v dobesednem pomenu besede posluževale različnih strategij, vsem pa je skupno prakticiranje prostitucije, za preživetje v prenesenem pomenu pa so se zatekale predvsem k prepovedanim drogam, ki so jim predstavljale način samomedikalizacije. Uživanje alkohola so omenjale v precej manjši meri.

Pomembno temo so v pogovoru zavzemali tudi njihovi otroci oziroma spodleteli poskusi življenja z njimi in s tem povezan neprepoznan status materinstva (Van den Dries idr., 2016), saj izmed štirih sogovornic, zgolj ena ženska dejansko ni rodila.

Nadaljnje ugotavljam, da so njihova življenja prežeta z nasilnimi situacijami, tako s strani intimnih partnerjev, kot tudi drugih ljudi ter institucij. Nasilje v družini sem sicer prepoznala kot zamolčano temo, o kateri v intervjujih ženske niso želele govoriti, a zanj vem na podlagi drugih informacij in pogovorov z njimi, temo intimnopartnerskega nasilja na področju brezdomstva pa tako prepoznavam kot temo, ki bi ji bilo v prihodnje potrebno nameniti veliko pozornosti.

Nasilje so doživljale s strani staršev in sorodnikov, s strani znancev in neznancev na ulici. O številnih izkušnjah nasilja poročajo v kontekstu prostitucije, ki jo pogosto izpostavljajo kot izredno tvegano in nevarno. V času življenja na cesti prevladujejo pripovedi doživljanja spolnega nasilja. Pomembna so tudi spoznanja, da so nasilje nad njimi izvajale institucije – pri tem imam v mislih tako prisilne obravnave (hospitalizacije na psihiatriji, prestajanje kazni zapora), kot tudi postopanje institucij (neukrepanje ob prijavi nasilja, spolno nadlegovanje s strani policije, potek zdravljenja na psihiatriji). Na podlagi teh pričevanj prepoznavam potrebo po ustreznih odzivih podpore s strani programov za brezdomne, ki bi uspeli prepoznavati njihovo raznolikost izkušenj, predvsem pa bi bili osveščeni in bili v čimvečji meri opremljeni za naslavljanje njihovih številnih zelo specifičnih potreb (Fabian, 2016; Mayock idr., 2015b). Pri tem imam v mislih predvsem potrebe, ki izhajajo iz doživljanja nasilja, pa tudi potrebe po

naslavljanju njihovega materinstva in prepoznavanje njihovih želja ter prizadevanj za življenje skupaj z otroki.

Ugotavljam, da so bile ženske v času svojega soočanja z brezdostvom deležne ogromno obravnave in so imele ogromno stikov z institucijami. Naloga ponuja predvsem spoznanja stikov z rezidenčnimi institucijami, a pri tem ne gre spregledati, da se, včasih celo na dnevni bazi, ženske srečujejo tudi s številnimi drugimi institucijami (denimo s centri za socialno delo, policijo, številnimi storitvami na področju brezdostva, ...), ki jih prav tako obravnavajo, se z njimi ukvarjajo, od njih nekaj pričakujejo itd.

Na podlagi njihovih pripovedi ugotavljam, da so nekatere v institucije odhajale na lastno željo, a pomanjkanje ustreznih alternativ ob tem postavlja svobodo njihovih odločitev pod vprašaj. Najbolj očitno je to v nemalo primerih, ko so ženske nekatere institucije predručile in so vanje odšle z drugačnim namenom, kot ga institucije predvidevajo – najpogosteje so iskale prav možnost za odmik z ulice in zato uporabile varno hišo za uživalke nedovoljenih drog, ki v pripovedi vseh štirih žensk igra daleč najbolj pozitivno vlogo. Njihove odhode v institucije sicer pogosto zaznamujejo tudi pritiski in celo prisila s strani drugih: prednjačijo pritiski s strani staršev, pa tudi s strani samih institucij, pri čemer izstopata center za socialno delo z nameščanjem v institucije izvendružinske oskrbe in sodišče. V nekaterih primerih so bile prisilne tudi hospitalizacije na psihiatriji, a njihove okoliščine nasploh v največji meri ostanejo nepojasnjene – sklepam, da so bile izrazito neprijetne in da se jih ženske nerade spominjajo ali pa se jih sploh ne.

Učinek vrtljivih vrat postane očiten, ko skušam razbrati, kako so vse te posamezne obravnave vplivale na njihova življenja po odhodih oziroma odpustih iz institucij, ki so bili sicer spet zelo različni – včasih prostovoljni, včasih prisilni (so bile izključene), včasih pa so institucije morale zapustiti zaradi izteka dovoljenega časa bivanja. Ne zdi se namreč, da bi izkušnje bivanja v institucijah na življenja žensk povzročile večje pozitivne spremembe, saj so se ob pomanjkanju namestitve ali kakršnega koli naknadnega spremljanja večinoma vračale v ista kaotična okolja, iz katerih so v institucije odhajale in iz katerih so mestoma celo želele ubežati. Morda je to najbolj očitno z zdravljenjem odvisnosti – čeprav so se v institucijah uspešno 'očistile' droge, so večkrat takoj po odhodu zapadle nazaj v odvisnost.

Ob tem se na koncu postavljajo tri vprašanja.

Prvič, kakšen smisel vse te formalne institucionalne obravnave sploh imajo. Komu služijo ali, če se izrazim tako, komu se izplačajo? Ne moremo namreč mimo dejstva, da so z zadrževanjem ljudi v institucijah povezani enormni stroški³⁰ (Mayock idr., 2015a), poleg tega pa na podlagi raziskave ugotavljam, da na življenja žensk niso bistveno pozitivno vplivale. Delni odgovor na to morda lahko ponudi Razpotnik (2006b, str. 32), ko pravi, da nekatere institucije prevzemajo vlogo »varovanja večine pred obrobneži«.

Ob tem je predmet razprave neuspešnega kroženja med institucijami tudi vloga ponudnikov pomoči na področju brezdostva, med drugim Društva Kralji ulice. Čeprav teme, kakšne izkušnje imajo ženske z vključenostjo v društvo, v nalogi nisem odpirala in je zavoljo svoje dvojne vloge pravzaprav verjetno sploh ne bi mogla zares objektivno raziskovati, kot drugo odpiram vprašanje, na kakšne načine Društvo Kralji ulice s svojimi odzivi in aktivnostmi

---

³⁰ Za predstavo: Rafaelič, Ficko in Flaker (2017) navajajo stroške oskrbe v nekaterih storitvah institucionalnega varstva pri nas, ki na letni ravni (2014) znašajo 295.766.478 EUR, v vmesnih in skupnostnih strukturnih pa 51.880.986 EUR.

utrjuje ženske v položaju vrtljivih vrat in v kolikšni meri morda to prehajanje upočasnjuje ali celo ustavlja.

In tretjič, kakšne so možnosti, da ženskam v prvi vrsti v institucije sploh ne bi bilo potrebno iti? Naj spomnim, da Pleace in Bretherthon (2013, v Pleace, 2016b) navajata rezultate raziskav, da dostop do varne namestitve po principu *najprej stanovanje* ustavi neuspešno kroženje med institucijami in parcialnimi ponudbami ter konča brezdomstvo za vsaj osem od desetih ljudi. Toda za kaj takšnega sta med drugim potrebni politična volja, pa tudi naklonjenost širše družbe, kar je izven dometa pričujočega besedila.

5 REFLEKSIJA

V procesu nastajanja te naloge sem imela dvojni mandat: bila sem raziskovalka, hkrati pa tudi nekdo, ki honorarno dela v Društvu Kralji ulice, v katerega so moje sogovornice v večji ali manjši meri vključene. Menim, da so me ženske v prvi vrsti prepoznavale kot delavko društva in šele nato kot raziskovalko, saj me v vlogi prve poznajo dlje in me zgolj kot raziskovalko verjetno sploh ne morejo misliti. Ker sem največ pozornosti namenila raziskovanju njihovih izkušenj z rezidenčnimi institucijami in ker razen zadržanosti in neomenjanja Društva Kralji ulice nisem zaznavala drugih indicov, ki bi jih pripisala učinku svoje dvojne vloge, je bilo morda zame bolj kot opazovanje in zavedanje le-te pomembno opažanje odnosa, ki sem ga zavzemala do obravnavane teme, natančneje do institucij.

Ugotavljam namreč, da sem v proces raziskovanja vstopila pristranska, z relativno nenaklonjenostjo institucijam. Čeprav sem se tekom intervjuvanja trudila biti nevtralna, menim, da sem z načinom postavljanja vprašanj ali z odzivanjem na odgovore žensk svojo subjektivnost lahko izdajala, predvsem pa se ne glede na izrečenost ali neizrečenost, na tak ali drugačen način postavljala na stran žensk. Goffman (2019) v predgovoru Azilov zapiše, da je opis (v njegovem primeru) situacije duševnega bolnika vselej nujno pristranski. Svojo lastno pristranskost opraviči s tem, da je večina strokovne literature pisana z vidika strokovnjakov oziroma širše družbe, tako da njegova pristranskost premakne jeziček tehtnice malo bolj proti sredini. Sama svojo pristranskost opravičujem s tem, da njegovo argumentacijo prenesem na področje brezdorstva in obstoj strokovne literature nadomestim z močjo, ki jo imajo napram njim drugi, v tem primeru institucije.

Velik izziv mi je predstavljal intervju s Katjo. Takih pogovorov sem zavoljo honorarnega dela sicer vajena in me ne spravljajo v zadrego, saj vanje običajno vstopam z radovednostjo in ne s težnjo po razumevanju vsega. Kljub temu ugotavljam, da so me pri izvajanju intervjuja ovirala lastna pričakovanja, konkretno da bodo vsi intervjuji potekali bolj ali manj enako, predvsem pa lasten pritisk namenskosti pogovora, češ da potrebujem odgovore, ki mi bodo pomagali razumeti, kakšne izkušnje s prehajanjem med institucijami so imele.

Zaradi številčnosti posameznih odhodov in odpustov, ki so jih ženske doživele, sem pogosto v nevednosti ostala tudi v drugih poskusih razumevanja njihovih situacij in ne zgolj v Katjinem primeru. Ob tem sem se bila primorana v veliki meri zatekati k sklepanju ter poleg tega paziti na dve stvari: da zaradi negotovosti ne prestopim meje in s tem začnem psihologizirati sogovornice in da hkrati ob bolj nedvoumnih stvareh ne zavzamem pozicije vsevednosti. Tekom analiziranja njihovih pripovedi in odgovarjanja na raziskovalna vprašanja mi je tovrstno lovljenje ravnotežja predstavljalo največji izziv in opažala sem, da me je mestoma strah pred prestopanjem meje zadrževal bolj, kot bi si želela.

Ugotavljam, da sem zaradi pisanja te naloge bolj pozorna na ženske, ki jih srečujem v okviru dela, pa tudi na to, kako skrito je njihovo brezdorstvo v primerjavi z moškimi, predvsem pa zlasti do svojih sogovornic čutim občudovanje, češ kaj vse so zmogle preživeti, in hvaležnost, da so bile pripravljene te izkušnje deliti z mano ter mi pomagale pri raziskavi.

6 LITERATURA

- Baptista, I. (2010). Women and homelessness. V E. O'Sullivan, V. Busch Geertsema, D. Quilgars, in N. Pleace (ur.), *Homelessness research in Europe* (163–186). Brussels: FEANTSA.
- BMSZKI. (b.d.). <https://www.bmszki.hu/hu/noiprogram>
- Boškič, R. in Zajc, M. (1997). Brezdomstvo. *Teorija in praksa*. 34(2), 241–251.
- Bretherton, J. (2017). Reconsidering Gender in Homelessness. *European Journal of Homelessness*, 11(1), 13–33.
- Busch-Geertsema, V., Benjaminsen, L., Filipovič Hrast, M., in Pleace, N. (2014). *Extent and profile of homelessness in European member states: A statistical update*. Brussels: FEANTSA.
- CETS (2011). *Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence*. Council of Europe: Istanbul
- Clean Break. (b.d.). <https://www.cleanbreak.org.uk>
- Dekleva, B. (1999). Rekreativna uporaba drog. *Socialno delo*, 38 (4–6), 281–286.
- Dekleva, B. (2008). Posebno ogrožene skupine brezdomcev, *Socialna pedagogika* 12(1), 1–18.
- Dekleva, B. (ur.). (2013). *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene: gradiva konference*. Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice.
- Dekleva, B. (2014). Nastanitvena podpora v funkciji povečanja dostopnosti varnih in trajnih nastanitvev za brezdomne. *Socialna pedagogika*, 18 (1/2), 1–23.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2007). *Brezdomstvo v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Dekleva, B., Filipovič Hrast, M., Nagode, M., Razpotnik, Š. in Smolej, S. (2010). *Ocena obsega odkritega in skritega brezdomstva v Sloveniji (Zaključno poročilo študije)*. Ljubljana: Inštitut RS za socialno varstvo, Fakulteta za družbene vede UL, Pedagoška fakulteta UL.
- Dekleva, B., Kozar, M. in Razpotnik, Š. (2012). Evalvacija programa nastanitvene podpore društva Kralji ulice po prvih štirih letih delovanja, *Socialna pedagogika*, 16(2), 95–132.
- Depaul. (b.d.). <https://ie.depaulcharity.org/our-work/our-services>
- DeVerteuil, G. (2003). *Homeless mobility, institutional settings, and the new poverty management*, *Environment and Planning A*, 35, 361–379.
- Doherty, J. (2001). Gendering homelessness. V B. Edgar in J. Doherty (ur.), *Women and Homelessness in Europe – Pathways, Services and Experiences* (str. 9–21). Bristol: The Policy Press.

- Društvo Kralji ulice (2010). Končanje brezdomstva: priročnik za oblikovalce politik V Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (ur.), *Konferenca o socialni izključenosti, revščini in brezdomstvu: Razvoj predloga nacionalne strategije na področju brezdomstva* (str. 42–63). Ljubljana: Pedagoška fakulteta in Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice.
- Društvo Stigma. (b.d). <https://drustvo-stigma.si/program/varna-hisa/>
- Duff, P., Deering, K., Gibson, K., Tyndall, M. in Shannon, K. (2011). *Homelessness among a cohort of women in street-based sex work: the need for safer environment interventions*, BMC Public Health, 11(643), 1–7.
- Edgar, B. (2001). Women, the housing market and homelessness. V B. Edgar in J. Doherty (ur.), *Women and Homelessness in Europe – Pathways, Services and Experiences* (str. 21–45). Bristol: The Policy Press.
- Edgar, B. in Doherty, J. (2001). *Women and Homelessness in Europe – Pathways, Services and Experiences*. Bristol: The Policy Press.
- EMCDDA. (2016). *Perspectives on drugs: Comorbidity of substance use and mental health disorders in Europe*. Lisbon: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.
- Fabian, D. (2016). Perspectives on Women's Homelessness. V E. Nolan (ur.), *Perspectives on Women's Homelessness*. Brussels: European Federation of National Organisations working with the Homeless, AISBL.
- FEANTSA. (2012). *On the way home. FEANTSA monitoring report on homelessness and homeless policies in Europe*. Brussels: FEANTSA.
- FEANTSA. (2015). *The links between violence against women and homelessness: Background paper*. Brussels: FEANTSA.
- Forteza, R. (b.d.). Metzineres: Sheltering and empowering women who use drugs, survivors of violence.
<https://metzineres.maadix.org/nextcloud/index.php/s/XAmdq59xAcAb5SK#pdfviewe>
- Goffman, E. (2019). Azili: eseji o socialni situaciji duševnih bolnikov in drugih zaprtih varovancev. Ljubljana: Založba /*cf.
- Haathela, R. (2014). Homeless women's interpretations of women-specific social work among the homeless people. *Nordic Social Work Research*, 4(1), 5–21.
- Hilarski, C. In Wodarski, J. S. (2001). Comorbid Substance Abuse and Mental Illness: Diagnosis and Treatment. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*. 1(1), 105–119.
- Jaušovec, I. (2020). Brezdomstvo žensk. *Kralji ulice*, januar 2020, 19.

- Kozorog, Janja (2013). Predstavitev delovanja kriznih centrov za mlade, njihovih uporabnikov in oblik pomoči. *Šolsko svetovalno delo*, 17(1/2), 58–65.
- Kordeš, U. in Smrdu, M. (2015). *Osnove kvalitativnega raziskovanja*. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-TFMXKCNQ>.
- Kvaternik, I. In Grebenc, V. (2008). Vrzeli med medicino in socialnim delom: Primer »dvojnih diagnoz«. *Teorija in praksa*, 45(1–2), 129–143.
- Löfstrand, C.H. in Quilgars, D. (2016). Cultural Images and Definitions of Homeless Women: Implications for Policy and Practice at the European Level. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 41–73). London: Palgrave Macmillan.
- Lougheed, D. C. in Farrell, S. (2013). The Challenge of a “Triple Diagnosis”: Identifying and Serving Homeless Canadian Adults With a Dual Diagnosis. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities* 10(3), 230–235.
- Maguire, P., in Semancik, K. (2016). Women and Homelessness: A Health Overview. V E. Nolan (ur.), *Perspectives on Women's Homelessness*. Brussels: European Federation of National Organisations working with the Homeless, (str. 7–8). AISBL.
- Mandič, S. (1999). *Pravica do stanovanja: brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Mayock, P. in Sheridan, S. (2012a). *Women's 'Journeys' to Homelessness: Key Findings from a Biographical Study of Homeless Women in Ireland. Women and Homelessness in Ireland, Research Paper 1*. Dublin: School of Social Work and Social Policy and Children's Research Centre, Trinity College Dublin.
- Mayock, P. and Sheridan, S. (2012b). *Migrant Women and Homelessness: Key Findings from a Biographical Study of Homeless Women in Ireland. Women and Homelessness in Ireland, Research Paper 2*. Dublin: School of Social Work and Social Policy and Children's Research Centre, Trinity College Dublin.
- Mayock, P. in Bretherton, J. (2016a). Introduction. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 1–12). London: Palgrave Macmillan.
- Mayock, P. in Bretherton, J. (2016b). Conclusions. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 265–285). London: Palgrave Macmillan.
- Mayock, P. in Sheridan, S. (2016). Women and long-term homelessness V E. Nolan (ur.), *Perspectives on Women's Homelessness*. Brussels: European Federation of National Organisations working with the Homeless, (str. 4–6). AISBL.
- Mayock, P., Bretherton, J. in Baptista, I. (2016). Women's Homelessness and Domestic Violence: (In)visible Interactions. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 127–154). London: Palgrave Macmillan.

- Mayock, P., Sheridan, S., in Parker, S. (2012). Migrant women and homelessness: The role of gender-based violence. *European Journal of Homelessness*, 6(1), 59–83.
- Mayock, P., Sheridan, S. in Parker, S. (2015a). It's just like we're going around in circles and going back to the same thing: The Dynamics of Women's Unresolved Homelessness, *Housing Studies*, 30(6), 877–900.
- Mayock, P., Parker, S., in Sheridan, S. (2015b). *Women, homelessness and service provision*. Dublin: Simon Communities of Ireland.
- Mcnaughton, C. C. in Sanders, T. (2007). Housing and Transitional Phases Out of 'Disordered' Lives: The Case of Leaving Homelessness and Street Sex Work, *Housing Studies*, 22(6), 885–900.
- Metzineres. (b.d.). <https://metzineres.net>
- Mina-Coull, A. in Tartinville, S. (2001). Homeless women in France. V B. Edgar in J. Doherty (ur.), *Women and Homelessness in Europe – Pathways, Services and Experiences* (str. 141–151). Bristol: The Policy Press.
- Mostowska, M. (2016). How the production of statistics makes homeless women (in)visible. V E. Nolan (ur.), *Perspectives on Women's Homelessness*. Brussels: European Federation of National Organisations working with the Homeless, AISBL.
- Mostowska, M. in Sheridan, S. (2016). Migrant women and Homelessness. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 235–263). London: Palgrave Macmillan.
- Pleace, N. (2010) Immigration and Homelessness, V E. O'Sullivan, V. Busch- Geertsema, D. Quilgars in N. Pleace (ur.), *Homelessness Research in Europe* (str. 143–162). Brussels: FEANTSA.
- Pleace, N. (2016a). Exclusion by Definition: The Under-representation of Women in European Homelessness Statistics. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 105–126). London: Palgrave Macmillan.
- Pleace, N. (2016b). *Housing First Guide Europe*. Brussels: FEANTSA.
- Pleace, N., Bretherton, J., in Mayock, P. (2016). Long-term and Recurrent Homelessness Among Women. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 209–233). London: Palgrave Macmillan.
- Rafaelič, A., Ficko, K., in Flaker, V. (2017). Prehod k skupnostnim oblikam oskrbe v Sloveniji. *Socialna pedagogika*, 21, (3/4), str. 183–210.
- Razpotnik, Š. (2006a). Izziv socialni pedagogiki: Biti glasnica družbenega obrobja. V Sande, M., Dekleva, B., Kobolt, A., Razpotnik, Š., Zorc - Maver, D. (ur.). *Socialna pedagogika: izbrani koncepti stroke* (str. 23–35). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

- Razpotnik, Š. (2006b). Pogovor kot prizorišče ustvarjanja pomena. V Sande, M., Dekleva, B., Kobolt, A., Razpotnik, Š., Zorc - Maver, D. (ur.). *Socialna pedagogika: izbrani koncepti stroke* (str. 73–85). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Razpotnik, Š. (2010a). Mladi in zdravi, zakaj ne gredo delat?! Problematiziranje družbenega pogleda na brezdomne mlade. *Socialna pedagogika*, 14(4), 439–466.
- Razpotnik, Š. (2010b). *Strokovna izhodišča (koncept) treh programov nastanitvene podpore za brezdomne*. Pridobljeno s <http://www.kraljilice.org/kaj-delamo/nastanitev/koncept>
- Razpotnik, Š. In Dekleva, B. (2007). *Na cesti – brezdomci o sebi in drugi o njih*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Razpotnik, Š. in Dekleva, B. (2009). *Brezdomstvo, zdravje in dostopnost zdravstvenih storitev*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje.
- Reeve, K., Casey, R., in Goudie, R. (2006). *Homeless women: Still being failed yet striving to survive*. London: Crisis.
- Reeve, K., Goudie, G., in Casey, R. (2007). *Homeless women: Homelessness careers, homelessness landscapes*. London: Crisis.
- Rener, T. (1997). Rastoča manjšina: problem negovalnega dela. *Družboslovne razprave*, 13(24/25), 40–48.
- Sallmann, J. (2010). Going Hand-in-Hand: Connections Between Women's Prostitution and Substance Use, *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 10(2), 115–138.
- Samsa, S. (2016). Taking a trauma-informed approach to female survivors of violence. V E. Nolan (ur.), *Perspectives on Women's Homelessness* (str. 16–17). Brussels: European Federation of National Organisations working with the Homeless, AISBL.
- Sande, M. (2004). *Uporaba drog v družbi tveganj: vpliv varovalnih dejavnikov in dejavnikov tveganja*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Spires. (b.d.). <http://www.spires.org.uk/spires-streetlink>
- Statistični urad Republike Slovenije (SURS). *Ženske v Sloveniji*. Pridobljeno s <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8693>
- St Mungo's. (b.d.). <https://www.mungos.org>
- Sun, A. P. (2012). Helping Homeless Individuals with Co-occurring Disorders: The Four Components. *Social Work*, 57(1), 23–37.
- Šmitek, J. (2005). Revščina, ženske in zdravstvena nega, *Obzornik zdravstvene nege*, 39(2), 103–110.
- Švab, A. (2001). *Družina – od modernosti k post modernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

- Tadič, D. (2018). *Spolno zaznamovane značilnosti zapora za ženske* [Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta].
<https://repositorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=103959>
- Tominec, N. (2015). *Sem zasvojen, nisem nor: dvojna diagnoza: zasvojenost in duševna stiska*. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba.
- Torchalla, I., Strehlau, V., Li, K. in Krausz, M. (2011). Substance use and predictors of substance dependence in homeless women. *Drug and Alcohol Dependence*, 118, 173–179.
- Ule, N. M. in Šribar, R. (2008). Položaj in družbene možnosti deklic in deklet v EU – s poudarkom na izobraževanju. *Teorija in praksa*, 45(3/4), 301–323.
- Van den Dries, L., Mayock, P., Gerull, S., van Loenen, T., van Hulst, B. in Wolf, J. (2016). Mothers who experience homelessness. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 179–208). London: Palgrave Macmillan.
- Watson, J. (2011). Understanding survival sex: young women, homelessness and intimate relationship. *Journal of Youth Studies*, 14 (6), 639–655.
- Watson, S. (2000). Homelessness revisited: New reflections on old paradigms. *Urban Policy and Research*, 18(2), 159–170.
- Wenzel, S. L., Green Jr., H. D., Tucker, J.S., Golinelli, D., Kennedy, D. P., Ryan, G. In Zhou, A. (2009). The social context of homeless women's alcohol and drug use. *Drug and Alcohol Dependence* 105, 16–23.
- Wesley, J.K. in Wright, J.D. (2005). The Pertinence of Partners: Examining Intersections Between Women's Homelessness and Their Adult Relationships. *American Behavioral Scientist*, 48(8), 1082–1101.
- WHEN. (b.d.). <http://womenshomelessness.org/about-us/>
- World Health Organisation (1994): *Lexicon of alcohol and drug terms*. Geneva: WHO.
- Williamson, E., Abrahams, H.A, Morgan, K.J., in Cameron, A. M. (2014). The TARA Project: Tracking homeless women in longitudinal research. *European Journal of Homelessness*, 8(2), 69.
- Wolf, J., Anderson, I., van den Dries, L., in Filipovič Hrast, M. (2016). The Health of Homeless Women. V: P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 155–178). London: Palgrave Macmillan.
- Y-Säätiö. (b.d.). <https://ysaatio.fi/en/nea-securing-housing-for-women>
- Zaviršek, D. (1994). *Ženske in duševno zdravje: o novih kulturah skrbi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Zaviršek, D. in Škerjanc, J. (2000). Analiza položaja izključenih družbenih skupin v Sloveniji in predlogi za zmanjšanje njihove izključenosti v sistemu socialnega varstva: Poročilo o raziskavi. *Socialno delo*, 39(6), 387–419.

7 PRILOGA

f7.1 ANKETA O IZKUŠNJAH Z BIVANJEM V RAZLIČNIH USTANOVAH

Sem Katarina Rupar, študentka socialne pedagogike, in začenjam s pisanjem magistrske naloge, v kateri bom raziskovala, kakšne izkušnje imate ženske z bivanjem v različnih ustanovah in prehajanjem med njimi. Hvala za sodelovanje v anonimni anketi.

1. Starost: _____
2. Ali imaš otroke?   da   ne
3. Koliko so stari? _____
4. Kje živijo? _____
5. Koliko noči si v zadnjem mesecu prespala zunaj, na prostem? _____
6. Kje si spala včeraj? _____

7. S katerimi oblikami bivanja imaš izkušnje?

Lokacija	Lastništvo stanovanja	Označi z x
Zunaj, na prostem		
V zavetišču		
V bazi, garaži, veži, itd.		
V hostlu, hotelu		
V svojem stanovanju oz. sobi :	najem na trgu	
	lastniško	
	bivalna enota	
	neprofitno stanovanje	
V tujem stanovanju oz. sobi:	starši ali sorodniki	
	partner	
	prijatelji	
Drugje :		

Oblike bivanja	označi z x, če da	Pri katerih letih (ali v katerih letih)
Rejništvo		
Zavod / stanovanjska skupina / mladinski dom		
Mladinski krizni center		
Zapor / pripor / prevzgojni dom		
Bivanje na psihiatriji		
Materinski dom		
Varna hiša		
Varna hiša za uživalke nedovoljenih drog		
Zavetišče		
Komuna za odvisnike ali reintegracijsko stanovanje		
Bolnišnično zdravljenje od drog		
Bolnišnično zdravljenje od alkohola		
Dolgotrajnejše bivanje v bolnišnici (vsaj 14 dni)		
Podaljšano bivanje v porodnišnici		
Podporno stanovanje (RSTL)		
Drugo :		

8. Ali bi zase rekla, da si brezdomna oseba?   da   ne
9. Ali si kdaj bila?   da   ne
10. Koliko si bila stara, ko si bila prvič brezdomka? _____

